

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MİMARLIK ANABİLİM DALI

**TRABZON'DA ÜÇÜNCÜZADE ÖMER PAŞA SARAYI:
KİŞİ/YER/YAPI DİYALEKTİĞİ**

Mimar Esra BABUL

**Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde
“YÜKSEK MİMAR”
Ünvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 25.12.2018
Tezin Savunma Tarihi : 16.01.2019**

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer İskender TULUK

Trabzon 2019

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**Mimarlık Anabilim Dalı
Esra BABUL Tarafından Hazırlanan**

**TRABZON'DA ÜÇÜNCÜZÂDE ÖMER PAŞA SARAYI:
KİŞİ/YER/YAPI DİYALEKTİĞİ**

**başlıklı bu çalışma, Enstitü Yönetim Kurulunun 03 / 01 / 2019 gün ve 1785 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından yapılan sınavda
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak kabul edilmiştir.**

Jüri Üyeleri

Başkan : Prof. Dr. Ömer İskender TULUK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA

Üye : Doç. Dr. Özgür YILMAZ

The image shows three handwritten signatures in blue ink, each written over a horizontal dotted line. The top signature is 'İslam', the middle one is 'Fulya', and the bottom one is 'Özgür'.

Prof. Dr. Sadettin KORKMAZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“Trabzon’da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/Yer/Yapı Diyalektiği” adlı bu çalışma KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında hazırlanmıştır.

Tezime konu olan bu çalışmanın hazırlanmasında;

Danışmanım olmayı kabul ettiği günden bu yana tezin oluşumunda ve biçimlenmesinde esas katkıyı sunan, çalışmam boyunca desteğini ve sabrını esirgemeyen, değerli bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşarak kendisinden çok şey öğrenmeme izin veren sayın hocam Prof. Dr. Ömer İskender TULUK’a teşekkür ederim.

Tezin hazırlanma sürecinde kaynaklarını ve desteğini hiç esirgemeyen sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA’ya,

Kaynaklarını ve arşivini bana açan sayın hocam Doç. Dr. Özgür Yılmaz’a

Kütüphanesini bana açıp kaynaklarını benimle paylaşan sevgili Adnan Güngör ÜÇÜNCÜOĞLU’na

Maddi ve manevi desteklerini gördüğüm tüm yakınlarıma ve arkadaşlarıma,

Hayatımın tüm aşamalarında olduğu gibi akademik serüvenimde de her zaman yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen her şarta ve durumda yanımda olan canım annem Nurten BABUL’a, candan öte kardeşlerim Merve BABUL’a ve Aleyna BABUL’a,

Son olarakta hayatımın her saniyesinde en büyük yardımcım ve destekçim olan, beni bugünlere ulaştırabilmek için elinden geleni yapan, her imkânı seferber eden, kendi yaşamını bir kenara bırakıp benim için uğraş veren can babam Hakan BABUL’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Esra BABUL

Trabzon 2018

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Trabzon’da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/Yer/Yapı Diyalektiği’’ başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Prof. Dr. Ömer İskender TULUK’un sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/ örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarlarda yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

24/12/2018

Esra BABUL

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
1. GENEL BİLGİLER	1
1.1. Giriş	1
1.2. Amaç ve Kapsam.....	3
1.3. Yöntem	4
1.4. Kaynak.....	6
1.4.1. Birincil Kaynaklar	8
1.4.1.1. Vakıf Kayıtları	8
1.4.1.2. Şer’iyye Sicilleri	9
1.4.1.3. Seyahatnameler	10
1.4.1.4. Görsel Belgeler	16
1.4.1.4.1. Haritalar	17
1.4.1.4.2. Gravürler.....	20
1.4.1.4.3. Kartpostal, Resim ve Fotoğraf.....	25
1.4.1.5. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri	27
1.4.1.6. Yabancı Gazete Arşivleri.....	28
1.4.1.7. Halk Sağlığı Raporları	30
1.4.2. İkincil Kaynaklar	31
1.5. Literatür	33
1.6. 18. Yüzyılda Trabzon	34
1.7. 18. Yüzyıl Siyasi Ortamında Âyanlık Sistemi.....	37
2. YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	41

2.1.	Kişi:Üçüncüzâde Ömer Paşa	41
2.2.	Yer: Kanites/ Leonkastron/ Frenkhisarı/Güzelhisar/Güzelsaray	47
2.3.	Yapı: Üçüncüâde Ömer Paşa Sarayı.....	65
2.3.1.	İnşası	65
2.3.2.	Mimari Karakteri	67
2.3.3.	Onarımları.....	81
2.3.4.	Farklı Kullanım Biçimleri	91
2.3.4.1.	Depo ve Ambar.....	91
2.3.4.2.	Tabya	94
2.3.4.3.	Güzelhisar Feneri.....	102
2.3.4.4.	Karantinahane	103
2.3.4.5.	Güzelhisar Daire-i Askeriyesi.....	116
3.	DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	119
4.	KAYNAKLAR	128
5.	EKLER	146
ÖZGEÇMİŞ		

ÖZET

TRABZON'DA ÜÇÜNCÜZADE ÖMER PAŞA SARAYI:
KİŞİ/YER/YAPI DİYALEKTİĞİ

Esra BABUL

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
2018, 146 (Tez Sayfa), 16 (Ek Sayfa)

Trabzon stratejik ve coğrafi konumu sebebiyle yüzyıllar boyunca önemli bir kent olmuştur. Kentin bu uzun tarihi geçmişinde, 18. yüzyıl hem idari, siyasi ve ekonomik hem de fiziksel dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. 18. yüzyılda kentin valisi Âyan Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen saray kentte yaşanan fiziksel dönüşümün en önemli örneklerinden biridir. Bu bağlamda çalışma sarayın inşa edildiği dönemin dinamikleri ile birlikte değerlendirilip devam eden süreçlere paralel olarak fiziksel değişimin ve dönüşümün ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tez çalışması Genel Bilgiler, Yapılan Çalışmalar ve Değerlendirme ve Sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Genel Bilgiler bölümünde tez kapsamında yararlanılan kaynaklar ve 18. yüzyılın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı incelenerek sarayın inşa edilmesinde etkili olan toplumsal dinamikler irdelenmiştir. Ayrıca sarayın banisi Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın yaşamı, aldığı eğitim, idari görevleri, katıldığı savaşlar, ekonomik ve siyasi gücü, valiliğe giden süreci, satın aldığı mülkler, gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ve vefatı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Yapılan Çalışmalar bölümünde Şer'iyye Sicilleri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, vakıf kayıtları, seyahatnameler, görsel belgeler, yabancı gazete arşivleri ve halk sağlığı raporlarından yararlanılarak sarayın yeri, inşası, mimari karakteri, onarımlar ve kullanım biçimleri tespit edilerek geçirdiği değişim ve dönüşüm açığa çıkarılmıştır. Değerlendirme ve Sonuç bölümünde ise belirlenen amaç ve kapsam doğrultusunda gerçekleştirilen tüm incelemeler çerçevesinde çalışmanın sonuçları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üçüncüzâde Ömer Paşa, Güzelsaray, Güzelhisar, 18. Yüzyıl, Trabzon

Master Thesis

SUMMARY

**ÜÇÜNCÜZADE ÖMER PASHA PALACE IN TRABZON
PERSON/PLACE/STRUCTURE DIALECTICS**

Esra BABUL

Karadeniz Technical University
The Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Architecture/ Architecture Graduate Program
Supervisor: Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
2018, 140 Pages, 16 Appendix

Trabzon has been an important city for centuries due to its strategic and geographical location. In the large history of the city, the 18th century is a period of both administrative, political, economical and physical transformations were experienced. The palace, which was built in 18th century by Âyan Üçüncüzâde Ömer Pasha, governor of the city, is one of the most important examples of the physical transformation occurred in the city. In this context, the study aims to reveal the physical change and transformation in parallel with the ongoing processes which are evaluated together with the dynamics of the period in which the palace was built. The thesis consists of three chapters as General Information, Studies Conducted and Evaluation and Conclusion. In the General Information chapter, sources covered in the thesis and the political, economic and cultural structure of the 18th century was examined and the social dynamics which were effective in building the palace were examined. In addition, information about life, education, administrative tasks, wars attended, economic and political strength, process extended to being governor, properties that he bought, reconstruction activities and death of Üçüncüzâde Ömer Pasha who was founder of the palace. In the studies conducted chapter, the changes and transformation in the location, construction, architectural character, repairs and usage forms of the palace were determined by using the Şer'iyye Court Registers, Presidential State Archives, foundation records, travel books, visual documents, foreign newspaper archives and public health reports. In the evaluation and conclusion chapter, the results of the study were revealed within the framework of all investigations carried out in accordance with the determined purpose and scope.

Keywords: Üçüncüzâde Ömer Pasha, Güzelsaray, Güzelhisar, 18. Century, Trabzon

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1.	Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın konumlandığı günümüzde Kalepark şeklinde adlandırılan alan 1967 Trabzon Haritası (Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA Arşivi).....	49
Şekil 2.	Cenevizlilerin Trebizond Depo İnşası (1571), Luca Cambiasi (Kaynak: URL-9).....	51
Şekil 3.	Trabzon'un Fethi (1460'lar), Marco del Buono Giamberti ve Apollonio di Giovanni di Tomaso, Metropolitan Sanat Müzesi, (Kaynak: URL-10).....	52
Şekil 4.	Ganita ve Moloz Limanları (1701), Josep de Tourneford	53
Şekil 5.	Güzelhisar Kartpostalı (Kitabi Hamdi Efendi Arşivi).....	54
Şekil 6.	Trabzon Kent Planı (1950), Anthony Bryer ve David Winfield	55
Şekil 7.	Trebizond ve Çevresi (1898), Henry Finnis Blossé Lynch	56
Şekil 8.	Sketch of Trebizond (1850), George Finlay	57
Şekil 9.	Trebizond Haritası (1885), Reclus Elisée	58
Şekil 10.	Quarantine Harbour, Trebizond (1854), Robert Curzon	60
Şekil 11.	Trebizond (1878), Amédée Jean Le Faure	61
Şekil 12.	Trebizond Planı (1864), Charles Felix Marie Texier.....	62
Şekil 13.	Trabzon ve Çevresi (1901), Wagner & Debes,.....	63
Şekil 14.	Trabzon Kalesi ve Güzel Hisar (1860), Joseph Grassl.....	64
Şekil 15.	Trebizond (1896), George Harootune Filikan	68
Şekil 16.	Kalmek Point, Trabzon Kenti (1853), Dickinson Kardeşler	69
Şekil 17.	Trebizonde (29 Nisan 1854), Jules Laurens	70
Şekil 18.	Panoramik Trabzon Kenti (1853), Dickinson Kardeşler	71
Şekil 19.	Trebizond (1869), Samuel Audley Rhea	71
Şekil 20.	Trabzon Sahili ve Güzel Hisar'a Bakış (1877), Amédée Jean Le Faure	72
Şekil 21.	Trebizonde (1855), Jean-Baptiste Henri Durand Brager	73
Şekil 22.	1840 Yılında Trabzon Limanı (1840), J. Schoder	77
Şekil 23.	View of Trebizond From The Quarantine, Trébizonde (1849), M. Adalbert de Beaumont	79
Şekil 24.	The Famous of Trebizond/The Ancient Trapezos (1916), The Sphere	79
Şekil 25.	Sinking of The Sully at Trebizond in 1861 (25 Ocak 1861), (Gravure "Le Monde Illustré"), Philippe Ramona Fotoğraf Koleksiyonu	80

Şekil 26.	Trebizond (1856), George Dodd	90
Şekil 27.	Forterence de Guzel-Hissae et le Phare, Surlarla Çevrilmiş Cenevizlilerin Leonkastron 'u, Güzelhisar, Osman Nuri Kartpostalı Ön Yüzü, Kitabı Hamdi Efendi Arşivi	94
Şekil 28.	Trabzon Valisi Hasan Paşa Tarafından Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na İnşa Ettirilen Tabyaların Haritası (1818), Kaynak: HAT (598/29329).....	97
Şekil 29.	Trabzon Tabyaları (22 Haziran 1916), Kaynak: The Monticellonian (Monticello, Arkansas)	98
Şekil 30.	Fransız Dussaud'nun Nisan 1870'te Hazırladığı Trabzon Şehir Haritasına Göre Tabyalar, Kaynak: Özgür Yılmaz Arşivi (2012).....	99
Şekil 31.	Halep'ten Trebizond'a (Trabzon, Türkiye) İnen Osmanlı Birlikleri (1877), Kaynak: The Graphic Gazette.....	101
Şekil 32.	The Cape of Trebizond (1889), Albert Pepi, Gabriel Bonvalot	102
Şekil 33.	Trabzon Cıvarı Haritası (1943) Ahmet Erdel	103
Şekil 34.	Trebizonde La-Quarantaine (17 Mayıs 1849), Jules Laurens	105
Şekil 35.	Trebizond ve Karadeniz Limanı (1898), Francis Richard Maunsell, Trabzon.....	106
Şekil 36.	Outrey'in Trebizonde Haritası (1833), Özgür Yılmaz Arşivi	109
Şekil 37.	Trebizonde From The Sea as Depicted in 1855 (1855), Joseph Méry	111
Şekil 38.	Trabzon Çömlekçi ve Ganita Sahilleri (1853), Geoffrey Clements-Corbis.....	112
Şekil 39.	Salut de Trebizonde, Vue de Gusel Serai Kartpostalı Ön yüz, Théodore Stylianides, 220, (Zafer Duran Arşivi)	117
Şekil 40.	Güzelhisar, Trabzon (1890), Paul Nadar Arşivi	118
Şekil 41.	1740 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL	121
Şekil 42.	1747 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL	123
Şekil 43.	1818 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL	125
Şekil 44.	1853 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL	126
Şekil 45.	1863 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL	127

TABLULAR DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. 1743 tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın İlk Onarımına Ait Gider Tablosu (22 İş Günü) (Kaynak: T.Ş.S., No: 1909, s.12, Temel Öztürk, 2010).....	82
Tablo 2. 1743 tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayın'ın İlk Onarımına Ait Gider Tablosu (10 İş Günü) (Kaynak: T.Ş.S., No: 1909, s.12, Temel Öztürk, 2010).....	83
Tablo 3. 1746 Tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın 3. Onarımına Ait Gider Tablosu (12 İş Günü) (Kaynak: T.Ş.S., No: 1915, s.17, Temel Öztürk, 2010).....	86

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD	: Bâb-1 Âsafî Âmedi Kalemî
A.AMD.MV	: Sadaret Âmedi Kalemî Meclis-i Vükela Evrakı
A.DVNSMHM.d	: Bâb-1 Âsafî Mühimme Defterleri
A.MKT	: Sadaret Mektûbî Kalemî
A.MKT.DV.	: Sadarat Mektûbî Deavi Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.MVL	: Sadaret Mektûbî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD	: Sadaret Mektûbî Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM	: Sadaret Mektûbî Umumî Vilayet Evrakı
A.MTZ.4	: Sadaret Eyalat-1 Mümtaze Kalemî Belgeleri
AE.SMHD.I	: Ali Emiri Mahmud I
AMAEF	: Archives du ministère des Affaires étrangères français
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BLSA	: Büyük Lorraine Sözlük ve Ansiklopedisi
C	: Cevdet Tasnifi
c.	: cilt
C.ADL	: Cevdet Adliye
C.AS	: Cevdet Askeriye
C.BH	: Cevdet Bahriye
C.EV	: Cevdet Evkafı
C.MF	: Cevdet Maarif
C.ML	: Cevdet Maliye
C.SH	: Cevdet Sıhhiye
C.ZB	: Cevdet Zabtiye
Cm	: santimetre
çev.	: çeviren
D.BŞM.ADM.d	: Bab-1 Başmuhasebe Kalemî Defterleri
D.BŞM.BNE.d	: Bab-1 Başmuhasebe Kalemî Bina Eminliği Defterleri
D.BŞM.d	: Bab-1 Başmuhasebe Defterleri

D.BŞM.MHF	: Bâb-1 Muhallefat Halifeye Defterleri
D.MKF.d	: Bab-1 Mevkufat Kalemî Defterleri
DH.EUM.SSM	: Dahiliye Seyrüsefer Kalemî
DH.İ.UM	: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İD	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT	: Dâhiliye Mektûbî Kalemî
DH.MUİ	: Dâhiliye Mubaberat-1 Umumiye İdaresi Evrakı
DH.SAİD.d	: Dâhiliye Defterleri
DH.SYS	: Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR	: Dahiliye Şifre Kalemî
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
EV.d	: Evkaf Defterleri
GKB	: Genel Kurmay Başkanlığı
Gr	: gram
H.	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayun Tasnifi
HR.İM	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.SFR.1	: Hariciye Nezareti Atina Sefareti
HR.SFR.3	: Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti
HR.SFR.4	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR.TH	: Hariciye Nezareti Tahrirat
HR.TO	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ	: İrade Tasnifi
İ.AS	: İrade Askerî
İ.DH	: İrade Dâhiliye
İ.EV	: İrade Evkaf
İ.HUS	: İrade Hususî
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ.RSM	: İrade Rûsumat
İ.SH	: İrade Sıhhiye

İ.ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
JSTOR	: Early Journal Content
Kg	: kilogram
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MF.MKT	: Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi
ML.MSF.d.	: Maliye Nezareti Masârifat Muhasebeciliği Defterleri
ML.VRD.d	: Maliye Nezareti Defterleri
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	: Meclis-i Vala Riyaset Belgeleri
No.	: Numara
s.	: sayfa
T.Ş.S.	: Trabzon Şer'iyeye Sicilleri
TS.MA.d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
vd.	: ve diğerleri
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vol.	: Volume
Vr.	: Varak
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzatı
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.SH	: Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ŞH	: Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.UM	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

“Mimarlık tarihçisi metinleri mi okur, yapıyı mı?
Strüktür mü anlamı izler, anlam mı strüktürü?
Yoksa hiç mi anlam yok bu yapılarda?
Bunlar yalnızca birer strüktür mü?”¹

Güncüt Akın

Kent, sürekli olarak değişen ve gelişen devingen yapısıyla, farklı zaman dilimlerinde tekrar tekrar değişen ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlenen parçaların oluşturduğu bir bütündür. Trabzon, sahip olduğu coğrafik ve jeopolitik konumu sebebiyle değişen koşulların derinlemesine takip edilebileceği bir kenttir. Uzun tarihi geçmişi, sahip olduğu stratejik konum, ticaret yollarının kesişim noktasında yer alarak doğu ile batı arasında doğal bir liman kapısı görevini üstlenmesi ve önemli imparatorluklara ev sahipliği yapması nedeniyle her dönem önemli bir kent olmuştur.

Kentin yerleşim tarihinin yaklaşık beş bin yılı bulması ve bu süreçte birçok farklı millete ev sahipliği yapmış olması beraberinde katmanlaşmış bir kültür birikimini getirmektedir. M.Ö. 756'da bölgeye yerleşen Milet'lerin ardından, M.Ö. 312-280 yılları arasında Makedonyalılar, M.Ö. 280-M.S. 395 yılları arasında Roma İmparatorluğu, 395-1204 yılları arasında Bizans İmparatorluğu yönetimi altında bulunan kent 1204 yılından sonra Bizans İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olan Komnenos Hanedanlığı'nın hâkimiyeti altına girmiş (Demirkaya, 2014) ve yaklaşık iki buçuk asır sonra sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlara ve Karadeniz'e açılma politikasının gereği olarak 1461 yılında da fethedilmiştir (Aygün, 2005).

Trabzon'un ilk çağlardan beri doğal bir limanının bulunması, hem kara hem deniz ticaretiyle çevresi ile ilişki kurarak geniş bir hinterlanda sahip olması her dönem önemli bir pazar ve ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Özellikle 13. yüzyılda Doğu-Batı ticaretinde İran'a uzanan ticaret yolu olma özelliğini yakalaması (Bostan, 2002) ve 14. yüzyılın

¹ Akın, G. (1993) “Mimarlık Tarihinde Pozitivizmi Aşma Sorunu ve Osmanlı Merkezi Mekân İkonolojisi Bağlamında Edirne Selimiye Camisi'ndeki Müezzin Mahfili”, Türk Kültüründe Sanat ve Mimari (Ed. Mehmet Saçlıoğlu, Gülsün Tanyeli), İstanbul, 1-39.

başlarında en çok kullanılan beş ticaret yolundan biri olan Karadeniz'den Tebriz'e ve oradan da Orta Asya'ya uzanan yolun kilit noktası haline gelmesini sağlamıştır (Lybyer, 1987). Kent için önemli bir dönüm noktası olan fethin ardından da kent önemini korumaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti 17. yüzyılın başından itibaren klasik askeri, idari ve ekonomik sistemlerde düzenlemeye giderek devletin her anlamda ihtiyacını karşılayan yeni bir sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Yürük, 2016). Âyan olarak adlandırılan bu sınıf, başlangıçta merkezi otorite ile halk arasında temsilci konumunda yer alıp vilayet yönetiminde önemli bir role sahip olmazken (Özkaya, 1978), malikâne sisteminin gelişmesiyle (Yürük, 2016) taşrada hükümdarı simgeleyen ve askeri özellikleri ön plana çıkan, merkezi yönetimin askeri ve idari olarak temsil edindiği bir role bürünmüştür.

Trabzon ve çevresi merkezi otorite ile taşra arasında yaşanan yönetim ve idari aksaklıkların giderilmesinde önemli görev üstlenen âyanların etkin rol aldıkları yerleşim yerlerinden biri olmuştur. 18. yüzyılda Osmanlı yönetim sisteminde önemli bir tutan âyanlığın Trabzon sancağındaki temsilcilerinden biri olan Üçüncüzâde Ömer Paşa yalnızca âyanlığın gücünün ulaştığı boyutlar hakkında değil âyanların kendilerini görünür kılmak ve temsil ettirmek amacıyla inşa ettirdikleri yapılar açısından da önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Temsil gücü yüksek yapıların toplumun sosyal, ekonomik ve politik düzenlemelerinde önemli bir yer tutması yapıların analizinde sadece mimari karakterlerinin değil inşa edildikleri dönemin özelliklerinin de göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu durum Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen sarayın, şekillenmesinde rol oynayan 18. yüzyılın dinamikleri ile birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Kent için önemli bir yapı olan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı yalnızca kenti ve kentte yaşayanları değil aynı zamanda kenti ziyaret eden sanatçıları, yazarları, seyyahları, gezginleri ve bu kişilerin eylemleri sonucu açığa çıkan eserlerin kurgularını da etkilemiştir. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl boyunca sıklıkla yabancıların uğrak noktası olan kentte, önemli bir temsil mekânı haline gelen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ve konumuna dair bilgiler içeren seyahatnameler, haritalar ve gravürler gibi birçok kaynak üretilmiştir. Bu çerçevede çalışma kapsamında tüm kaynaklar kullanılarak Üçüncüzâde Ömer Paşa, Paşa'nın inşa ettirdiği saray, sarayın konumlandığı alan, sarayın inşa edilişi, geçirdiği onarımlar ve

süreç boyunca değişen işlevlerinin bir bütün olarak kurduğu ilişkinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

1.2. Amaç ve Kapsam

Tez çalışmasının esas amacı temelde mimarlık pratiğinin ürünü olan ve inşa edildiği dönem ve banisi sebebiyle oldukça dikkat çekici değere sahip Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edilmesinde etkili olan dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkiler örüntüsü ile birlikte incelenerek yapının inşa edildiği dönemden 20. Yüzyılın ortalarına kadar geçirmiş olduğu fiziksel değişimi ve dönüşümü ortaya koymaktır.

17. yüzyıl ve özellikle 18. Yüzyılın ilk yarısında klasik Osmanlı yönetiminde yaşanan değişiklikler sonucunda güç dengeleri değişerek yerel elit olarak tanımlanan âyanlar taşrada iktidarı temsil eden yeni yönetici grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyılda değişen yönetim şeklinin Trabzon kentindeki iktidar temsilcisi olan âyanlardan biri de Üçüncüzâde Ömer Paşa'dır. Ömer Paşa'nın âyanlık görevi sonrasında baniliğini üstlenerek inşa ettirdiği Güzelsaray, siyasi erkin temsilinin mimari yapı üzerinden okunması açısından özgün bir çalışma konusunu oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışma; hem Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın yaşadığı hem de sarayın inşa edildiği 18. yüzyıl Trabzon kentinin sosyal, ekonomik, kültürel ve 18. yüzyılın idare biçiminde önemli bir yer tutan âyanlığın Trabzon kenti özelinde ortaya çıkışı, gelişimi ve sarayın inşasına giden süreçte sahip olduğu etkinin bütün bir çerçevede tartışılmasını hedeflemektedir.

Çalışmanın bir diğer amacı arşiv belgeleri, seyahatnameler ve görsel belgeler gibi kaynakların değerlendirilerek siyasi erkin temsil biçimi olarak inşa edilen sarayın konumlandırıldığı yerin seçimi, boyutları, malzeme seçimi, yapı karakteri, yapının geçirdiği onarımları ve gelişim sürecini ortaya koyabilmektir.

Tez çalışması genel bilgiler, yapılan çalışmalar ve değerlendirme ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Genel bilgiler başlığı altında yer alan giriş bölümünde Trabzon tarihinden bahsedilerek kentin önemi ve Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşasına giden sürecin şekillenmesine neden olan etkenlerden bahsedilerek çalışma konusunun önemi vurgulanmıştır. Kaynaklar bölümünde çalışmanın şekillenmesinde önemli rol oynayan kaynaklar birincil ve ikincil kaynaklar, birincil kaynaklar da vakıf kayıtları, şer'iyeye sicilleri, seyahatnameler, görsel belgeler, halk sağlığı raporları, yabancı gazete

arşivleri ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi şeklinde kategorize edilerek tanıtılmıştır. Özellikle çalışmada doğrudan yer alan seyahatnamelerin ve görsel belgelerin (haritalar, gravürler, fotoğraflar ve kartpostallar) yer aldıkları kaynaklar, hazırlandıkları tarihler, içerikleri ve çalışma kapsamında kullanım amaçları ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca toplumsal, siyasal, idari ve mali açıdan önemli olaylara tanıklık eden Üçüncüâde Ömer Paşa Sarayı'nın fiziksel dönüşümü açığa çıkarılmadan önce kentin sosyo-ekonomik ve politik değişimleri ile ilgili bilgi vermek amacıyla 18. Yüzyılda Trabzon ve 18. Yüzyıl Siyasi Ortamında Âyanlık Sistemi başlıkları açılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde; kent mekân dokusunda önemli bir yer tutan Üçüncüâde Ömer Paşa Sarayı konu edinilmiştir. Saraya dair fiziksel bir tasvir yapılmadan önce yeni yöneticilerin elinde kısmen ya da tamamına yakını yeniden şekillenen ve böylelikle çehresi zaman içerisinde büyük değişikliğe uğrayan konumu hakkında bilgi verilmiştir. Sarayın fiziksel özelliklerinin betimlenmesi yani mimari bileşenleri ve inşa sürecinin irdelenmesi çalışmanın bir diğer sorunsalını oluşturmaktadır. Bu nedenle sarayın fiziksel özelliklerinin ve değişimin ortaya koyabilmek amacıyla Sarayın İnşası, Mimari Karakteri, Onarımları ve Kullanım Biçimleri şeklinde başlıklar açılmıştır.

Tezin son kısmı, yapılan kaynak araştırmaları sonucunda elde edilen bilgilerin derlenip analiz edilmesi sonucu ulaşılan yargıların değerlendirilerek somut verilere dönüştürüldüğü bölümü kapsamaktadır.

1.3. Yöntem

“Trabzon’da Üçüncüâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/Yer/Yapı Diyalektiği” başlıklı araştırma 18. yüzyıl dinamikleri doğrultusunda inşa edilen yapının sonraki yüzyıllarda siyasal, toplumsal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkenler doğrultusunda gerçekleşen dönüşümü ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında kaynaklar incelenip elde edilen bilgiler ve belgeler analiz edilerek yapının değişim sürecinin ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada çalışmanın konusu, amacı, sınırları ve araştırma planı belirlenmiştir. İkinci aşamada ise belirlenen çerçeve doğrultusunda literatür araştırması yapılarak yapının fiziki durumunun ve değişiminin ortaya çıkarılmasına yardımcı olacak ön bilgilerin toplanmasının yanı sıra, araştırma için önemli kaynak grubunu oluşturan Şer’iyye Sicilleri, vakfiyeler, seyahatnameler, haritalar,

gravürler gibi kaynakların saptanması amaçlanmıştır. Bu kaynak gruplarının tespit edilebilmesi amacıyla kütüphane çalışması yapılmıştır. Trabzon'daki İl Halk Kütüphanesi, kent tarihine yönelik çalışmalarda önemli kaynak grubunu temsil eden Trabzon Vilayet Salnameleri ve Şer'iyye Sicilleri kopyalarının yer aldığı Ahmet Faik Barutçu Kütüphanesi, nadir eser olarak adlandırabileceğimiz seyahatname ve gravür albümlerinin yer aldığı Ankara'daki Milli Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinde araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca hem Üçüncüzâde Ömer Paşa hem de sarayın fiziksel durumuna ilişkin bilgilerin yer aldığı Bâb-ı Âli Evrak Odası; Sadâret Âmedi Kalemi, Sadâret Mektûbi Mühimme, Sadâret Mektûbi Meclis-i Vâlâ Kalemi, , Sadâret Mektûbi Nezaret ve Devair Kalemi, Cevdet Tasnifi; Cevdet Adliye, Cevdet Askeri, Cevdet Bahriye, Cevdet Evkaf, İrâde Tasnifi; İrâde Dâhiliye, İrade Evkaf, İrâde Hususi, İrâde Meclis-i Vâlâ, Yıldız; Mütenevvi Maruzat, Dâhiliye Mektûbi Kalemi, Hat, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi ve Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri gibi tarihi belgelerin yer aldığı T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri ile Trabzon Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde araştırmalar yapılarak konu ile ilgili belgelere ulaşılmıştır.

Üçüncü aşamada ise literatür çalışması sonucu elde edilen vakıf kayıtları, şer'iyye sicilleri, seyahatnameler, haritalar, gravürler, kartpostallar, fotoğraflar, resimler ve gazete haberleri çalışmanın bir sonraki aşamasına altlık oluşturabilmek amacıyla yer aldıkları kaynaklar, hazırlandıkları tarihler ve içerdikleri bilgilere göre tasnif edilmişlerdir. Elde edilen kaynaklarda, çalışmanın konusu olan Ömer Paşa Sarayı ile ilgili doğrudan ve dolaylı bilgilerin bir kısmı çevirisi yapılarak bir kısmı da mevcut çevirisi bulunan yayınlardan elde edilerek toplanılmıştır. Elde edilen bilgiler yapılan çalışmalar kapsamında sarayın yeri, inşası, mimari karakteri, onarımları ve kullanım biçimleri şeklinde belirlenen alt başlıklarda düzenlenerek sarayın fiziki özellikleri detaylandırılmıştır.

Sonuç olarak dördüncü aşamada ise; detaylı inceleme sonucu yapılan literatür ve arşiv taramasıyla başta seyahatnameler, gravürler ve arşiv belgelerinden olmak üzere elde edilen bilgi ve belgelerden yola çıkılarak 18. yüzyılın ortalarında inşa edilen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı tarihsel süreç içerisinde yaşamış olduğu değişim ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1.4. Kaynak

Bir yerde, dönemde ya da durumda, karmaşık ilişki ağlarının, kısacası iktidarın ürettiği mekânın yaşamın her alanını etkilemesi (Kurtar, 2013), siyasi erk tarafından inşa ettirilen bu yapıların yalnızca fiziksel özelliklerinin değil inşa ettiren bani, inşa edilen dönemin siyasal, kültürel, ekonomik durumu gibi yapıları etkileyen tüm faktörlerin bir bütün olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde 18. Yüzyılda Trabzon, 18. Yüzyıl Siyasi Ortamında Âyanlık Sistemi ve Üçüncüzâde Ömer Paşa başlıkları açılarak, Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edilmesinde etkili olan tarihsel, toplumsal, sosyal ve ekonomik ilişkiler incelenerek konu bir bütün olarak ele alınmıştır. Açılan "18. Yüzyılda Trabzon" başlığı dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine ilişkin kent ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu aşamada kentin tarihi, sosyal, siyasal ve toplumsal durumunu ortaya koyması ve temel oluşturması sebebiyle Melek Öksüz tarafından hazırlanan "*1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*" adlı doktora tezi, Necmettin Aygün tarafından hazırlanan "*XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*" adlı doktora tezi, Temel Öztürk tarafından hazırlanan "*İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723- 1746)*" adlı doktora tezi ve Murat Serdar tarafından hazırlanan "*18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaleti'nde Güvenlik*" adlı yüksek lisans çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak Necmettin Aygün'e ait "*XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Yapıları*" ve İbrahim Güler tarafından hazırlanan "*XVIII Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler*" adlı sempozyum bildirileri de çalışma da yararlanılan kaynaklardır.

Çalışmanın bir diğer alt başlığı olan "18. Yüzyıl Siyasi Ortamında Âyanlık Sistemi" hem Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın yaşadığı hem de saray inşa ettirdiği dönemin dinamiklerinin anlaşılabilmesi için değinilmesi gereken bir diğer önemli konudur. Trabzon sancağında etkin bir faaliyet alanı bulunan âyanlığın ortaya çıkışı, gelişmesi ve ulaştığı boyutları anlamak için Yücel Özkaya tarafından hazırlanan "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*" adlı eser önemli bir kaynaktır. Buna ek olarak Turan Açık tarafından hazırlanan "*Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*" adlı doktora tezi, Emre Yürük tarafından hazırlanan "*Trabzon-Giresun-Gümüşhane Ekseninde Âyan Aileleri Faaliyetleri (1750-1800)*" adlı yüksek lisans tezi yararlanılan diğer kaynaklardır. Bu çalışmalara ek olarak Özer Ergenç'e ait "*Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler*", Mert Özcan'a ait "*Osmanlı*

Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi'', Abdullah Bay'a ait *“XVIII ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez”* adlı çalışmalar yararlanılan diğer kaynaklardır.

Çalışmanın ilk bölümünün son alt başlığını ise Üçüncüzâde Ömer Paşa oluşturmaktadır. Yapıların inşa edildiği dönem, siyasi, sosyal ve kültürel etkiler kadar banilerin varlığının yapı üzerinde etkin rol oynaması ve politik bir ifade biçimi olarak inşa ettirilen yapıların banilerin temsil aracı haline dönüşmesi (Ruggless, 2000), yapıların türü, yer seçimi, boyutları, malzeme seçimi gibi özelliklerini incelemeyen önce yapının banisi hakkında bilgi verilmesini gerektirir. Bu nedenle Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ailesi, çocukluğu, aldığı eğitim, katıldığı savaşlar ve valiliğe uzanan süreç ile ilgili detaylı bilgilerin yer aldığı Necmettin Aygün tarafından hazırlanan *“XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı”* adlı çalışma bu bölüm için önemli bir kaynaktır. Çalışma da Paşa'nın serveti ve gücü, mal varlığı, alım satım yaptığı mülkler, ölümü ve ölümünden sonra yaşanan gelişmeler ile ilgili detaylarda yer almaktadır. Üçüncüzâde sülalesinin ferdi olan A. Güngör Üçüncüoğlu tarafından hazırlanan *“Trabzon'un Ünlü Valisi Üçüncüzâde Ömer Paşa”* adlı çalışma Üçüncüoğlu Beyliği, Ömer Paşa'nın doğum yeri, hayatı, valiliği, paşanın katıldığı Vidin Savaşı, Van Kalesi Muhafızlığı, Paşa'nın gerçekleştirdiği imar faaliyetleri, mülkleri ve ölüm nedenleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca çalışmada Ömer Paşa'nın askeri ve ekonomik gücü, Trabzon Şer'iyye Sicillerinden aktarılan satın aldığı mülkler ve müzayede yolu ile satılan eşyaları ile ilgili detaylara ulaşılmaktadır. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Güzelsaray'ı inşa ettirmesinden kısa bir süre önce satın aldığı mülklerin belirtildiği Miraç Tosun tarafından hazırlanan *“Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1735-1741”* adlı tez çalışması yararlanılan bir diğer kaynaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü doğrudan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayını konu edinmektedir. Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen saray, bulunduğu konum, mimari unsurları, mekân bütünlüğü ve temsil aracı olması sebebiyle oldukça dikkat çekicidir. Bu sebeple bu bölüm sarayın yeri, inşası, mimari karakteri, onarımları ve kullanım biçimleri gibi çeşitli başlıklar altında tek tek ele alınarak incelenmiştir. Çalışmada sarayın tarihi geçmişini, mimari karakterini ve fiziksel gelişimini ortaya koyabilmek amacıyla tarihi kaynaklar ve arşiv belgeleri birlikte değerlendirilerek kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada kullanılan kaynaklar birincil kaynaklar ve ikincil kaynaklar olarak gruplandırılmıştır. Birincil kaynaklar yapıya dair önemli bilgiler içeren vakıf kayıtları,

şer'iyye sicilleri, seyahatnameler, görsel belgeler (haritalar, gravürler, resimler, fotoğraflar), konsolosluk raporları ve yabancı gazete arşivleridir. İkincil kaynaklar ise kent tarihine yönelik çalışmaların yer aldığı eserlerdir.

1.4.1. Birincil Kaynaklar

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın banisi, yeri, yapım yılı, mimari karakteri, fiziksel durumu, geçirdiği onarımlar ve tarihi süreç içerisinde değişim kullanım biçimlerine ilişkin çıkarımları elde etmek için vakıf kayıtları, şer'iyye sicilleri, seyahatnameler, görsel belgeler (haritalar, gravürler, resimler, fotoğraflar), konsolosluk raporları ve yabancı gazete arşivleri kullanılmıştır.

1.4.1.1. Vakıf Kayıtları

Osmanlı döneminin belleği niteliğinde olan kayıtlar, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı döneminde kurulan vakıfların taşınır ve taşınmaz mallar hakkında gelirler ve giderler gibi konularda birçok ayrıntılı bilgiler içeren belgelerdir (Danacıoğlu, 2001). Bu belgelerde vakfettirilen malın arazi, konut, dükkân, para vb. türü belirtilerek hangi dini veyahut sosyal tesise tahsis edildiğine dair bilgiler yer almaktadır (Gökbilgin, 1992). Ömer Paşa'nın vakfiye suretinde yer alan bilgilerden Paşa'nın vakfettirdiği mülkler, vakfına gelir getiren kaynaklar ve mülklerin fiziksel özelliklerine dair bilgiler yer almaktadır. Vakfiye kayıtlarından Paşa'nın sosyoekonomik açıdan gücü, serveti ve inşa ettirdiği yapılar hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler içerisinde en dikkat çekeni Güzelsaray'ın varlığıdır. Yapıya ilişkin doğrudan bilgilerin yer aldığı vakfiye suretinde; sarayın konumu detaylı şekilde tarif edilerek fiziksel boyutları hakkında bilgiler verilmiştir. Sarayın inşa ve vakıf tarihleri ile ilgili bilgilere de ulaşmak mümkündür. Ayrıca sarayın hamam, avlu, menzil gibi bölümleri hakkında bilgilerin yer aldığı vakfiye kaydından sarayın mimari karakterine ve fiziksel durumuna ilişkin doğrudan bilgilere ulaşılmaktadır.

1.4.1.2. Şer'iyeye Sicilleri

Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal yaşantısı hakkında önemli bilgiler içeren kayıtlar, ilk olarak 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren tutulmaya başlanarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar düzenli olarak devam etmiştir (Denktaş, 2005). Kent yaşamını ilgilendiren birçok konu hakkında detaylı bilginin barındığı bu defterler, günümüzdeki anlam itibarıyla Osmanlı dönemi mahkeme kayıtları şeklinde adlandırılmakta olup, kadıların buldukları kentlerin sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri yaşantısının tüm detaylarını kayıt altına aldıkları yazılı belgelerdir (Danacıoğlu, 2001).

Osmanlı dönemine ait Şer'iyeye sicilleri i'lâm, hüccet, tereke kayıtları, ferman, emir, tezkere gibi çok çeşitli belgeleri bünyesinde barındıran bu belgeler ana hatlarıyla alelâde vak'alar, nikâh ve vergi kayıtları, narh uygulamaları, tayinler, lonca davaları, vakfiye ve vakıf muhasebe verileri gibi önemli konuların yer aldığı, bunlara ek olarak i'lâm ve hüccet kayıtlarında ise şehir/kaza ve mahalle/köy bilgileri, isim, din ve unvan bilgileri, konu ve delil bilgisi, karar ve tarih bilgisi, davada hazır bulunanların isim ve unvanları yer aldığı, tereke kayıtlarında ise vârisler ve kişinin mal mülk, borç-alacak ve miras dağılım bilgileri, nikâh ve boşanma kayıtlarında mehir ve nafaka bilgilerinin yer aldığı belgelerdir (Uğur, 1988). Bu kayıtlardan bir kentin sosyal, ekonomik, kültürel, iktisadi ve mimari tarihine yönelik birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Kent tarihi çalışmalarında önemli bilgilere ulaşılmasını sağlayan Şer'iyeye Sicilleri, dava konularında geçen bilgilerden anlaşıldığı üzere, günümüze ulaşan veyahut yok olma gerçeğiyle yüz yüze kalan yapı isimleri, bu yapıların inşa edildiği ve etkin kullanıldıkları dönemleri, inşa edildikleri mahalle ve yer isimleri, banileri, geçirdikleri onarımları, vakıf gelirleri gibi bilgiler ışığında yapıların açığa çıkarılması açısından önemli kaynaklardır (Üstün, 2008). Bu çalışma kapsamında 18. yüzyıl ile 20. yüzyıl aralığını kapsayan 27 adet² teze ulaşılarak tüm

² Akın, 1. Açık, T., 2007. Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1160-1170 / 1747-1757, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 2. Akbulut, H., 2007. Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Gayrimüslimler (1800-1850), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas. 3. Akdemir, H., 2008. 2032 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 4. Albayrak, K., 1999. 2034 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterinin (Vr 70142 Arası) Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 5. Bazna, Y., 2013. 1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyeye Sicili, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. 6. Bülbül, M., 2007. 2039/225 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin (Vr. 71-123) Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1303-1305/M. 1886-1888), Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 7. Çetinkaya, T., 1135/1722 Tarihli Sicil Defterine Göre Trabzon'un Sosyal Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 8. Dursun, Y., 2009. Şer'iyeye

transkripsiyon/değerlendirme metinleri incelenmiştir. Trabzon Şer'iyeye Sicillerinin Ömer Paşa'nın idam edilmesi, tereke listesi ve mülkleri, Ömer Paşa'nın sarayı inşa ettirmesi, sarayın adlandırılması, sarayın yeri, biçimi, fiziksel özellikleri, süreç içerisinde geçirdiği onarımlar ve tamiratlar, yeni inşa edilen birimler, sarayda inşa edilen tabyalar, sarayın kullanım biçimleri, sarayın müzayede yoluyla satılmak istenmesi gibi birçok farklı konuda bilgi vermesi nedeniyle bu kaynakları çalışma kapsamında önemli kılmaktadır.

1.4.1.3. Seyahatnameler

Konuştığımız dili oluşturan kelimeler gibi, toplumlara kendi özgün kimliklerini kazandıran ve kültür birikimini geçmişten geleceğe aktaran yapı taşları mekânsal öğelerdir

Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1171–1182/1758–1769, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 9. Eşit, S., 1998. Osmanlı Dönemi Mahkeme Kayıtları Trabzon Şer'iyeye Sicilleri 42/2079 (1322-1325) No'lu Deftere Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 10. Eynallı, M., 2002. 1914/127 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicili (Transkrip ve Tahlili), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 11. Gangal, M., 2004. 2039/225 No'lu Trabzon Şer'iyeye Siciline (Vr. 1-70) Göre Şehrin İdari Ekonomik Sosyal ve Kültürel Yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 12. Güney, İ., 1998. Osmanlı Dönemi Mahkeme Kayıtları (Trabzon Şer'iyeye Sicilleri) 42/2081 No'lu Deftere Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 13. Güney, M. 2011. 1826 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 14. Güney, M. 2011. 1826 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 15. Korkmaz, S., 2014. Trabzon 1816 Numaralı Şer'iyeye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 16. Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 13221334/M. 1914/1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 17. Pehlivan, F. 2000. 1849 No' Lu Şer'iyeye Siciline Göre Trabzon Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1676-1677), Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 18. Sezgin, İ., 2003. 1876/62 (H. 1128-1129/M. 1716/1717) No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 19. Şahiner, A., 2007. 1964/150 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 20. Şimşek, E., 2007. Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri 1112-1126/1701-1714, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 21. Tosun, M. 2005. Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1148-1735 / 1153-1741, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. 22. Turan, A., 2014. 1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul. 23. Uygun, A., 2001, 1866/52 (H. 113114/M.1702-1703) No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 24. Uzun, M., 2007. 1924/110 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 25. Yazıcı, A., 1999. 2091 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. 26. Yegin, Ş., 2009. H. 1064–1065 (M. 1654–1655) Tarihli Şer'iyeye Siciline Göre Trabzon, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 27. Zerey, O., 2003. 1824 Nolu Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon-Değerlendirme), Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

ve bu ögelerin bir kültür nesnesi olmasını sağlayan durum onlarda yaşanan her şeydir (Asiliskender vd., 2005). Bu bağlamda geçmişi günümüze aktarması nedeniyle seyyahlar ve kaleme aldıkları seyahatnameler oldukça önem arz etmektedir.

Seyahatnameler gezgin ya da seyyah olarak tanımlanan kişiler tarafından çeşitli amaçlarla ve görevlerle farklı coğrafyalara düzenlenen yolculuklar neticesinde gezip görülen yerlerin doğal ve coğrafi güzelliklerinin, toplumsal yaşamlara dair izlenimlerin, gelenek ve göreneklerin, kent tarihi ve kültürü gibi çeşitli konuların kaleme alındıkları metinlerdir.

Yazıldıkları dönem hakkında bilgi aktarım aracı olarak kullanılan seyahatnameler, seyyahın amacı, değer yargıları, sosyal statüsü, bilgi birimi ve bakış açısına göre ve yazdıkları metinlerin yazarların algılama gücü, buldukları kültürel ortam ve yazarın kendi tecrübeleri doğrultusunda göre şekillenmektedir (Bassnet, 2003) . Buradan hareketle 15. ve 18. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa coğrafyasından siyasi, askeri ve ekonomik olarak ileride bulunması, bu süreçte kaleme alınan yazıların daha tarafsız ve objektif bir gözle kaleme alınmasını sağlamıştır (Aybet, 2003). Seyahatnamelerde 18. ve 19. yüzyıllar arasında sayılarında artış gözlenmesine rağmen, bu yüzyıllarda ve 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğunu konu edinen metinlerde objektif bakış açısının kaybolduğu gözlenmektedir (Yılmaz, 2006). Bu nedenle seyahatnamelerde yer alan bilgilerin eleştirel bakış açısı ile incelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun gücü ile orantılı olarak özellikle 15. yüzyıldan itibaren yoğun seyyah gezilerinin sonucu olarak seyahatname literatüründe önemli bir birikim gözlenmektedir. Bu seyahatnamelerde genel olarak Osmanlı toplumunun gündelik yaşamını, kültürünü, bayram törenlerini, haremi, hamamları, kahvehaneleri, semtleri, sokakları, pazarları ve mahalleleri, abideleri ve ilginç yapıları konu olarak işlenmektedir (Yılmaz, 2006) .

Trabzon kentinde 18. ve özellikle 19. yüzyılın başından itibaren ticaret hayatında yaşanan önemli gelişmeler neticesinde (Turgay, 1982) , pek çok yabancı seyyah tarafından ziyaret edilen kent, tarihi, coğrafyası, kültürü, sosyal yaşantısı, mimari yapı stoku gibi birçok konu hakkında bilgi içeren seyahatname literatürüne sahiptir.

Tez kapsamı çerçevesinde seyahatname literatürü çalışmanın temel malzeme kaynaklarından birini oluşturmaktadır. İnşa edildiği dönem itibari ile kent açısından önemli bir yapı haline gelen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı inşa edildikten sonra kentin o güne kadar sahip olduğu en güzel yapı sıfatının yakıştırılması ile kenti ziyaret eden birçok

seyyahın ve gözlemcinin notlarında kendine yer bulmaktadır. Hem yapı hem de alana dair birçok yazılı ve görsel malzemenin varlığı bu kaynakların incelenmesini cazip hale getirmektedir. Kenti sıkça ziyaret eden yabancıların yazılı kaynaklar kadar görsel kaynaklar ile de kenti betimleme yolunu seçmeleri, gravür ve resimleri de çalışmanın yönlendirilmesi açısından oldukça değerli kılmaktadır. Ayrıca bu kaynaklara ek olarak kentin fiziksel özelliklerine yönelik hazırlanan haritalar, döneme ait bilgiler edinilmesi açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın hazırlanma aşamasında Trabzon kentini konu edinen 123 adet seyahatname analiz edilerek doğrudan çalışma alanı ile ilgili bilgi veren 12 adet seyahatname tez kapsamında birincil kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan seyahatnameler şunlardır:

- Ruy Gonzales De Clavijo (1404), Clavijo Embassy to Tamerlane (1403-1406), İspanyolcadan çev.: Guy Le Strange, George Routledge, Sons Ltd., Broadway House, Carter Lane, London. Komnenos Hanedanlığı yönetimi altında bulunan Trabzon kentini 1404 yılında ziyaret eden Clavijo sarayın inşa edildiği alan ile ilgili en erken bilgi veren seyahatlardan birisidir. Bu alanda bulunan sağlam bir kale ve surların varlığından bahseden Clavijo, Cenevizlilere ve Venediklilere ait olmak üzere iki kuleden de söz etmektedir.

- Josep de Tournefort (1702), Tournefort Seyahatnamesi, ed.: Stefanos Yerasimos, çev.: Teoman Tunçdoğan, II. Kitap, İstanbul. Günümüzde Fransa Doğa Tarihi Müzesi adıyla anılan kurum tarafından 1700'lü yıllarda düzenlenen araştırma gezilerinin öncüsü olarak görevlendirilen botanik bilimcisi Tournefort, gerçekleştirmiş olduğu geziler sürecinde Trabzon kentine de uğramıştır. 18. yüzyılın başlarında kente gelen yazar, kentin fiziki, coğrafi, tarihi geçmişi hakkında bilgi vermenin yanı sıra kentin yapıları ile ilgili de birçok bilgi aktarmaktadır. Özellikle seyahatnamesinde bulunan ve Trabzon kentinin yerleşimine dair önemli bilgiler barındıran gravür oldukça dikkat çekicidir.

- P. Minas Bıjışkyan (Basım Tarihi: 1998), Pontos Tarihi, çev.: Hrand D. Andreyan, İstanbul. 1777 yılında Trabzon'da dünyaya gelen yazar, yerlisi olduğu kente dair birçok gözlemde bulunarak detaylı bilgileri günümüze aktarmıştır. Trabzon kentinin fiziki yapısı hakkında oldukça önemli bilgiler aktaran yazar, özellikle kentte bulunan yapılar ve mahalleler hakkında dikkat çekici bilgiler vermektedir. Bilgi verdiği yapılar arasında Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı da yer almaktadır. Sarayın konumunu detaylıca

betimleyen Bijişkyan, bu alanın geçmişte ve o dönemde nasıl adlandırıldığı ile ilgili bilgileri kaydetmiştir. Sarayın banisi, yapım yılı ve ilerleyen süreçte meydana gelen yakma olayından da söz etmektedir. Ayrıca sarayın cepheleri ve kat sayısı ile ilgili notlar düşerek yapının fiziki durumu hakkında dikkat çekici yorumlar yapmaktadır. Bahsi geçen dönemde sarayın hangi amaçla ve ne şekilde kullanıldığından da bahsetmektedir.

- John MacDonald Kinneir (1818), *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in The Years 1813 and 1814*, London, John Murray, Albemarle-Street. 1808 ve 1814 yılları arasında Anadolu ve İran coğrafyasına seyahatlerde bulunan diplomat, Trabzon kentine de uğramış ve gözlemlerde bulunmuştur. Kentin tarihi, fiziki yapısı nüfusu ve ekonomik durumu gibi birçok konuda bilgi aktarmasının yanında Ömer Paşa Sarayı'na dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Sarayın bir yangından zarar gördüğünü belirten seyyah, yapının antik kalıntılar üzerine inşa edildiğini belirterek alanın geçmişi hakkında bilgiler vermektedir.

- Edmund Spencer (1838), *Travels in The Western Caucasus Including A Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836*, Vol II, London: Henry Colburn, Great Marlborough Street. 19. yüzyılın önemli seyyahlarından olan Albay Edmund Spencer, Trabzon kentinde veba salgınından dolayı karantina uygulamasının başlatıldığı tarihlerde seyahatini gerçekleştirmiştir. Karantina uygulaması hakkında bilgi veren seyyahın notları arasında kentin denizden görünümünü betimleyen bir gravür yer almaktadır.

- Horatio Southgate (1840), *Narrative of A Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with An Introduction and Occasional Observations Upon The Condition of Mohammedanism and Christianity in Those Countries*, Vol I, New York, D. Appleton Co. 200 Broadway, MDCCCXL. Amerikalı Misyoner rahip Horatio Southgate'in 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirmiş olduğu seyahat sonrası yazdığı seyahatnamesinde Trabzon kentinin ticaret tarihinden bahsetmekte olup, Trabzon'dan İran'a uzanan ticaret yolunda Cenevizlilerin etkin faaliyetlerinden söz etmektedir. Cenevizlilerin Trabzon'da bir koloni kurduklarını ve bu koloninin yerleşim alanı ile Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edildiği alanın aynı yer olduğuna işaret etmektedir. Sarayın inşa edilmeden önce bu alanda seçkin bir zümrenin varlığından bahsetmenin yanı sıra Cenevizlilerin bu bölgede birçok inşa faaliyetinde bulduklarını belirtmesi Southgate 'nın aktardığı bilgileri dikkat çekici kılmaktadır.

- William Francis Ainsworth (1842), *Travels and Research in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, Vol I*, London: John W. Parker, West Strand, M.DCCC. XLII. Britanyalı doktor, yerbilimci, coğrafyacı ve gezgin olan William F. Ainsworth veba oranının çok yüksek olduğu bir zaman dilinde Trabzon kentine ziyaret gerçekleştirmiştir. Vebanın yaygın olmasından dolayı karantina uygulamasına tabi tutulan Ainsworth uygulamalar hakkında bilgi vermektedir.

- Joseph Wolff (1845), *Narrative of a Mission to Bokhara, in The Years 1843-1845, to Ascertain, The Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly, Vol. II*, London: Publiished for The Author, By John W. Parker, West Strand, M.DCCC. XLV. 19. yüzyılın ortalarında Trabzon seyahatini gerçekleştiren misyoner Joseph Wolff veba oranının yüksek olduğu dönemde kente gelmiştir. Bu nedenden ötürü karantinaya tabi tutulan Wolff seyahatnamesinde karantina uygulamaları ile ilgili gözlemine yer vermiştir. Ayrıca karantina binasının konumu ile ilgili görüşlerini aktaran Wolff 'un yazdıklarından karantinaya dair yorumlar çıkarmak mümkündür.

- Jean-Bon Saint-André (1848), *sa vie et ses_écrits, mis en ordre et publiés par Michael Nicolas, Paris, Au Comptor Des Imprimeurs-Unis, Montauban, Rethoré, Libraire-Éditure*. 19. yüzyılın ortasında Trabzon kentine gelen Fransız Siyasetçi André, seyahatnamesinde kent ve Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edildiği alan ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Denizden bakıldığında etrafı ve şehrin kuzey kısmında oldukça yüksek bir alanda etrafı surlar ile çevrili bir kale ve sarayın varlığından bahsetmektedir. Yüksekçe inşa edilen surların Cenevizlilerden kalma olduğunu söyleyen André bu alanın şehrin savunması için stratejik bir yer olduğunu belirterek burada pek çok güçlü topun var olduğunu yazmaktadır.

- Par F. Élie De La Primaudaie (1848), *Études sur Le Commerce Au Moyen Age, Histoire du Commerce De La Mer Noire et Des Colonies Genoises De La Krimée, Paris, Comptoir Des Imprimeurs-Unis*. Ceneviz kolonilerinin Karadeniz'deki ticaret tarihini konu edinen eser, Cenevizlilerin Trabzon kentinde kurdukları koloni hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Cenevizlilerin bu bölgede gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmek istedikleri imar faaliyetleri ile ilgili hükümdar ile yaptıkları anlaşmalar ile ilgili bilgiler aktaran Primaudaie koloninin gelişimi ile ilgili de önemli açıklamalar yapmıştır. Koloninin hükümdar ile yaptıkları antlaşma sonucu yerleşim izni aldıkları bölge, yapımını gerçekleştirdikleri ev, kilise, vakıf gibi faaliyetler hakkında verilen bilgilerin yanı sıra koloninin gerçekleştirmek istediği bir takım amaçlar hakkında da yorumlar

aktarılmaktadır. Ayrıca Clavijo'dan alıntı yapan Primaudaie Ceneviz ve Venedik kalesinden ve kulelerinden de bahsetmektedir.

- Adalbert de Beaumont, (1849), L'illustration Journal Universal, L'illustration Tome XIII, Ornè de 300, Vignettes, Mars, Avril, Mal, Juin, Juillet, Août, A. Le Chevalier Et Cie, Paris, s.280. Çalışma Trabzon kent tarihi ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir. Özellikle Trabzon İmparatorluğu dönemi ile ilgili bilgiler veren çalışmadan Komnenos Hanedanlığı ile Ceneviz ve Venedik kolonilerinin ilişkileri hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Beaumont'un Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edildiği yerin inşa edilmeden önce Komnenos İmparatorluğu Prensları tarafından saray olarak kullanıldığını, saray yerinin liman olarak kullanımı için uygun topografyasını tanımlaması, 19. yüzyılın ilk yarısında alanın karantina yeri olarak seçildiğini belirtmesi ve kentin farklı bölgelerinin görsel malzemeler kullanılarak aktarılan bilgilerin desteklenmesi tez çalışması kapsamında eseri önemli bir kaynak haline getirmektedir.

- Frederick Walpole (1851), The Ansaryri or The Assassins: With Travels in The Further East in 1850 to 1851, Including a Visit to Nineveh, vol. II, London: Richard Bentley, New Burlington Street. 19. yüzyılın tam ortasında seyahatine başlayan gezginin durak noktalarından birisi de Trabzon kenti olmuştur. Seyahatin tarihinin kentte karantina uygulamasının uygulandığı döneme denk gelmesi nedeniyle seyyahın da bu uygulamalara tabii olduğu görülmektedir. Walpole karantina uygulamasının gerçekleştirildiği yapının Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Sarayı olduğunu belirterek, sarayın banisi, konumu, fiziksel özellikleri ve iç mekânları hakkında bilgiler vermektedir.

- Félix Marie Charles Texier (1864), Byzantine Architecture; Examples of Edifices Erected in The East During The Earliest Age of Christianity with Historical, Archeological Descriptions, Day&Son Lithographers to The Queen and to H.R.II. The Prince of Walles, 6, Gate Street, Lincoln's Inn Fields, W.C., London. Fransız mimar, arkeolog ve seyyah olan Texier Trabzon kentinin tarihini ve arkeolojisini incelemek üzere 19. yüzyılın ikinci yarısında kente seyahat etmiştir. Seyahati sırasında yaptığı incelemeler sonucu edindiği bilgiler doğrultusunda kentin tarihine dair önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Üçüncüzâde Ömer Paşa, inşa ettirdiği saray ve sarayın yeri ile ilgili olarak aktardığı bilgiler oldukça dikkat çekicidir. İlk olarak kentin tarihinden bahseden Texier Trabzon'un sahip olduğu stratejik konumdan dolayı aktif ticaret bölgesi olarak geliştiğini ve buna bağlı olarak Ceneviz ve Venediklilerin bu bölgede koloni kurduklarını belirtmektedir. Venedikliler ve Cenevizliler Trabzon İmparatoru ile

antlaşma yaparak kurdukları koloni için özerk bir yerleşim alanı elde etmişlerdir. Osmanlı için kenti fethedene kadar koloninin yerleşim alanı olan bu bölge, fetihden sonra el değiştirerek 18. yüzyılın ilk yarısında Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın sarayını inşa ettirdiği alan olmuştur. Bu alan ile ilgili olarak önemli bilgiler veren Texier, Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın inşa ettirdiği sarayın konumu ve fiziksel durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Ayrıca Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ölüm nedeni ve ölümünden sonra sarayın karantina ve gümrük binası gibi farklı işlevlerde kullanıldığını belirtmiştir. Sarayın Rus saldırısında zarar gördüğünü belirten Texier süreç içerisinde sarayın tamirat görmediğini de yazmaktadır.

- Henry Finnis Blossie Lynch (1901), *Armenia, Travels and Studies*, vol. I, The Russian Provinces, Longmans, Green and Co, vol. I, London. 20. yüzyılın hemen başında Trabzon kentini ziyaret eden İngiliz Politikacı seyahatnamesinde kent ile ilgili gözlemlerine yer vermiştir. Güzelsaray ifadesiyle bahsi geçen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ve sarayın yeri ile ilgili detaylı tasvirlerde bulunan Lynch, alanın tarihi ile ilgili bilgiler de vermektedir. Sarayın içinde yer alan binaların durumu ile ilgili verilen bilgilere ek olarak sarayın konumunun sahip olduğu avantaj nedeniyle alana tabyaların inşa edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Lynch'in seyahatnamesinde yer alan Trabzon Kent Haritası, kentin fiziksel durumu hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir.

1.4.1.4 Görsel Belgeler

Görme yetisinin en güvenilir insan algısı olması, birçok bilgi türünün temelini oluşturup farklı alanlarda hayat bularak toplumsal ve tarihsel bir olguya dönüşmesi, deneyimlenen bilginin mimarlık pratiğinde de somut eyleme dönüşme gereksinimini ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2009). Deneyimlerin görselliğe indirilerek somut malzeme olarak dokunulabilen hale dönüştürülmesi, mimarının temsil biçimlerindeki farklılıklar olarak sunulmuştur.

Kentin kendisi diye adlandırabileceğimiz görsel belgeler, kenti tasvir etme istediğinin gözlem edinimi ile birleştirilerek, kent mekânının betimlenmesi için kullanılan önemli kaynaklardır (Ebel, 2005). Ömer Paşa Sarayı'nın günümüze kadar ulaşmamış olması, sarayın fiziksel durumu ve çevresi ile kurmuş olduğu iletişim durumunu ortaya koyabilmek için görsel malzemelerin varlığı oldukça önem kazanmaktadır. Yapının yalnızca fiziksel alan olarak sınırlandırılmasından öte görsel ve sembolik bir anlamda

taşıması nedeniyle bu duruma ilişkin kavrayışı sunabilmek amacıyla çalışma kapsamında görsel malzeme olarak harita, gravür ve kartpostallardan yararlanılmıştır.

1.4.1.4.1. Haritalar

Kent tarihi araştırmalarında haritalar önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Haritalar kentin coğrafik ve topografik durumu hakkında bilgi verilmesinin yanında kentin sınırları, yerleşimi, yapıların çevreleri ve birbirleri ile olan ilişkileri hakkında detaylı bilgiler içerebilmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Ömer Paşa Sarayı'nın da yerinin tespit edilip, sınırlarının belirlenmesi, çevresi ile kurduğu ilişki ve sarayın konumlandırıldığı alanın günümüze değin geçirmiş olduğu fiziksel değişimlere ilişkilerin betimlemelerin yapılmasında haritalara başvurulmuştur. Çalışma kapsamında elde edilerek yararlanılan 12 adet harita şunlardır:

- Güzelhisar Tabya Haritası (1818), Hat: 598/29329, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri. Trabzon kentine denizden gelecek herhangi bir saldırı karşısında düşman donanmasına karşılık verebilmek amacıyla Üçüncüzâde Ömer Paşa vakfı olan Güzelsaray arsasında Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen tabyalarının yerlerinin gösterildiği harita 18. yüzyılda Hafız Mehmed Salih tarafından hazırlanmıştır. Harita inşa edilen tabyaların konumlarını göstermenin yanı sıra alanı çevreleyen surların sınırları, Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın fiziki durumu, cephane binası ve sarayın girişi hakkında içerdiği bilgiler açısından oldukça önemli bir kaynaktır.

- Trabzon Şehir Haritası (1833), Özgür Yılmaz Arşivi. Trabzon Fransız konsolosu Outrey tarafından 1833 yılında hazırlanan kent haritası kentin surları ile ilgili bilgi vermektedir. Ayrıca harita da çalışmanın konusu olan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın yeri, sınırları, kullanım biçimi ve sarayın etrafını çevreleyen surların fiziki durumu ile ilgili yorumlara ulaşmak mümkündür.

- Trebizond Haritası (1850), George Finlay, Anthony Bryer ve David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, vol. I, 1985, Washington DC, s.196. Tarihçi Finlay tarafından hazırlanan harita kentin surları, önemli yapıları ve yerleşim alanlarını göstermektedir. Ceneviz ve Venedik kolonilerinin yerleşim alanı olarak belirlenen bölge harita da gösterilmiş ve bu alan Leonkastron olarak adlandırılmıştır. Leonkastron olarak adlandırılan bölgenin Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın da inşa

edildiği alan olması, sarayın sınırlarının belirlenmesi yönünden haritayı ön plana çıkarmaktadır.

- Trabzon Kalesi ve Güzel Hisar (1860), Joseph Grassl, “Special Asian Turkey” haritasından alınan Trebizond Haritası, Specialkarte der Asiatischen Turkey. II. Blatt. Armenien und Theile von Klein-Asien, Syrien & Mesopotamien. (with Sinope u. Umgebung). (with Tarabusun, Trebizond u. Umgebung), (David Rumsey Historical Map Collection). 19. yüzyıl ortalarında Alman haritacı ve gravür sanatçısı Grassl tarafından hazırlanan harita kentin topografik düzeni hakkında bilgi vermekte olup yapısal anlamda kentin surlarına odaklanmaktadır. Haritada iki farklı bölgede yer alan surların ana kısmı kent yönetimini de içinde barındıran ve Yukarıhisar, Ortahisar, Aşağıhisar olmak üzere üç kısımdan oluşan kentin en eski yapı kitlesidir. Diğer bölge ise çalışmanın da konusunu oluşturan ve haritada da “saray” olarak tanımlanan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayının bulunduğu mevkiidir. Sarayın inşa edildiği alanın sınırlarının net bir şekilde belirtilmesi oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca sarayda çizilen yapı topluluğu da sarayın geçirdiği değişimin ortaya çıkarılması hususunda haritayı önemli bir kaynak haline getirmektedir.

- Trebizond Planı (1864), Texier, Charles Felix Marie ve Pullan, Richard Poplewell, 1864, Byzantine Architecture: Illustrated By Examples of Edifices Erected in The East During The Earliest Ages of Christianity: With Historical & Archaeological Descriptions, London, s. 213. Trabzon kenti üzerinde uzun topografik ve jeolojik araştırmalar yapan Charles Texier tarafından hazırlanan harita kentin yapılaşması hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Haritada kentin önemli yerleşim bölgelerine ve yapılarına yer veren Texier, önem haiz eden noktalardan birisi olarak Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın bulunduğu yerleşim alanını da görmüş ve buranın Güzelsaray olarak adlandırıldığını yazmıştır. Ayrıca alanın yapılaşma durumu ile ilgili de harita da detaya yer verilmiştir.

- Fransız Dussaud'a ait 1870 Tarihli Trabzon'da ki Mevcut Tabyaları Gösteren Harita, AMAEF, CADN, Trébizonde, c.10, Özgür Yılmaz (2012), Tanzimat Döneminde Trabzon, KTÜ, Doktora Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı, Trabzon, s. 381. Dussaud tarafından hazırlanan Trabzon Kent Haritası kentin fiziki durumu hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Özellikle 19. yüzyılın başında Rus tehditlerine karşı kentin güvenliğini sağlamak amacıyla belirli yerlerde inşa edilen tabyalar haritanın dikkat çektiği noktalardandır. Kentin hâkim noktalarından biri olan ve Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nı da içeren Güzelsaray mevkiine de tabya inşa edilmiştir. Kentin ve özellikle limanın güvenliği için tabya inşasında öncelikli konum olarak seçilen Güzelsaray mevkiinde

tabyaların konumunu gösteren harita, Ömer Paşa Sarayı'nın ve yerinin süreç içerisindeki dönüşümü hakkında önemli bilgiler içermektedir.

- Trebizond Haritası (1885), Reclus Elisée, *The Earth and Its Inhabitats, 'ASIA', South-Western Asia, Illustrated By Numerous Engravings And Maps*, ed.: Ernest George Ravenstein ve Augustus Henry Keane, New York: D. Appleton And Company, vol: IV, s. 181. Fransız coğrafyacı, tarihçi ve yazar olan Elisée tarafından hazırlanan harita Trabzon kentinin 19. yüzyıl ortalarındaki yerleşim bölgelerini zonlar halinde göstermektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa mevkiinin de bu zonlamaya dâhil olması, bölgenin değişiminin açıklanmasında oldukça önemli bir noktayı göstermektedir.

- Trebizond ve Çevresi (1898), Henry Finnis Blossie Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, vol. I, *The Russian Provinces*, Longmans, Green and Co, vol. I, London, s.30-31. İngiliz seyyah ve politikacı olan Lynch tarafından hazırlanan Trabzon kent haritası kentin topografyası, yerleşim alanları ile ilgili bilgiler vermektedir. Haritada Leonkastron yerleşim alanı şeklinde adlandırdığı bölgeyi ayrıca "Güzelsaray" olarak belirtmektedir. Ayrıca bu alanı sur, kule ve üzeri çim ile kaplı ağır silahların bulunduğu korunaklı siperlerin varlığından bahsetmesi haritayı çalışma kapsamında oldukça önemli hale getirmektedir.

- Trebizond ve Karadeniz Limanı (1898), Francis Richard Maunsell, *The National Archives (TNA) (MFQ 1/1352/3)*. İngiltere'nin Van Konsolosluğu'nu yapan Maunsell tarafından hazırlanan harita en genel anlamda kentin fiziki durumu hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Özellikle kentte inşa edilen tabyalar hakkında bilgiler içeren harita 18. yüzyılın başlarında Güzelsaray mevkiine inşa edilen tabyalar ile ilgili de önemli bilgiler aktarmaktadır. Tabyaların konumu ile ilgili bilgiler aktaran harita da Güzelsaray'ın mevcut durumunu da detaylı şekilde belirtmektedir.

- Trabzon (Trebizond) ve Çevresini konu edinen Harita (1901), Wagner & Debes, Leipzig, *Armenia, Travels and Studies*, London, New York: Longmans, Green, and Co. c. II, s. 30. Kentin biçimlenişi ve yerleşimi hakkında bilgi veren harita Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın yerini Güzelsaray olarak adlandırmakta ve bu mevkiinin bir bütün olarak çevresi ile kurduğu ilişkiyi de doğrudan aktarmaktadır. Ayrıca Güzelsaray'ın fiziksel durumu hakkında da bilgiler içermektedir.

- Trabzon Civarı Haritası (1943), Ahmet Erdel, *Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine Gözlemler*, *Türk Coğrafya Dergisi* 0 1 71-85. Kentin yerleşim alanları ve fiziki durumu hakkında bilgi veren harita ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısında Üçüncüzâde Ömer Paşa

Sarayına inşa edilen deniz fenerinin konumunu göstermesi nedeniyle çalışma için önemli bir kaynaktır.

- Trabzon Kent Planı (1950), Anthony Bryer ve David Winfield, 1985. The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, Vol. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. s.397. Kentin fiziki yerleşimini gösteren harita da Ömer Paşa Sarayı'nın yer aldığı Güzelhisar bölgesi de yer almaktadır. Alanın sınırlarına ve mevcut durumuna ilişkin bilgiler içeren harita, saray ve konumun yaşadığı değişimleri ve gelişmeleri açıklayabilmek adına önemli katkılar sunmaktadır.

1.4.1.4.2. Gravürler

Yunanca yazmak ve çizmek anlamlarını içeren grafikes (Küçüköner, 2004) sözcüğünden türeyen gravür, farklı baskı teknikleri ve malzemeler kullanarak sanat ürünlerinin yaratımında kullanılan bir eylem biçimidir. En eski baskı tekniklerinden biri olan gravürler seyahatnamelerde yer alan yazınsal anlatımların görsel karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren yayılma şansı yakalayan gravür tekniği, seyyah yazarlar ile birlikte yolculuk eden seyyah ressamın işbirliği ile gezip gördükleri yerlerin, kentlerin, kültürlerin, doğanın, günlük hayatların, sokakların, yapıların, insanların yaşamlarına dair ayrıntıların eskizlerini yaparak gravüre dönüşümünü tamamladıktan sonra çizimlerini seyahatnamelerinin arasında tamamlayıcı öğeler olarak kullanmaya başlamışlardır (Üstün, 2008).

Seyyahların uğrak durağı olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak, mimarisi, kent yaşamı, gelenek ve görenekleri, coğrafyası, kültür ve tarihi gibi alanlarda içerdikleri bilgiler ile seyahatnamelerin bütünleyici parçaları olan gravürler belgeleyici nitelikleriyle oldukça önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır (Başkan, 1999).

Osmanlı kentlerinin seyyahların sıklıkla uğrak noktaları olması seyahatname literatüründe oldukça fazla sayıda esere sahip olunmasını sağlamıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren çok ziyaret edilen Osmanlı kentlerinden biri olan Trabzon, coğrafi konumu ve önemli ticaret yollarına sahip olması nedeniyle seyyahların sıklıkla ziyaret ettikleri kentlerden biri haline gelmiştir. Pek çok seyyah tarafından ziyaret edilen kentin sosyal, ekonomik, coğrafi ve tarihi ile ilgili oldukça geniş bir seyahat literatürüne ek olarak, seyahatnamelerin daha da zenginleşmesini sağlayan gravür birikimi karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2006).

Çalışma kapsamında yararlanılan gravürler şunlardır:

- Ganita ve Moloz Limanları (1701), Josep de Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, ed.: Stefanos Yerasimos, çev.: Teoman Tunçdoğan, II. Kitap, 2005, İstanbul. Fransız botanikçi Tournefort tarafından hazırlanan gravür çalışmanın konusu olan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın konumu ile ilgili en erken görsellerden birisi olması nedeniyle çalışma açısından oldukça önemlidir. 18. yüzyılın hemen başında hazırlanan gravür Ceneviz ve Venedik kolonilerinin yerleşiminden sonra alanın fiziki durumunu yorumlayabilmek için önemli bir kaynağı teşkil etmektedir.

- Texier'e Göre Kentin Sahilden Görünümü (1833), Charles Félix Marie Texier, *Asie Mineure, Geographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de Chersonnèse d'Asie*, Paris, Firmin-Didot, MDCCCLXXXII, s. 195, 1864 yılında yayınlanmıştır. 1833 ve 1843 yıllarında olmak üzere Trabzon kentini iki kez ziyaret eden Charles Texier, kentin denizden görünümünü konu edindiği gravürde kente dair birçok detay vermektedir. Özellikle gravürde yer alan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı çalışma kapsamında oldukça önemlidir. Gravürde yer alan çizimden Saray'ın kat sayısı, büyüklüğü ve konumu gibi fiziksel özelliklerine dair yorum yapmak mümkündür.

- 1840 Yılında Trabzon Limanı (1840), J. Schoder, *Turquie d'Asia*, imp. Gulguin et Dupain R. de la Calandre 19. Paris, J. Schoder, Alexander S. Onassis, Yunan Kütüphanesi, Public Benefit Vakıf Arşivi 2000. Kaynaklarda gravürü hazırlayan kişinin kesin olarak belirtilmemiş olması, gravürün sol alt köşesinde yer alan ifadeden gravürü hazırlayan kişinin J. Schoder olduğunu düşündürmektedir. Gravürün yer aldığı kaynak gravürü 1840 yılına tarihlendirse de Aksoy (1997) gravürde kent için önemli bir simge haline gelen ve 1835 yılında Batum'dan getirilerek Güzel Hisar'a yerleştirilen deniz fenerinin gravürde yer almamasından dolayı gravürü 1835 yılından öncesine tarihlendirmektedir. Gravürde kentin özellikle doğu kesiminin denizden görünüşüne yer verilmiştir. Denize doğru uzanan yüksekçe bir kayalık burun üzerinde yer alan Üçüncüzâde Ömer Paşa Saray kompleksinin dikkat çekici varlığı gravürde belirgin şekilde konu edinmesini sağlamıştır. Gravürde detaylıca tasvir edilen saray kompleksine ait binalar belirgin şekilde görülmektedir.

- View of Trebizond From The Ouarantine, Trébizonde (1849), M. Adalbert de Beaumont, *L'illustration Journal Universal*, L'illustration Tome XIII, Ornè de 300, Vignettes, Mars, Avril, Mal, Juin, Juillet, Août, A. Le Chevalier Et Cie, Paris, s.280. Beaumont hazırladığı çalışmada Trabzon'un tarihi, topografyası, yerleşim birimleri ve önemli yapıları ile ilgili bilgiler verirken önemli gördüğü yerler ile ilgili de görsel

çalışmalar hazırlamıştır. Beaumont bu gravürde karantina binalarını içine alan bölgeyi Eski Saray olarak adlandırıp bölgeyi en güzel manzaralarından biri olarak tarif ederek çalışmasına eklemiştir. Karantina bölgesi olarak tanımlanan bu alan daha önce birçok gravüre konu edinilmesine rağmen bu çalışmada farklı bir biçimde ele alınmıştır. Karantinanın konumunu, topografyasını, çevresi ile kurduğu ilişkiyi, alandaki yapı yoğunluğunu, yapıların yerleşimini ve liman ile ulaşımı sağlayan merdivenleri göstermesi nedeni ile çalışma dikkat çekicidir.

- Trebizonde La-Quaran'taine (17 Mayıs 1849), Jules Laurens, Ouvrage Illustré D'après Les Oeuvres De L'artiste, Illustrated with Works of The artist by Léon-Honoré Labande Paris. 1910. Trabzon kentinin veba salgınından oldukça zarar gördüğü 18. yüzyılın ortalarında kente gelen Laurens'in gravürün de kentin genel görünümünden ziyade Karantina binasına odaklanılmıştır. Kent için önemli bir dönemi içeren bu süreçte aktif olarak kullanılan karantina binasının konumu ve mimari özellikleri de gravüre konu edilmesini sağlamıştır. Gravürde karantina binasının çevresi ile kurduğu ilişki, kat sayısı mimari karakteri ve fiziksel durumu hakkında birçok detaya ulaşıyor olması kaynağı çalışma açısından oldukça önemli kılmaktadır.

- Trabzon Çömlekçi ve Ganita Sahilleri (1853), Geoffrey Clements-Corbis, 1853, Paul Dominic Colnaghi Co 13-14, Paul Maul East- Pusblishes to Iter Majesty (Yayın evi tarafından basılmıştır), Bir Tutkudur Trabzon, İstanbul, 1997, s.231. Gravürün yapım tarihi 19. yüzyılın ilk yarısında Trabzon kentinin veba salgını ile ilgili karantina uygulamalarının başlatıldığı tarihlere denk gelmektedir. Kentte karantina önlemi olarak Güzelhisar 'da tahaffuzhane gibi birtakım yeni yapılar inşa edildiği bilinmektedir. Güzelhisar ve çevresinin denizden görünüşünü konu edinen gravürde sarayın değişen ve dönüşen çevresi ile yeni yapıların varlığı detaylı şekilde gözlenebilmektedir.

- Panoramik Trabzon Kenti (Turkey) (1853), Dickinson Kardeşler, Londra, Kaynak: URL-1, 2018. Dickinson Kardeşler tarafından hazırlanan gravür Trabzon limanı ve çevresi ve topografyasını içeren panoramik bir kent silüetinden oluşmaktadır. Gravürde kentin topografik özelliği oldukça belirgin şekilde vurgulanırken kent için önemli görülen yapılarda detaylı şekilde işlenmektedir. Gravürdeki yapılar içinde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı da oldukça detaylı şekilde yer almaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren alanın durumu ile ilgili bilgi veren gravürde sarayın mimari karakteri, konumu, yeni inşa edilen binaların konumu ve fiziksel özellikleri gibi bilgilere ulaşmak mümkündür.

• Trebizonde (29 Nisan 1854), Jules Laurens, *Expédition Du Littoral De La Mer Noire L'illustration Journal Üniversal Paris*, c.23 s.265. Gravür sanatçısının tam olarak kim olduğu bilinmemekle birlikte yer aldığı kaynağın sağ ve sol alt köşelerinde yer alan figürlerin bulunduğu resimlerde Jules Laurens'in imzasının yer alması çalışmanın Laurens'e ait olduğunu düşündürmektedir (Nemlioğlu, 2001). Gravürün yer aldığı kaynağın tarihi 1854 olmasına rağmen J. Schoder 'e atfedilen gravürde olduğu gibi 1835 yılında kentin simgesi haline gelen ve Güzel Hisar'a yerleştirilen deniz fenerinin (Aksoy, 1997) gravürde yer almaması gravürün yapım tarihinin 1835'lerden önce olabileceğini düşündürmektedir. Güzel Hisar'ın bulunduğu yüksek kayalık alanı gravürün merkezine alan çalışmada Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın diğer gravürlerdeki betimlemelere göre farklı biçimde tasvir edildiği gözlenmektedir. Sarayın bulunduğu alanda artan yapı yoğunluğu oldukça dikkat çekicidir. Yeni inşa edilen yapıların konumları, fiziksel ve mimari karakterlerine yönelik verilen detaylar alanın değişiminin ortaya çıkarılabilmesi yönünden çalışma kapsamında gravürü oldukça önemli bir kaynak haline getirmektedir.

• Ouarantine Harbour, Trebizond (1854), Robert Curzon, *Armenia A Year at Erzeroum, and on The Frontiers of Russia, Turkey, and Persia*, London. Trabzon kentinde karantina uygulamalarının yoğun bir şekilde uygulandığı dönemde kenti ziyarete gelen Robert Curzon kentin liman tarafından görünüşünü aktardığı çalışmasına Karantina Limanı adını vermiştir. Limanın en uç noktası olan Güzelhisar adıyla anılan alanın topografik yapısını, Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayını ve yeni eklenen yapıları göstermesi nedeniyle çalışma açısından önemli bir kaynaktır.

• Trebizonde (1855), Jean-Baptiste Henri Durand Brager, *A Voyage in The Black Sea, The Bosphorus, The Sea of Marmara and Dardanelles*, London, s. 105. Fransız deniz ressamı Brager tarafından hazırlanan gravür Karadeniz'de Fransız Messageries Maritimes Şirketi'ne ait batan "Sully" adlı gemiyi tasvir etmek amacıyla hazırlanmış olsa da kentin hâkim noktası olan Güzel Hisarı da içermesi nedeniyle çalışma açısından önem taşımaktadır. Gravürden Güzelsaray mevkiinin yerleşimine ait detaylara ulaşılırken bir yandan da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayının mimari özellikleri ve konumu ile ilgili yorumlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

• Trebizonde, *From The Sea as Depicted in 1855* (1855), Joseph Méry, *Constantinople et La Mer Noire, L'illustration, De MM. Rouargue Frères, Belin-Leprieur et Morizot*, Paris, s.376. 19. yüzyılın tanınmış hikâye ve roman yazarı olan Joseph Méry 1822 yılında gerçekleştirdiği gezide Karadeniz'in önemli limanlarını içeren gezi rotasında

edindiği bilgileri aktardığı eserini 1855 yılında yayınlamıştır. Çalışma 1855 yılında yayınlanmış olmasına rağmen gravürün üzerinde herhangi bir tarihin belirtilmemiş olması Semavi Eyice'nin (1970) de dikkat çektiği üzere gravürün yapım yılına ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Denizden kentin silüetini gösteren gravürde kentin en belirgin noktalarından biri olan denizin içine sokulan ve Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayının yer aldığı Güzelhisar burnudur. Güzelhisar burnunun konu edindiği birçok gravürün aksine bu çalışmada alanda yer alan yapılar oldukça detaylı şekilde işlenmiştir. Gravürde tek katlı ve iki katlı olmak üzere çok sayıda yapı ve bu yapıların konumlanması belirgin biçimde aktarılmıştır.

- Trebizond (1856), George Dodd - Pictorial History Of The Russian War - 1854-1856 with Maps, Plan, and Mood Engravings, W.R. Chambers Edinburgh and London, MDCCCLVI, London, s. 131. İngiliz gazeteci ve yazar George tarafından hazırlanan gravür denizden kentin görünümünü tasvir etmektedir. Kentin hâkim noktalarından olan Güzelhisar Burnu'nu tasvir eden gravürde bu bölgenin karartı biçiminde işlenmiş olması gravürde dikkat çekici bir noktadır. Gravürden Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na dair detaylı bilgilere ulaşılamasa da silüet biçiminde alanı tanımlaması ve topografik yapısının belirtilmiş olması nedeniyle çalışmada bu kaynağa yer verilmiştir.

- The Sinking of The Sully at Trebizond in 1861 (25 Ocak 1861), (Gravure "Le Monde Illustre"), Philippe Ramona Fotoğraf Koleksiyonu (URL-2, 2018). Gravürü hazırlayan sanatçının kim olduğu bilinmemektedir. Ticari bir geminin batışını konu edinmek amacıyla hazırlanan gravürde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın yer aldığı Güzelhisar Burnu oldukça dikkat çekici şekilde belirtilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarında kentte karantina uygulamasının zaman diliminde hazırlanan gravürde karantina uygulaması için inşa edilen yeni yapıları detaylı şekilde görmek mümkündür. Ayrıca Saray'ın mimari karakteri ile ilgili yorumları çıkarmak mümkündür.

- Trebizond (1869), Samuel Audley Rhea, The Tennesseean in Persia and Koordistan Being Scenes and Incidents, in The Life of, For Ten Years Missionary in Mosul, rev., Dwight W. Marsh, Philadelphia: Presbyterian Publication Committee, 1334 Chestnut Street, New York, s.40. Kentin denizden görünümünün tasvir edildiği gravürde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na da yer verilmiştir. Sarayın konumlandırıldığı Güzelhisar Burnu oldukça yüksek ve kayalık bir topografyaya sahip olmasına rağmen gravürde gerçek dışı bir bakış açısıyla aktarılmıştır. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı kenti ziyaret eden seyyahların notlarında o güne kadar kentte inşa edilen en heybetli yapı olarak tanımlana da

gravürde abartılı biçimde ele alınmıştır. Bu nedenle tez çalışmasında kullanılan gravüre ihtiyatla yaklaşmıştır.

- Ganita Sahili ve Güzel Hisar'a Bakış Trabzon (1877), Amédée Jean Le Faure, Histoire de la guerre d'Orient (1877-1878): Illustrée de Cartes, Plans, Portraits, Vues, Épisodes de Batailles, Paris. 1877-1878 Türk-Rus Harbi nedeniyle yapılan gravür kentin denizden görünümünü konu edinmektedir. Gravürde Güzelhisar Burnu da yer almakta olup abartılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu nedenle gravüre ihtiyatlı yaklaşmıştır.

- Trebizond (1878), Amédée Jean Le Faure, Histoire de La Guerre d'Orient 1877-1878, vol II, Paris. 19. yüzyılın sonlarına doğru Faure tarafından yapılan gravür Trabzon kentinin denizden görünüşünü konu edinmektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın seyyahların noktalarında kentin en ihtişamlı yapısı olarak belirtilmesi gravürde de yansıtılan bir durum olmuştur.

- The Cape Of Trebizond (1889), Albert Pepi, Kaynak: Gabriel Bonvalot, Through The Heart of Asia: Over The to India, Vol. I, Translated From The French By C. B. Pitman, London: Chapman and Hall, London s.15. Gabriel Bonvalot'un seyahatnamesinde yer alan gravür Albert Pepi tarafından hazırlanmıştır. Trebizond Burnu şeklinde adlandırılan çalışma kentin hâkim noktalarından biri olan Güzelhisar Burnu'nu konu edinmektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ve kentin simgesi haline gelen deniz feneri gravürde yer alan detaylardır.

- Trebizond (1896), George Harootune Filikan, Armenia and Her People or The Stor of Armenia by An Armenia, Hartford, CNN, Amerikan Publishing Company. 19. yüzyıl sonlarındaki kentin denizden görünümünü konu edinen gravürde Güzelhisar Burnu en dikkat çekici bölümdür. Karantina teşkilatında yer alan yapıların konumu hakkında detaylı bilgi veren gravürde 1835 yılında kente getirilen deniz fenerinin gösterilmemiş olması önemi bir detaydır.

1.4.1.4.3. Kartpostal, Resim ve Fotoğraf

Kartpostallar ve resimler diğer görsel malzemelerden farklı olarak görüneni doğrudan aktarmaları açısından oldukça önemli kaynaklardır. Gerçekliğin yansımaları olarak tanımlayabileceğimiz fotoğraflar ise (Danacıoğlu, 2001), mevcut durumun fiziki

özelliklerini doğrudan aktaran kaynaklar olması sebebi ile dikkat çeken belgelerdir. Tez kapsamında görsel malzeme olarak kullanılan kartpostal, resim ve fotoğraflar şunlardır:

- Port De Trebizonde, Limana Bakış, Osman Nuri Kartpostal Ön Yüz (Zafer Duran Arşivi). Boztepe'den bakılarak limanın resmedildiği kartpostal renkli olarak düzenlenmiştir. Kartpostalın Güzelhisar Burnu'nu içeriyor olması kaynağı çalışma kapsamında önemli kılmaktadır. Kartpostalın Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayını ve 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren karantina teşkilatı ve depolama için inşa edilen yapıların sınırlarını yorumlamak mümkündür.

- Trebizonde, Forterence de Guzel-Hissae el le Phare, Surlarla Çevrilmiş Cenevizlilerin Leonkastron'u, Güzelhisar Kartpostalı (Kitabi Hamdi Efendi Arşivi). Kentin batı tarafından bakılarak doğu kısmında yer alan Güzelhisar Burnu'nun resmedildiği kartpostalıdır. Kartpostalın Cenevizliler tarafından inşa edilen surların bir bölümünü ve Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın 21. yüzyıldaki durumunu görmek mümkündür.

- Guzel Hissar, Eglise Cathle Grécque, Collège Gre., Théodore Stylianides Arşivi (URL-3, 2018). Güzelhisar, St. Gregory ve Kolej binasını resmedildiği kartpostalda 20. yüzyılın başlarındaki kent sahili betimlenmektedir. Kartpostalın Güzelhisar Burnu ve burnu çevreleyen surları görmek mümkündür. Surların durumu hakkında yorum yapabilmek için önemli bir kaynaktır.

- Saluet de Trebizonde, Vue de Gusel Serai Kartpostalı Ön yüz, Théodore Stylianides, 220, (Zafer Duran Arşivi). 20. yüzyılın başlarında denizden Güzelhisar Burnu'nun aktarıldığı kartpostalın Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ve alanın mevcut durumunu yorumlamak mümkündür.

- Trabzon Tabyaları, The Monticellonian (Monticello, Arkansas), 22 Haziran 1916, s.3. Özellikle denizden gelen saldırılara karşılık verebilmek amacıyla kentin muhtelif yerlerine inşa edilen tabyalardan I. Dünya Savaşı esnasında durumunu gösteren resim tez çalışması kapsamında önemli bir kaynaktır.

- Halep'ten Trebizond'a (Trabzon, Türkiye) İnen Osmanlı Birlikleri (1877), The Graphic (URL-4, 2018), 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi yıllarında Rus işgali nedeniyle Trabzon kentinde gerçekleştirilen asker sevkiyatının konu edildiği gazete haberinde yer alan görseldir. Kentin ve limanın güvenliği için şehrin hâkim noktalarından biri olan Güzelhisar mevkiine inşa edilen Güzelhisar Tabyası askeri açıdan stratejik bir noktayı ifade etmektedir. Görsel askeri sevkiyatın nereden ve nasıl gerçekleştiğini göstermenin yanı sıra Güzelhisar mevkiinin mevcut durum hakkında da bilgi vermektedir. Çalışmadan

karantina teşkilatı için inşa edilen yapıları, Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ve deniz feneri hakkında bilgi edinmek mümkündür.

- Güzelhisar, Trabzon, 1890, Paul Nadar arşivi. 19. yüzyıla ait olan fotoğraf 1877-1878 Rus Harbi sonrasında denizden Güzelhisar Burnu'nun görünümünü içermektedir. Savaş sonrası alanın tasviri açısından önemli bir kaynaktır.

- Trebizond Panorama, Edwin M. Bliss, 1896, Turkey and The Armenian Atrocities London. Rus Harbi'nden kısa bir süre sonrasında yansıtan fotoğraf hem kentin hem de Güzelhisar Burnu'nun durumunun aktarılması yönünden önemli bir görsel kaynaktır.

- Ganita, Sahil Yolu ve Tünel, Ali Işık Arşivi. 20. yüzyılda sahil yolu ve tünel inşa edildikten sonra Güzelhisar Burnu'nun mevcut durumunu oldukça net yansıması ve yaşanan değişimin ortaya konulması bakımından çalışma için önemli bir kaynaktır.

- Trabzon'un Fethi (1460'lar), Marco del Buono Giamberti ve Apollonio di Giovanni di Tomaso, Trebizond Fetih'i ile Cassone (Metropolitan Sanat Müzesi). Sant'Anastasia Kilisesi ve Saint George Şapeli için Trebizond Prensinin isteği üzerine süslemeler yaptığı bilinen ressam, çalışmasında Trabzon kentinin fethini işlemiştir. Çalışma da özellikle İstanbul ile kıyaslanan kentin kale yerleşimleri ve Haliç'te yer alan İtalyan koloni yerleşkesi olan Galata ile Trabzon kentinde yer alan Ganita-Leonkastron bölgesinin benzerliği üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında alanın önemini açıklama konusunda oldukça önemli bir eserdir.

- La Costruzione Del Fondaco Dei Genovesi Bir Trebisonda Presente (Cenevizlilerin Trebizon'da Depo İnşası) (1571) (URL-5, 2018), Luca Cambiaso . Palazzo Lercari-Parodi Salonu'nda bulunan fresk 1571 yılında Luco Cambiaso tarafından yapılmıştır. Cenevizlilerin Trebizond İmparatoru ile anlaşarak özerk bir yerleşim alanı elde etmeleri ve koloni kurmaları neticesinde gerçekleştirdikleri imar faaliyetlerinin resmedildiği fresk önemli bir görsel kaynaktır.

1.4.1.5. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri

16 Temmuz 2018 tarihinde 30480 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre kurulan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinden Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan arşiv belgelerinden oluşan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (URL-6) çalışma

kapsamında yararlanılan önemli bir arşivdir. Bu arşivden özellikle Cevdet Tasnifi, İradeler ve Sadaret Mektubî Kalemî Belgelerinden istifade edilmiştir.

Cevdet Tasnifi (C); Muallim Cevdet başkanlığında kurulan bir heyet tarafından oluşturulan düzenlemede on yedi konu başlığı altında 960-1332/1553-1904 yıllarını kapsayan 216.572 belgenin yer aldığı arşivdir (Sayar, 2005) . Çalışma kapsamında Cevdet Adliye (ADL), Askeriye (AS), Evkaf (EV), Maarif (MF), Maliye(ML) ve Zaptiye (ZB) bölümlerinde yer alan belgelerden yararlanılmıştır.

İradeler (İ); çalışma kapsamında incelenen bir diğer belge grubunu oluşturan iradeler, padişahın emir ve fermanlarını içermekte olup(Genç, vd.) konularına göre bölümlere ayrılmaktadırlar (Aktaş ve Halaçoğlu) . Çalışma kapsamında İrade Askeri (AS), Dahiliye (DH), Evkaf (EV), Hususi (HUS), Meclis-i Vâlâ (MVL), İrade Şura-yı Devlet (ŞD), Sıhhiye (SH), Rûsumat (RSM) incelenen belge gruplarıdır.

Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri (A. MKT): Sadrazamın çeşitli yerlere gönderdiği tahrirler, asker toplama ve benzeri önemli konular ile ilgili yazışmaların (Genç, vd., 2010) yer aldığı arşivden Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL), Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD) ve Umum Vilayet Evrakı (A. MKT.UM) çalışma kapsamında yararlanılan belgelerdir.

Bu belgelerin dışında Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), Maliye Nezareti Defterleri (ML.VRD.d), Evkaf Defterleri (EV. d), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d), Bâb-1 Âsafî Amedi Kalemî (A.AMD), Hatt-1 Hümayun (HAT), Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.), Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.) belgeleri tez kapsamında incelenen diğer belge gruplarıdır. Bu belgelerden Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın hayatı, ölümü, mal varlığı ve vakıfları, Güzelhisar bölgesinde inşa edilen tabyalar, askeri misafîrhane, depo, transit ambarlar, karantina binası, parlatorya ve tahaffuzhane binaları ve karantina yapılarında gerçekleştirilen tamiratlar gibi birçok konu hakkında bilgi edinmek mümkündür.

1.4.1.6. Yabancı Gazete Arşivleri

Gazete, siyasi, iktisadi, kültürel, sosyal, toplumsal ve daha birçok konu hakkında yorumlu ve yorumsuz belirli zaman aralıklarında bilgi ve haber vermek amacıyla yayınlanan (URL-7, 2018) yazılı basın araçlarıdır. Toplumsal temsil aracı olan gazete,

yaşanan toplumsal olayların ilk elden aktarıldığı bilgi kaynakları olması nedeniyle önemli bir araştırma grubunu oluşturmaktadır. Bu sebeple tez çalışması kapsamında Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de yayınlanan gazete arşivlerinin bir bölümü taranmıştır. Kenti ziyaret eden seyyah, siyasetçi, politikacı, asker ve özellikle kentte bulunan konsolosluklar tarafından iletilen bilgiler doğrultusunda hazırlanan gazete haberlerinden çalışma kapsamında 1745-1950 tarih aralığı belirlenerek taramasının sınırları belirlenerek 28.865 gazete³ haberi incelenmiştir. Gazete arşivinden özellikle Osmanlı Rus Harbi,

³ **1. England:** Berrow's Worcester Journal, Cobbett's Weekly Political Register, Hampshire Telegraph and Naval Chronicle, Liverpool Mercury, etc., The Derby Mercury, The Examiner, The Guardian, The Morning Chronicle, The Lancaster Gazette, The Times, The Observer, The Yorkshire Herald and the York Herald. **2. Amerika Bileşik Devletleri:** **Alabama:** Alabama Beacon, Jacksonville Republican, The Athens Post, The Montgomery Advertiser, The Weekly Advertiser. **Alaska:** Fairbanks Daily Times, Fairbanks Daily News-Miner **Arizona:** Arizona Daily Star, Arizona Republic, Arizona Weekly Citizen, Bisbee Daily Review, The Arizona Sentinel, The Coconino Sun. **Arkansas:** Arkansas Democrat, Batesville Daily Guard, Daily Arkansas Gazette, Hot Springs New Era, Northwest Arkansas Times, Pine Bluff Daily Graphic, The Southern Standard, Washington Telegraph. **Australia:** The Age, The Hamilton Spectator, The Sydney Morning Herald. **California:** San Francisco Chronicle, The Folsom Telegraph, The Placer Herald, The Record-Union, Oakland Tribune. **Canada:** Ottawa Daily Citizen, The Gazette, Manitoba Free Press, Vancouver Daily World. **Colorado:** The Weekly Gazette. **Connecticut:** Hartford Courant, Norwich Bulletin, The Bridgeport Times and Evening Farmer. **Delaware:** Middletown Transcript, The Daily Gazette, The Evening Journal, The Morning News, The News Journal. **District of Columbia:** Evening Star, The Daily Republic, The National Era, The Washington Sentinel, The Washington Union. **Florida:** Pensacola News Journal, The Ocala Evening Star, The Pensacola News, The Tampa Tribune. **Georgia:** The Atlanta Constitution, The Presbyterian of The South. **Hawaii:** Evening Bulletin, The Independent, Polynesian, The Pacific Commercial Advertiser, The Hawaiian Gazette, The Hawaiian Star, The Honolulu Advertiser. **Idaho:** Caribou County Sun, Idaho Semi-Weekly World, Mountain Home Republican, The Idaho Recorder, The Idaho World, The Kendrick Gazette, The Post-Register, The Wallace Miner. **Illinois:** Alton Weekly Telegraph, Chicago Tribune, The Chicago Weekly Tribune, The Rock Island Weekly Argus, The Pantagraph. **Indiana:** Fort Wayne Daily Gazette, Jackson County Banner, Princeton Clarion-Leader, The Columbus Republican, The Evansville Daily Journal, The Indiana Herald, The Indianapolis News. **Ireland:** The Irish Times, The Freeman's Journal, The Waterford News. **Kansas:** Brown County World, Kansas Tribune, Lawrence Daily Journal, The Abilene Gazette, The Daily Commonwealth, The Daily Kansas Tribune, The Kansas Chief, The Parsons Eclipse, The Topeka State Journal, The Young Cherokee, The Western Independent, Weekly Atchison Champion Western Home Journal. **Kentucky:** The Courier-Journal, The Hickman Courier, The Frankfort Roundabout, The Louisville Daily Courier, The Owensboro Examiner. **Louisiana:** The New Orleans Crescent, New Orleans Republican The Times-Picayune. **Low:** Sioux City Journal, Quad-City Times, The Des Moines Register, Weekly Davenport Democrat. **Maine:** Bangor Daily Whig and Courier. **Maryland:** The Baltimore Sun, Der Deutsche Correspondent, The Daily Exchange, The Herald and Torch Light. **Massachusetts:** Boston Post, New England Farmer, The Boston Globe. **Michigan:** Detroit Free Press, St. Joseph Saturday Herald, The Hillsdale Standard, The True Northerner, Alpena Argus. **Minnesota:** Mower County Transcript, Star Tribune, The Cook County Herald, The Saint Paul Globe, The Princeton Union. **Mississippi:** Clarion-Ledger, Jackson Daily News, Natchez Democrat, The Commonwealth, The Daily Commercial Herald, The Vicksburg Herald, Vicksburg Evening Post. **Missouri:** Palmyra Weekly Whig, Shelbina Democrat, St. Louis Dispatch, Union Record. **Montana:** Helena Weekly Herald, Rocky Mountain Husbandman, The Butte Miner, The New North-West, The Yellowstone Journal. **Nebraska:** Lincoln Evening Call, Lincoln Journal Star, Omaha Daily Bee, The Columbus Journal, The Commoner, The Nebraska State Journal, Valentine Democrat. **New Hampshire:** Groton Times, The Portsmouth Herald. **New Mexico:** Albuquerque Journal, Hobbs Daily News-Sun, Las Cruces Sun-News, The Spanish American, The Santa Fe New Mexican. **New Jersey:** Evening Journal, The Courier-News, The Daily Times, Courier-Post, The Hopewell Herald, Trenton Evening Times. **New York:** Brooklyn Evening Star, Buffalo Courier, Buffalo Daily Gazette, New York Daily Herald, New-

Trabzon kentine veba salgının hâkim olduğu dönem ve I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kentin durum hakkında bilgiler edinmek mümkündür.

1.4.1.7. Halk Sağlığı Raporları

17. yüzyıldan 21. yüzyılın başlarına kadar oldukça geniş bir tarih aralığını kapsayan makale, haber ve birincil araştırma kaynaklarına erişimi sağlayan JSTOR (Early Journal Content) online bir kütüphane arşividir. Bu kütüphane tarafından yayınlanan Public Health Reports, 1878 yılından itibaren The U.S. Surgeon General and The U.S. Public Health Service tarafından yayınlanan, yurtdışında bulunan Amerikan Konsoloslukları tarafından buldukları kentin sağlık durumu hakkında raporların iletilerek yayına dönüştürüldüğü çalışmalardır (URL-8, 2018). 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren veba salgını ile baş etmek zorunda kalan Trabzon kentinde vebanın önlenmesi ve yayılmasının engellemesi için uygulanan karantina tedbirleri, hastalığın ulaştığı boyutlar ve bunun neticesinde alınması gereken önlemleri anlayabilmek için önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. 1878-1905 tarihlerini kapsayan 21 cilt⁴ Public Health Reports raporu tez kapsamında incelenen kaynaklar olmuştur.

York Tribune, Poughkeepsie Journal, The Evening Post, The Long-Island StarThe Daily National PilotThe New York Times. **Nevada:** Nevada State Journal, Reno Gazette-Journal, The Daily Appeal, The Pioche Record, The Weekly Gazette And Stockman, Tonopah Daily Bonanza. **North Carolina:** Semi-Weekly Standard, The Biblical Recorder, The Cape-Fear Recorder, The Daily Journal, The Greensboro Patriot, The Democratic Pioneer, Weekly Raleigh Register. **North Dakota:** Grand Forks Herald, Jamestown Weekly Alert. The Bismarck Tribune, The Wahpeton Times, The Washburn Leader, The Weekly Times-Record. **Northern Ireland:** Belfast News-Letter. **Ohio:** Gallipolis Journal, Lancaster Gazette, The Sandusky Clarion, The Summit County Beacon, The Spirit of Democracy. **Oklahoma:** Haskell News, Indian Journal, Muskogee Times-Democrat, The Chickasha Daily Express, The Daily Ardmoreite, The Guthrie Daily Leader. **Oregon:** Albany Democrat, St Helens Mist, The Capital Journal, The Morning Astorian, The Dalles Daily Chronicle, The Dalles Times-Mountaineer, Weekly Oregon Statesman. **Pennsylvania:** Gettysburg Compiler, , Monongahela Valley Republican, Pittsburgh Daily Post, Pittsburgh Weekly Gazette, The Adams Sentinel, The National Gazette, The Pennsylvania Gazette, The Pittsburgh Gazette, The Star and Banner, The Wilkes-Barre Advocate, The Wellsboro Gazette Combined with Mansfield Advertiser, Wayne County Herald. **Rhode Island:** Newport Daily News, Newport Mercury. **Scotland:** Aberdeen Journal and General Advertiser for the North of Scotland, Glasgow Herald, The Caledonian Mercury. **South Carolina:** The Abbeville Press And Banner, The Charleston Daily News, The Greenville News, The Index-Journal, The Intelligencer, The Gaffney Ledger, The Pickens Sentinel, The Times and Democrat, The Watchman and Southron. **South Dakota:** Argus-Leader, Lead Daily Call, Rapid City Journal, Saturday News, The Daily Deadwood Pioneer-Times, The Daily Plainsman. **Tennessee:** Bristol News, Memphis Daily Appeal, Herald and Tribune, Nashville Union and American, The Athens Post, The Leaf-Chronicle, The Knoxville Independent, The Milan Exchange, The Tennessean, Public Ledger. **Texas:** Austin American-Statesman, The Galveston Daily News, El Paso Times, The Texas Republican.

⁴ 1. A Bulletins of The Public Health, Issued By The Supervising Surgeon-General Under The National Quarantine Act of April 29 (1878), 1881, Washington: Government Printing Office, Washington. 2. Weekly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Supervising Surgeon-General M.H.S. Under The

1.4.2. İkincil Kaynaklar

İkincil kaynakları birincil kaynakları referans olarak belirli bir dönem ya da tarihi bir olay hakkında bilgi edinmek veya olayların ya da duruların geçerliliğini ve güvenilirliğini kontrol etmek amacıyla hazırlanan çalışmalar (Wyman, 2005) olarak tanımlamak mümkündür. Çalışma kapsamında kullanılan ikincil kaynaklar şunlardır:

- George Finlay (1851), *The History of Greece, From Its Conquest By The Crusaders to Its Conquest By The Turks And of The Empire Of Trebizond 1204-1461*, William Blackwood And Sons Edinburgh and London MDCCCLI. Eserinde özellikle Trabzon İmparatorluğu'nun tarihini konu edinen Finlay çalışmanın bir bölümünde Trabzon kentinde koloni kuran Ceneviz ve Venedik kolonilerine değinmektedir. Cenovalıların Trabzon İmparatoru ile yaptığı antlaşmalardan söz eden çalışma da ayrıca antlaşmalar

National Quarantine Act of April 29 (1878), 1888, Washington: Government Printing Office, vol. II, Washington. 3. Weekly Abstract of Sanitary Reports, 1888, Treasury Department, Office Supervising Surgeon-General, U.S. Marine-Hospital Service, Washington, D. C., Vol. III. 4. Weekly Abstract of Sanitary Reports, 1889, Treasury Department, Office Supervising Surgeon-General, U.S. Marine-Hospital Service, Washington, D. C., Vol. IV. 5. Weekly Abstract of Sanitary Reports, 1890, Treasury Department, Office Supervising Surgeon-General, U.S. Marine-Hospital Service, Washington, D. C., Vol. V. 6. Weekly Abstract Of Sanitary Reports Issue By The Supervising Surgeon-General M.H.S. Under The Quarantine Act Of April 229, (1878), 1892, Washington: Government Printing Office, vol. VI, Washington. 7. Weekly Abstract Of Sanitary Reports Issued By The Supervising Surgeon-General M.H.S., 1893, Washington:Government Printing Office, vol. VII, Washington. 8. Weekly Abstract Of Sanitary Reports Issued By The Supervising Surgeon-General M.H.S., 1894, Washington:Government Printing Office, vol. VIII, Washington.9. Weekly Abstract Of Sanitary Reports Issued By The Supervising Surgeon-General M.H.S., 1895, Washington:Government Printing Office, vol. IX, Washington. 10. Abstract Of Sanitary Reports, 1895, Washington, D. C., vol. X. 11. Public Health Reports, 1896, Treasury Department, United States Marine Hospital Service, Washington, D. C., vol. XI. 12. Public Health Reports, 1897, Treasury Department, United States Marine Hospital Service, Washington, D. C., vol. XII. 13. Public Health Reports, 1899, Treasury Department, United States Marine Hospital Service, Washington, D. C., vol. XIII. 14. Public Health Reports, 1900, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, Washington: Government Printing Office, Washington., vol. XIV. 15. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1902, Washington: Government Printing Office, Vol. XVIII, Washington, vol. XV. 16. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1902, Washington: Government Printing Office, Vol. XVIII, Washington. 17. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1902, Washington: Government Printing Office, Vol. XVII, Washington. 18. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1903, Washington: Government Printing Office, Vol. XVIII, Washington. 19. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1904, Washington: Government Printing Office, Vol. XIX, Washington. 20. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1905, Washington: Government Printing Office, Vol. XX, Washington. 21. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1906, Washington: Government Printing Office, Vol. XXI, Washington. 21. Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1907, Washington: Government Printing Office, Vol. XXI, Washington.

karşılığında Cenovalıların elde ettikleri imtiyazlardan da söz edilmektedir. Antlaşma sonucu Trabzon İmparatorunun eski kalesi olduğu belirtilen Leonkastron 'un Cenovalıların yeni yerleşim yeri olarak tanımlandığını ve burada bir takım inşa faaliyetleri gerçekleştirildiğinden söz edilmektedir.

- P. Minas Bıjışkyan (1969), Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafya 1817-1819. Çev.: Hrand D. Andrasyon, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul. Rahip Minas Bıjışkyan tarafından hazırlanan eser Trabzon'un coğrafyası, tarihi, etnografyası ve topografyası hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çalışmada Güzelsaray ifadesi ile bahsi geçen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın çevresi, konumu, inşa tarihi, banisi, mimari karakteri ve kat adedi ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca sarayın inşasından sonra geçen süreçte sarayın değişen kullanım biçimlerinden de söz edilmektedir. Özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren kent için ciddi bir sorun teşkil eden vebanın önlenmesi için kurulan karantina binası hakkında verilen bilgiler dikkat çekicidir.

- Charles Texier (2002), Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, c. II, çev.: Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Kazım Yaşar Kopruman, sad.: Musa Yıldız, 2002, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara. Fransız hükümeti tarafından Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde araştırma yapmak üzere görevlendirilen gezgin, 1833 ve 1843 yıllarında olmak üzere iki kez uzun süren çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu seyahatlerinin uğrak noktalarından biri olan Trabzon kentine dair önemli bilgiler not eden gezgin, Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ile ilgili de bilgiler aktarmıştır. Sarayın konumuna ilişkin veriler ile topografik ve jeolojik yapı hakkında görüş bildirmiştir. Ayrıca sarayın banisi Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ölüm nedeni, Paşa'nın ölümünden sonra sarayın yakıldığını, 19. yüzyılın ortalarında sarayın mevcut fiziksel durumu, çevresi ve dönem koşullarına bağlı olarak akıbeti ve kullanım biçimi hakkında yorumlarda bulunmuştur.

- William, Miller (2007), Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461), çev.: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul. Miller tarafından hazırlanan çalışma yazarın elinde bulunan çeşitli dillerdeki belgelerin incelenmesi sonucu hazırlanmıştır. 1204-1461 yılları arasında hüküm süre Komnenos Hanedanlığı 'nın tarihine odaklanan çalışma Ceneviz ve Venediklilerin kolonileşme sürecine dair önemli bilgiler içermektedir. Venedik ve Cenevizlilerin ticari ilişkiler doğrultusunda Trabzon Hükümdarı ile aralarında yaptıkları antlaşmalar sonucu elde ettikleri imtiyazları açıklamaktadır. Kolonilerin elde ettikleri imtiyazlar sayesinde yerleştikleri bölgeyi tanımlayan Miller, Ceneviz ve Venediklilerin depo, ambar ve konsolosluk gibi gerçekleştirdikleri bir takım imar faaliyetleri hakkında

bilgi verilmektedir. Ayrıca Ceneviz ve Venediklilerin kendi aralarında yaşanan çekişmeden ötürü meydana gelen olayların anlatıldığı çalışmada çıkan yangın sonrası alanın yaşadığı büyük değişimden de söz edilmektedir.

- Jakob Philipp Fallmerayer (2012), Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı gezi esnasında Trabzon kentine uğrayan Fallmerayer, gezi sonucunda edindiği gözlemlerin yer aldığı bir çalışma hazırlamıştır. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın yeri ile ilgili en erken bilgi veren seyyahlardan biri olan Clajivo ile paralel görüşler belirten Fallmerayer, sarayın inşa edildiği alanı yaklaşık üç asır geçmesine rağmen benzer şekilde tanımlamıştır. Güzelhisar Burnunda yer alan surları ve kuleleri Ceneviz ve Venediklilerin inşa faaliyetleri olarak nitelendirmiştir.

1.5. Literatür

Trabzon kenti uzun tarihi geçmişi ve çok katmanlı kültürel yapısı ile tarihsel izlerin takip edilebileceği, sahip olduğu kültürel çeşitliliğin somut ürünü olarak adlandırabileceğimiz birçok mimari yapının inşasına sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zamanı da kent için önemli inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Özellikle imparatorluğun yönetim biçiminde önemli değişikliklerin yaşandığı 18. yüzyılda Trabzon Sancağına vali olarak atanan Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen “Güzelsaray” bu yapılar içinde önemli bir temsile sahiptir. İnşa edildiği dönem ve banisi nedeniyle oldukça dikkat çeken Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nı konu edinen bu çalışma kapsamında yöntem ve içerikleri ile yol gösterici olmaları bakımından yararlanılan çalışmalar şunlardır:

Temel Öztürk tarafından kaleme alınan Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza adlı kitapta yer alan “*Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Üçüncüoğlu Sarayı*” adlı çalışma başta şer'iyye sicilleri olmak üzere arşiv kaynaklarının malzeme olarak kullanıldığı çalışma Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın yaşamı, idari görevleri, ekonomik gücü, vakıf malları ve vefatı ile ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın inşa ettirdiği Güzelsaray veya Güzelhisar olarak adlandırılan yapının inşa edilmeden önce sarayın yerinin tarihi arka planı, sarayın inşa edilmesi ve inşa edildikten sonra geçirdiği onarımlar, sarayın fiziki durum ve fonksiyonel dağılımı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca

çalışmadan Ömer Paşa'nın saraydaki mallarını gösteren tereke kaydına ve sarayın geçirdiği tamiratlardaki masraf çizelgelerine de ulaşmak mümkündür.

Necmettin Aygün tarafından hazırlanan ve Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayını konu edinen ‘‘XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı’’ adlı çalışma Ömer Paşa'yı dönemin dinamikleri doğrultusunda değerlendirek 18. yüzyılın yönetimi ve Trabzon Sancağı ile ilgili bilgilere ek olarak Ömer Paşa'nın hayatını, aldığı eğitimi, valiliğine giden süreci, yaptırdığı eserleri, satın aldığı mülkleri, ekonomik ve siyasi gücünü bir bütün olarak ortaya koymuştur. Ayrıca çalışma Paşa'nın ölümü ve ölümünden sonra ortaya çıkan gelişmeler hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın en önemli eseri olan Güzelsaray ile ilgili de başlık açılan çalışmada seyyahların yorumları ve gözlemleri, sarayın konumu, fiziksel durumu, geçirdiği onarımlar ve yeniden inşa edilen yapılar hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın torunu Güngör Üçüncüoğlu'na ait ‘‘Trabzon'un Ünlü Valisi Üçüncüzâde Ömer Paşa’’ adlı çalışma Ömer Paşa'nın ailesi, hayatı, sarayda aldığı eğitim ve valiliğe uzanan süreci, Paşa'nın katıldığı savaşları ve savaşlar sonucunda elde ettiği başarılar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca çalışma da Ömer Paşa'nın askeri ve ekonomik gücü, satın aldığı mülkler, müzayede yolu ile satışa çıkarılan eşyaları, vakfettiği mülkleri, gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ve Güzelsaray hakkında yer alan bilgiler tez kapsamında yol gösterici olmuştur.

Üçüncüzâde Ömer Paşa ve Sarayı'nın konu edinildiği bu çalışmalara ek olarak hazırlanan tez çalışması literatüre önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir. Sarayın yeri, inşa yılı, mimari karakteri, farklı kullanım biçimleri gibi özelliklerine yönelik bir takım sorulara görsel belgeler ve arşiv belgeleri kullanılarak cevaplar aranmakta ve sarayın yaşamış olduğu değişimin ortaya çıkarılması planlanmaktadır. Ayrıca mimari ve teknik bilgi birikiminin getirdiği bakış açısı ile yorumlar yapılarak sarayın fiziksel ve fonksiyonel işlevi ile ilgili restitüsyon çalışması yapılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1.6. 18. Yüzyılda Trabzon

Trabzon, bulunduğu konumun sağlamış olduğu avantajlar ile doğu ve batı arasında köprü görevi üstlenmektedir. Ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alması yüzyıllar boyunca güncelliğini ve önemini koruyarak Karadeniz'deki en önemli liman şehri olmasını sağlamıştır (Şahin, 2006). Kent Osmanlı İmparatorluğu'nun fethinden sonra da kuzeyde

yer alan limanlar ile sürekli gerçekleştirilmeye devam eden ticari faaliyetler, Uzakdoğu'dan gelen ve Avrupa pazarlarında gösterime sunulan kıymetli eşyaların kent pazarında da kendine yer bulması, doğu- batı ticaretinde İpek Ticaret Yolu'nun önemli bir durak olması ve imparatorluk içinde mal, gıda ve asker sevkiyatının iletilmesinde hayati bir merkez konumunda yer alması kentin öneminin artarak devam etmesini sağlamıştır (Serdar, 2009). Özellikle kuzeye yapılan seferlerde imparatorluğun iç kesimlerinden, Erzurum ve civarından gelen asker ve mühimmat sevkiyatında kentin sahip olduğu stratejik konum daha da önem kazanmıştır (Serdar, 2009).

Osmanlı Devleti'nin 17. Yüzyılın son çeyreğine kadar güçlü yapısı ve kendine yeten bir toplum olarak devam eden varlığı 1699 tarihli Karlofça Antlaşması gibi gerçekleşen siyasi olaylar neticesinde değişime uğrayarak, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı Avrupa'nın ise güçlendiği bir dönüşüme girilmiştir (Güzel, 2010) . Osmanlı Devleti için dönüm noktası niteliği taşıyan Karlofça Antlaşması akabinde gerçekleşen kuzey seferleri ve cephe gerisinde meydana gelen olaylar Trabzon Kenti'nin stratejik önemini arttırmıştır (Serdar, 2009). Ayrıca 18. Yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen önemli siyasi ve ekonomik gelişmeler beraberinde Sanayi Devrimini ve Fransız İhtilalini getirmiş, bu gelişmelere zamanında ayak uyduramayan Osmanlı Devleti hem sorunlarla hem de Ruslar ile savaşmak zorunda kalmıştır (Öksüz, 2006). Bu durum Trabzon'u askeri ve stratejik açıdan önemli kılmıştır.

Kentin coğrafi yapısıyla doğal bir savunma mekanizmasına sahip olmasına ek olarak kalesinin sağlamlığı ve askeri birlikleri, kuzeye yapılan seferlerde önemli rol oynamasına neden olmuştur (Tekindağ, 1979). Ayrıca 18. yüzyılda kent limanı savaş bölgelerine mühimmat, erzak ve asker sevkiyatında önemli görev üstlenmiştir (Öksüz, 2006). Seferlerin hareket üslerinden birisi olması nedeniyle Trabzon, 18. yüzyıldaki kuzey seferlerinde önemli bir kent konumunda olmuştur (Serdar, 2009).

18. yüzyılın başlarına kadar Karadeniz'in Türk gölü olması nedeniyle Karadeniz Limanları'nın Avrupa ile irtibatı kesilerek, limanların uluslararası olma özelliği kaybedilerek imparatorluk içinde ihtiyaçların karşılandığı üretim ve tüketim mallarının sevk edildiği limanlar olmuşlardır (Kodaman, 1988).

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında uzun zamandan beri süregelen rekabet 18. yüzyılın sonlarına doğru savaşa neden olmuş ve 1774 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ile sonuçlanan savaş sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanarak Rusya'nın Karadeniz'de kendi gemileri ile ticaret yapabilme hakkı tanınmıştır (Bostan,

1998). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz uluslararası ticarete açılarak uluslararası bir boyut kazanması, Trabzon- İstanbul arasında buharlı gemi seferlerinin başlaması ve 1838 Osmanlı Ticaret Antlaşmasının imzalanması, Trabzon'u İran transit ticareti için vazgeçilmez bir nokta haline getirerek kentin ticari yaşamı için önemli bir dönüm noktası olmuştur (Üner, 1982).

Ekonomik alanda Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı tipik bir Osmanlı kenti olan Trabzon (İnan, 2013), 18. yüzyılda Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ve İpek Yolu'nun işlerliğini korumasıyla hem Anadolu hem de Karadeniz sahilleri boyunca devam eden ticaret ilişkisinde gerek önemli bir pazar gerekse de ticaret merkezi olma misyonuna yeniden kavuşmuştur (Öksüz, 2006). Kentteki ticaretin hem uluslararası nitelik kazanması hem de bu bölgeye yakın bölgelerde savaşların meydana gelmesi nedeniyle kent limanında ticari faaliyetlerde yaşanan yoğunluğun yanı sıra savaş bölgelerine asker ve para gönderme, İstanbul'dan savaş bölgeleri için askeri mühimmatın ve askerlerin sevkini gerçekleştirilmesi hususunda da oldukça yoğun faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Öksüz, 2006).

Kentin bölgesel ve uluslararası ticarete aktif rol oynaması kent yaşamında tüccarların önemli yer edinmesini sağlamıştır. Ticari ortaklık kurarak iş yapan tüccarların yanı sıra bireysel olarak ticaret yapanların, gerek kendi ürettiklerinin gerekse de üretilmiş ürünlerin, gıdadan tekstile, çeşitli eşya ve aletlerden, deri sanayine kadar oldukça geniş yelpaze de mal ticaretini yaparak kente ekonomik olarak katkı sağladıkları, tüccarlar dışında kalan halkın ise çiftçilik ve esnaflıkla uğraşarak geçim sağladıkları, bu dönemde çiftçilerin kentin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar hayvancılık, şehir dışına ihraç edebilecek ölçü de ise tarımla ilgilendikleri bilinmektedir (Öksüz, 2006).

18. yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak kent ve çevresinde nüfus artışı ve ticari hareketlilik gözlenmiştir. Özellikle Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması, kente ticaret amacıyla gelen tüccarların faaliyetlerini gerçekleştirebildiği ve farklı bölgeler ile de kolaylıkla iletişim sağlayabildikleri bir ticari merkez olması nedeniyle kent göç hareketlerine sahne olmuştur (Öksüz, 2006).

Kentte yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin meydana getirdiği hareketlilik kendini yönetim biçiminde de göstermiştir. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetimi ile ilgili yaşadığı problemler Trabzon'a yakın bölgelerde sıklıkla savaşların çıkması ve bu bölgelerdeki valilerin savaş bölgelerinde görevlendirilmesi nedeniyle merkezi otoritede yaşanan güven ve otorite boşluğunun yoğun olarak hissedilmesine yol

açmıştır (Öksüz, 2006). Yaşanan savaşlardan ötürü yöneticilerin kentten ayrılıp yerlerine yerli ailelerden yönetici olarak seçilmeleri âyanlığın güçlenerek ilerleyişine zemin hazırlamıştır (İnalçık, 1977).

1.7. 18. Yüzyıl Siyasi Ortamında Âyanlık Sistemi

Klasik Osmanlı devlet yönetiminde merkez ve taşra arasında bağlantıyı sağlayan idari ilişkiler sistemi güçler ayrılığı ilkesine uygun bir biçimde şekillendirilerek yönetim sisteminin önemli bir parçası haline getirilmiştir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren ekonomi, idari ve askeri alanda yaşanmaya başlayan değişimler, Osmanlı devlet yönetim anlayışı ve işleyişinde de önemli farklılıkların yaşanmasına yol açmıştır. Yaşanan değişimler taşra idaresinde önce ekonomik, ardından sosyal yapıda değişimlere neden olarak devlet ve toplum arasında bağlantıyı sağlayan yeni bir tabakalaşmanın önünü açmıştır. Özellikle 17. yüzyılın başından itibaren klasik sistemde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler, Osmanlı tarihinin en dikkat çekici dönemlerinden biri olan ve taşrada değişen güç dengeleri sonucu yerel elitin yükselişini temsil eden “Âyanlar Çağını” beraberinde getirmiştir (Yürük, 2016). Âyanlık olarak tanımlanan yeni yönetim biçimi değişen güç dengelerine bağlı olarak taşra elitleri ile merkezi yönetim güçleri arasında çatışmalara, hizipleşmeye ve mücadelelere yol açmıştır (Bay, 2014).

16. yüzyıl belgelerinde Osmanlı toplumunda merkezi yönetim ile reâyâ arasındaki idari ilişkileri düzenleyerek, hem reâyânın temsilcisi konumunda bulunup hem de merkezi otoritenin emirlerinin uygulanmasında resmi görevli pozisyonunda yer alarak taşradaki otorite boşluğunu dolduran “âyan”, taşrada iktidarı temsil eden bir birim olmuştur (Ergenç, 1982). 18. yüzyılın ikinci yarısında idari yönetim ifadesi olarak belli bir kavram niteliğinde olan âyan kelimesi “ayn” kelimesinin çoğulundan türeyerek özellikle Arapça ve Farsça metinlerde bir şehir, zümre ve bir devrin ileri gelenleri, önde gelenleri mahiyetinde kullanılmıştır (Köprülü, 1997).

Osmanlı imparatorluğunun kurulduğu ilk dönemlerden itibaren vesikalarda sıkça yer alan âyan ifadesi “âyan-ı vilayet, âyan ve eşraf, âyan ve vücuh” gibi tabir kullanımlarıyla devrin şehirlerinde, köylerinde, orduda ve devlet kademlerinde önem kazanan ileri gelen kişilerini belirtmek amacıyla kullanılmakta idi (Özkaya, 1994). Ancak 17. yüzyılın başından itibaren klasik sistemin temel taşlarını oluşturan askeri, idari ve ekonomik alanlarda önemli değişiklikler meydana getirilerek yeni düzenlemelere gidilmiştir. Osmanlı

sultanların gerek görüldüğü takdirde merkezi yönetim ile taşra arasında iletişimi sağlaması amacıyla askeri özellikleri ön plana çıkan bir valiyi taşranın idarecisi olarak atamışlardır (Yürük, 2014). Klasik Osmanlı sisteminde meydana gelen bu değişimler taşra yönetiminde güç dengelerinin değişmesine ve âyan adı verilen yeni bir yönetici sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde görev itibari ile karşılık bulan bu yeni sınıf, taşrada hükümdarın yani iktidarın simgesi olmuştur. Merkezi hükümet ile taşra arasında temsilci konumunda yer alan âyan; devlet yöneticileri ve görevlileri tarafında resmi olarak tanınan, bir takım görev ve yetkilere sahip olarak aracılık görevinin üstlenen kişiler olmuşlardır (Özkaya, 1994). Başlangıçta merkezi otorite ile halk arasında temsilci konumunda yer alıp vilayet yönetiminde önemli bir role sahip olmayan âyanlar, malikâne sisteminin gelişmesiyle taşrada hükümdarı simgeleyen, özellikle askeri özellikleri ön plana çıkan, merkezi yönetimin taşrada sancak idaresinin askeri ve idari olarak temsil edildiği bir yönetim şekline dönüşmüştür (Deny, 1967; Özkaya, 1978; Yürük, 2016).

Yaşanan değişim ve dönüşüm sonucunda âyanların görev ve faaliyetlerinde farklı misyon üstlendikleri gözlenmektedir. Taşra halkının temsilcisi sıfatıyla merkezi yöneticiler ile reâyâ arasında aracılık yaparak; resmi görevliler ile halkın ilişkisini düzenlemek, kanunlara karşı tutum sergileyerek görevlerini kötü biçimde kullanan yöneticilerin yerine farklı kişilerin görevlendirilmesini sağlamak, vergileri dağıtmak, toplamak ve tahsil edilme zamanını belirlemek, toplumu ilgilendiren konularda bilirkişilik yapmak ve halkın hakkını muhafaza etmek, şehirde üretilen malların satış ücretlerini belirlemek, şehrin güvenliğini ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir takım görevlerin aracısı ve takipçisi rolünü üstlenmişlerdir (Açık, 2003; Özkaya, 1978).

18. yüzyıla damgasını vuran âyanlık örgütü, sosyal olaylar, iktisadi, askeri ve adli düzenlemeler ile sıkı ilişkiler kurma yoluyla güçlenerek taşrada iktidarın en kuvvetli temsilcisi konumuna yükselmişlerdir. 18. yüzyılda devletin genel işleyişinde, idari, ekonomi ve iktisadi alanda yaşanan değişimlere ek olarak toplumsal alanda gerçekleşen değişimler âyanların kimliklerinde de değişikliklere yol açmıştır. Bu durum âyan olarak tanımlanan yerel elitin taşra idaresinde ve merkezi otorite ile reâyâ arasındaki ilişkileri dönüştürerek görev tanımında değişikliklere yol açmıştır (Özkaya, 1978). Bu dönemde özellikleri askeri bakımdan önem kazanan âyanlar, orduya asker sağlamak ve bu askerlerin ihtiyacını karşılamak, ordu mühimmatının taşınmasını sağlamak, gemi yapmak ve gemi yapımı için gerekli malzemeleri tedarik etmek, toplum düzenini sağlamak, eşkıya

yakalamak ve cezalandırmak, kamu binaları inşa etmek gibi bir takım yeni sorumluluklar üstlenmişlerdir (Mert, 1991).

Merkezi otorite ile reâyâ arasında iletişimi sağlayan yerel idarecinin askeri özelliklerinin baskın gelmesi sonucu, taşra yönetimine yapılan atamalarda merkezi idare mensupları yerine âyan olarak tanımlanan yerli elitin taşra yönetimini ele geçirmesiyle otorite ile âyanlar arasındaki ilişkiler dönüşüme uğrayarak sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapının büyük oranda değişmesine neden olmuştur (Bay, 2014). 18. yüzyılın ortalarına doğru, yerli kişilerin askerileşerek kendi bölgelerinde sürekli olarak yöneticilik yapması sonucunda özellikle ekonomik güçlerinin sivrileşen, kendi kamusalıklarını oluşturma eğilimi gösteren hanedan özelliği taşıyan büyük aileler ortaya çıkmıştır (Mert, 1991). Bu ailelerden resmi görev verilenler görev süreleri boyunca büyük bir kuvvet ve servet sahibi olmuşlardır (McGowan, 1994). Böylelikle askeri, siyasi ve ekonomik gücü koruyarak yönetimde söz sahibi olma durumunu sürekli hale getirmeye çalışmışlardır. Âyanlar bu görev ve konumlarını sürdürebilmek için İstanbul taraflarında kendilerini destekleyen bir takım taraftar gruplarına, büyük bir servete, gerektiği durumlarda kullanabileceği bir levend topluluğuna gereksinim duymuşlardır (Özkaya,1978). Bu ilişkiler sonucu hem ekonomik hem de askeri olarak güçlerini arttıran bu aileler yaptıkları birtakım inşa faaliyetleri ile güçlerini fiziksel olarak da açığa çıkarmayı tercih etmişlerdir.

Klasik Osmanlı yönetim şeklinde âyanların etkisi buldukları yerleşim yerinin sınırları dışına herhangi bir etkide bulunmazken, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi otoriteden kaynaklanan yönetim ve idari aksaklıklar nedeniyle âyanların yönetimdeki etkileri gittikçe artan öneme sahip olmuştur (Mert, 1991). Buldukları konumun sınırlarını aşip çevresi ile etkileşime girerek etki alanını genişleten âyanlar, bölgesel yönetimde etkin rol oynamaya başlamışlardır. Trabzon ve çevresi âyanların etkin görev üstlendikleri yerleşim yerlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Trabzon kentinin merkez teşkil ederek âyan idaresi için önemli bir konumu temsil etmesinde, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile yaptığı savaşlarda kentin stratejik öneme sahip olması önemli rol oynamaktadır (Yürük 2014). Ayrıca kent yiyecek, içecek gibi askeri ihtiyaçların karşılanmasında ve ordunun sevkiyatında önemli bir durak noktasını temsil etmektedir.

Taşra idaresinde önemli bir sancak olan Trabzon yönetimine 1739 yılında atanan Üçüncüzâde Ömer Paşa (Aygün, 2009), âyanların elde ettiği idari, askeri ve ekonomik gücün önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Taşrada merkezi yönetimin en güçlü temsilcisi

olarak yerel idarenin yetkilisi konumuna getirilen Ömer Paşa, ekonomik ve iktisadi anlamda büyük bir yükselme yaşayarak etkin ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Ömer Paşa'nın Trabzon sancağına âyan olarak atanmasının ardından kısa bir süre içinde deniz ticareti yapması, bir takım mülk alım satım işlerinde bulunması ve Güzelhisar Burnu'nda saray inşa ettirmesi ekonomik gücünün ulaştığı boyutlar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca âyanlık görevi boyunca inşa ettirdiği; doğduğu yer olan Gümüşhane Manastır Köyü'nde Cenevizliler'den kalma kalede medrese, Sivas'ta köprü, Görele Kalesi ve Elegü İskele'sinde hayratlar, Uzun Sokak'ta çeşme, Yenicuma Mahallesi'nde Sultan Mehmed Camii'nin yanında bir medrese ve Güzelsaray (Üçüncüoğlu, 2011) yapıları Ömer Paşa'nın elde ettiği kazanımları yorumlamak adına önemli yapılarıdır.

2. YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Kişi:Üçüncüzâde Ömer Paşa

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan devlet yazışmalarından elde edilen bilgilere göre Üçüncüzâde⁵ ya da Üçüncüoğlu⁶ adı ile anılan sülalenin geçmişi Oğuzların Çepni boyuna dayanmakta olup (Köse, 2001), aile fertleri özellikle Gümüşhane’de yer alan Torul’un Manastır Köyü’nde ikamet etmişlerdir (Aygün, 2009). 18. yüzyılda Üçüncüoğlu sülalesinin en önemli ferdi gerek katıldığı savaşlar neticesinde elde ettiği başarılar gerekse de siyasi, askeri ve ekonomik gücü sayesinde gerçekleştirdiği faaliyetler dolayısıyla Ömer Paşa’dır.

Üçüncüoğlu sülalesinin ferdi olan Güngör Üçüncüoğlu (2011) Ömer Paşa’nın baba adını Ahmet, dedesinin adını ise Hacı Mehmet Musa Bey olarak zikretmektedir. Charles Texier’in (2002) Trabzon kentine dair gözlemlerini aktardığı ve Güzel Hisar’dan bahsettiği eserinde “... bunu yaptıran Ahmet oğlu adındaki Paşa ...” ifadesi Ömer Paşa’nın baba adının Ahmet belirtmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinden elde edilen kayıtlarda⁷ Ömer Paşa’nın Osman adında bir kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Trabzon Şer’iyye Sicillerinde yer alan “... vefat eden Üçüncüzâde Osman Bey ibn El-hac Mustafa ...”⁸, “... Üçüncüzâde Mehmed Ağa ibn Hacı

⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I): 87/5910, 87/5912, 173/13371, 186/14435, 208/16485 215/16991, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHD.d): 57/219, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 1037/77752, 2494/187028, Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.): 1/47, Cevdet Askeriye (C.AS.): 61/2900, 1219/54717, Cevdet Bahriye (C.BH.):209/9776, Cevdet Dahiliye (C.DH.): 36/1786, 52/2563, 62/3088, 239/11905 Cevdet Maarif (C.MF.): 12/562, Cevdet Maliye (C.ML.):171/7236, 318/13058, 426/17238, 647/26525, Cevdet Zabtiye (C.ZB.): 49/2422, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d.): 44/277, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.): 295/19, 298/13, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri (DH.ŞFR.): 85/81, Evkaf Defterleri (EV.d.): 21795, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 1416/57893, İrade Evkaf (İ.EV.): 59/10, İrade Meclis-i Vala (MVL): 732/25, Şura-yı Devlet (ŞD.): 373/39

⁶ Detaylı bilgi için bakınız: Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.): 139/10338, 160/12050, 182/14147, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Bina Eminliği Defterleri (D.BŞM.BNE.d): 16229, Cevdet Askeriye (C.AS.): 897/37758, Cevdet Dahiliye (C.DH.): 24/1199, Cevdet Maliye (C.ML.): 126/5558, 215/8886, 746/30347, Sadaret Mektubi Deavi Evrakı (A.MKT.DV.): 58/84, 69/89, 70/25, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 2387, Cumhuriyet (30-11-1-0): 338/37/16, 346/33/5, 418/60/9, 450/34/11, 502/35/13, 518/18/9, 275/11/7.

⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.): 208/16485, Cevdet Maliye (C.ML.): 215/8886, 647/26525, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Malikane Halifesi Defterleri (D.BŞM.MLK.d.): 14115.

⁸ Trabzon Şer’iyye Sicili, 1926/68-1 den aktaran Dursun, Y., 2009. Şer’iye Sicillerine Göre Trabzon’da Mülk Satışları 1171-1182/1758-1769, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Trabzon.

Mustafa'nın mirası öz kardeşi İsmail Ağa ...''⁹ ve "... Üçüncüzâde İsmail Ağa ibn El-hac Mustafa'ya ...''¹⁰ ifadelerinden (Dursun, 2009) de anlaşılacağı üzere Ömer Paşa'nın İsmail adında bir kardeşi daha olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtlara yer alan "El-hac Mustafa" ifadesine ek olarak 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Üçüncüoğlu ailesinin fertleri tarafından Ömer Paşa'nın malları üzerine açılan dava kayıtlarında baba adının Hacı Hafız Mustafa olarak yer alması (Aygün, 2009), Paşa'nın baba adının Ahmet değil Mustafa olduğunu ortaya koymaktadır.

Siyasi ve ekonomik açıdan Trabzon Sancağı'nın önemli bir temsilcisi olan Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın baba adında olduğu gibi ölüm nedeni ve tarihi de ihtilafli bir konudur. Aygün (2009) Ömer Paşa'nın ekonomik gücüne rağmen harcırah adı altında Hatuniye Vakfı köylerinin ahalisinden zorbalık yoluyla para toplaması ve merkezi otoriteye karşı yersiz hareketler sergilemesi nedeniyle öldürülerek tüm mal varlığına el konulduğunu aktarmaktadır. Öztürk (2010) ise hem seyyahlardan hem de Trabzon Şer'iyye Sicillerinden edindiği bilgilerden aktardığına göre Ömer Paşa'nın inşa ettirdiği sarayın ihtişamının da etkisiyle Paşa'nın bağımsızlık ilan edeceği söylentilerinin dönemin merkezi otoritesi I. Mahmud tarafından duyulması üzerine Ömer Paşa'nın Güzelhisar Burnu'nda inşa ettirdiği sarayın önünde boynunun vurularak öldürüldüğünü belirtmektedir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın gücü ve inşa ettirdiği saray hemen her dönem kenti ziyaret eden seyyahların ilgisini çekmiştir. Özellikle Trabzon kenti için önemli çalışmalarda bulunan Texier (1864) Ömer Paşa'nın bağımsızlık ilan etmek için büyük ve gösterişli anıtsal bir saray inşa ederek isyana niyetlendiğini, bu niyetinin Ömer Paşa'nın çevresindekilerce padişaha haber verildiğini ve bunun neticesinde bir kapıcıbaşı ya da cellat tarafından Paşa'nın öldürülerek inşa ettirdiği sarayın da yakıldığını ifade etmektedir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ölümü hususunda M. Schulz tarafından aktarılan bilgiler de oldukça dikkat çekicidir. Schulz (1836) Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın çok zengin ve güçlü bir paşa olduğunu, Trabzon'da yer alan Çömlekçi Limanında kenti Karadeniz'in en verimli ticaret kenti haline getirebilmek için bir liman inşa etme niyetinde olduğunu ayrıca gücünü gösterişli hale getirmek ve düşmanlarından korunmak amacıyla kale içinde bir saray inşa ettirdiğini, sarayda konaklamaya başladığından itibaren kendini tebrik ve ziyarete gelen kişilere karşı yersiz tutum ve tavır sergilediğini ve tüm bunların karşılığında

⁹ Trabzon Şer'iyye Sicili, 1924/1-3 den aktaran Dursun, Y., 2009. Şer'iye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1171-1182/1758-1769, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Trabzon.

¹⁰ Trabzon Şer'iyye Sicili, 1929/1-2 den aktaran Dursun, Y., 2009. Şer'iye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1171-1182/1758-1769, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Trabzon.

ziyarete gelen kişiler tarafından isyan etmek üzere girişimlerde bulunup hazırlık yaptığına dair merkezi otoriteye şikâyet edildiğini ve sonucunda padişahın otorite sağlamak amacıyla Üçüncüoğlu'nun kafasını kestirdiğini belirtmektedir.

Aktarılan bilgilerden Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ekonomik ve siyasi gücünün dikkat çekici boyutlara ulaştığı, özellikle ekonomik gücü sayesinde gerçekleştirdiği saray inşası nedeniyle Paşa'nın bağımsızlık ve isyana yönelik söylentilerinin hız kazandığı ve tüm bu gelişmeler sonucunda merkezi otorite tarafından cezalandırıldığı görülmektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgelerde¹¹ geçen "... cezası tertib olunan Van muhafızı Üçüncüoğlu Ömer Paşa ..." (C.ML.:126/5558, 1742), "... maktül Üçüncüoğlu Ömer Paşa ..." (C.ML.: 746/30374, 1742), "... maktülen vefat eden Üçüncüoğlu Ömer Paşa ..." (C.AS.: 879/37758, 1742) ve "... cezası tertib edilen maktul Ömer Paşa ..." (C.ADL.: 27/1599, 1743) ifadeleri Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın merkezi otorite tarafından gelen emir sonucunda bir cellat tarafından öldürüldüğü veya katledildiği yorumlarını desteklemektedir. Ancak tüm bu verilere rağmen Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın tam olarak hangi gün öldürüldüğü bilinmemekle birlikte Paşa'nın idamından sonra devletin mallarına el koymak amacıyla gerçekleştirilen yazışmaların 18 Ekim 1742 tarihli olması Ekim ayının başlarında öldürüldüğünü düşündürmektedir (Aygün, 2009).

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın babasının ulema sınıfı ile yakın ilişki içinde olması, Paşa'nın küçük yaşlarda İstanbul'a gönderilerek sarayda eğitim almasına ve devletin yönetim kademelerinde görev bulmasına olanak sağlamıştır (Aygün, 2009). Ömer Paşa'nın aldığı eğitim neticesinde vezirlik rütbesine kadar yükseldiği, Vidin savunmasında yer alarak ün kazandığı ve I. Mahmud zamanında Dersim isyanının bastırılmasında önemli rol oynadığı anlatılagelmekle birlikte (Aygün, 2009), Ömer Paşa hakkında arşiv kaynaklarına dayalı ilk bilgi 1737 yılında Canik sancağı muhassıllığını vergilendiren üç kişiden biri olduğunu bildiren kaynaktır (Şahin, 2003). Ayrıca T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Cevdet Maliye (C.ML.): 318/13058 nolu kayıt Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Canik muhassıllığı mutasarrıflarından biri olduğunu desteklemektedir.

¹¹ Ömer Paşa'nın öldürüldüğüne dair detaylı bilgi için bakınız: Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHDİ.): 87/5916, 87/5912, 219/17365, 186/14435 Cevdet Adliye (C.ADL.): 50/2984, 27/1599, Cevdet Askeriye (C.AS.): 258/10736, Cevdet Maliye (C.ML.): 171/7236, 20/947, 215/8886, 602/24840, 616/25415, 638/26213, 647/26525.

Hicrî 29-Rabiulevvel-1152/Miladi 6-Temmuz-1739 tarihli bir arşiv belgesine (C.DH. 57/282, 1739) göre Karahisar-ı Şarki Mutasarrıflığına tayin edilen Ömer Paşa, 7 Kasım 1739 tarihinde ise beylerbeyi rütbesi¹² ile Trabzon Valiliğine atanmıştır (Kılıç, 1999). Ömer Paşa'nın bu görevlerinin yanı sıra yine T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan kayıtlarda¹³ geçen Hicrî 18-Zilhicce-1213/Miladi 23-Mayıs-1799 tarihli Cevdet Askeriye (C.AS.): 1219/54717 belgesinde "... Van Muhafızı Üçüncüzâde Ömer Maktul Ömer Paşa ...", Hicrî 14-Zilkade-1155/Miladi 10-Ocak-1743 tarihli Cevdet Maliye (C.ML.): 638/26213 belgesinde "... Van Muhafızı Üçüncüoğlu Ömer Paşa ..." ve Hicrî 01-Muharrem-1160/Miladi 13-Ocak-1747 tarihli Maliyeden Defterler Müdevver (MAD.d.): 9950 belgesinde "... Sabık Van Muhafızı Üçüncüoğlu Maktul Ömer Paşa ..." ifadeleri Paşa'nın Van Muhafızlığı görevini de yerine getirmiş olduğunu göstermektedir.

18. yüzyılın ortalarında Trabzon sancağına vali olarak atanan Üçüncüzâde Ömer Paşa hem klasik Osmanlı devlet yönetim anlayışında hem de taşra yönetiminde önemli değişikliklerin yaşandığı "âyanlık çağı" olarak adlandırılan bir dönemde göreve başlamıştır. Taşrada merkezi idarenin temsilcisi konumuna yükselen âyanlar sosyal, askeri, ekonomik, iktisadi ve adli birçok görevi üstlenerek merkezi otorite ile reâyâ arasındaki ilişkinin düzenlenmesine yardımcı olmuşlardır. Bu bağlamda Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın asker, zahire, vergi dağıtımı ve toplanması (Özkaya, 1996), erzak ve hammadde fiyatlarının belirlenmesi, kamu yapılarının inşa edilmesi, orduya asker temininin sağlanması (Özcan, 1999), şehrin korunması, adaletin sağlanması ve kanunlara aykırı durumlara müdahale edilmesi (Ergenç, 1982) gibi birçok görevi üstlenmiştir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın sarayda aldığı eğitim ve sonrasında yer aldığı idari görevlere ek olarak 18. yüzyılın ortalarında Trabzon sancağına vali olarak atanması beraberinde imtiyazlar elde etmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda özellikle Ömer Paşa'nın ekonomik gücünün vali olarak atandıktan sonra artarak devam ettiğini, tayin

¹² Orhan Kılıç'ın 1999 tarihinde Trabzon Tarihi Sempozyumu'nda yayınlanan "XVIII Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı" çalışmada Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın 7 Kasım 1739 tarihinde beylerbeyi rütbesi ile Trabzon Valiliğine atandığı bilgi yer alırken, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I.): 209/16536 nolu Hicrî 23 Muharrem 1152/Miladi 2 Mayıs 1739 tarihli bir belge de ise Trabzon Beylerbeyi Ömer Paşa'nın ahz u kabzeyletiği dakikin bahasından zimmetinde olan akçenin tahsiline dair konunun kayda alındığı bir belge de Ömer Paşa'nın beylerbeyi rütbesi ile anıldığı dikkat çekmektedir.

¹³ Detaylı bilgi için bakınız: Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.): 219/17365, 208/16485, Cevdet Adliye (C.ADL.): 50/2984, Cevdet Askeriye (C.AS.): 879/37758, 258/10736, Cevdet Maliye (C.ML.): 616/25415, 126/5558, 647/26525, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeligi (D.BŞM.MHF.): 34/42.

olduktan sonra satın aldığı mülklerden, Karadeniz şaykalarında¹⁴ var olan üçte iki hissesinden (C.BH.:209/9776, 1743) ve ticari faaliyetlerinden anlamak mümkündür. Ayrıca Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın idari görevlerde yer aldığı süre zarfında Gümüşhane'de yer alan Harşit Vadisi'ne yaptırdığı yol, doğduğu yer olan Torul'un Manastır Köyü'nde Cenevizliler tarafından inşa edilen kalenin içerisinde bir medrese, Görele Kalesi ve Elegü İskelesi çevresinde gerçekleştirdiği hayratlar, Sivas'ta yaptırdığı köprü, Trabzon Yeni Cuma Mahallesi'nde yer alan Sultan Mehmed Camii'nin yanında bir tedris hücresi ile 4 talebe hücrelerinden meydana gelen bir medrese ve Yeni Cuma Mahallesi'nde bir adet (Üçüncüoğlu, 2011), Trabzon'un köyünde bir adet, merkezinde yer alan mahallede bir adet ve mumhane önünde bir adet (Eynallı, 2002) olmak üzere toplamda beş adet çeşme inşa ettirmesi ekonomik gücünün ulaştığı boyutları ortaya koymaktadır.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın arşiv kayıtlarından edinilen bilgilere göre Tirebolu'da bir konak (T.Ş.S. 1907/48b-1/52) ve Trabzon ve Gümüşhane'de çiftlikleri de (C.ML.: 746/30374, 1742) bulunmaktadır. Bu mülklere ek olarak Ömer Paşa'nın 7 Kasım 1739 tarihinde (Kılıç, 1999) Trabzon'a vali olarak atanması ile mülk alım satım işlerinde artış gözlemlendiği ve özellikle Paşa'nın Güzelsaray'ı inşa ettirmeden önce sarayın inşa edileceği alanın çevresinde mülk alımları gerçekleştirdiği gözlenmektedir. Miraç Tosun'un (2005) Trabzon Şer'iyye Sicillerinden aktardığına göre Üçüncüzâde Ömer Paşa sarayın inşasından önce şu mülkleri satın almıştır:

- 1 Şubat 1740 tarihinde Frenkhisar Mahallesi sakinlerinden Abdullah oğlu Ahmed Beşe 'den 280 kuruşa satın alınan üstünde bir odası bulunan iki katlı bir konut ile birlikte meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan avlulu mülk,

- 30 Haziran 1740 tarihinde İskender Paşa Mahallesinde yer alan Ayamarina Mahallesi sakinlerinden İbrahim oğlu Mahmud Ağa'dan 140 kuruşa satın alınan tek katlı bir konut ile meyveli ve meyvesiz ağaçların yer aldığı bahçe ve avludan oluşan mülk,

- 30 Haziran 1740 tarihinde İskender Paşa Mahallesinde yer alan Ayamarina Mahallesi sakinlerinden Mustafa oğlu Ahmed Beşe'den 250 kuruşa satın alınan üst katında

¹⁴ Türklerin Karadeniz'deki ırmak kıyılarının korunmasında, Rus Kazakların kıyılara saldırmada kullandıkları altı düz, yayvan gemi (TDK, 2018) şeklinde tanımlanan şayka daha çok yağma yapmak amacıyla küçük bir tekne olarak Karadeniz'de kullanım alanı bulmuştur. Zamanlarda yük ve yolcu taşıma amacına dönük olarak dönüşüm geçirmiş; büyük tipleri de ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Necmettin, Aygün, N., 2016. Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış, C: II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, s.355. Turna, İ., ve Pirim, A. E., 2015. Çektirme Gemisinin Tarihi Ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD), Cilt 5, Sayı 12, s. 119-135.

sofa ve odası bulunan iki kattan oluşan bir konut ile bir ahıra ek olarak meyveli ve meyvesiz ağaçların yer aldığı avlu ve bahçeden oluşan mülk,

- 30 Haziran 1740 tarihinde İskender Paşa Mahallesi'nde yer alan Ayamarina Mahallesi sakinlerinden Mustafa oğlu Hacı Madmud'dan 130 kuruşa satın alınan tek katlı konut ile avlu ve bahçeden oluşan mülklendir.

Osmanlı İmparatorluğu kentlerinin kuruluş ve gelişim aşamalarında önemli katkılar sunan vakıf sistemi (Ertem, 2004) başta devlet idarecileri ve adamları olmak üzere varlıklı kişiler tarafından (Bayartan, 2009) kamu yararının gözetilerek cami, okul, hastane, han, hamam, çeşme, imaret gibi toplumu ilgilendiren tesislerin yapımını ve bakımını üstlenmek amacıyla menkul veya gayri menkul mülklerin tamamını ya da bir kısmını (Yediyıldız, 1999) kalıcı olarak bağışladıkları bir sistemdir. Vakıf sistemi sadece kentin fiziksel büyümesini değil kenti oluşturan öğeler arasındaki kurumsal ve yapısal bir bağın oluşmasını sağlayan sosyal ve hukuki bir sistemdir (Cerasi, 1999). Vakıf hukukuna göre vakfedilen bir mülkün veya akarın şahsın mülkiyeti olma zorunluluğu vardır (Gökbilgin, 1977). Bu durum vakıf yapan şahsın mülkiyet durumu ve ekonomik gücü hakkında yorum yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın da vakfiye kaydında vakfettiği mülkler hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

1740 tarihli vakfiye kaydında vakfedilmesi nedeniyle en çok dikkat çeken yapı inşa edilmesinin Üçüncüzâde Ömer Paşa'yı idama götüren sebeplerden biri olarak yorumlanan saraydır. Vakfiyeye "Yenisaray" ifadesiyle kaydedilen saray, İskender Paşa Mahallesi'nde denize bakan bir mevkiide yer almakta olup, meyveli ve meyvesiz ağaçların bulunduğu bahçe, avlu ve hamamdan oluşan, dört adet dâhiliye ve iki adet hâriciye menzilden oluşan saray kompleksi şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlarda Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Görele Kazasında bulunan birçok mülkünü de vakfettiği anlaşılmaktadır. Ömer Paşa'nın Görele Kazasında kale içerisinde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçların yer aldığı avlu ve bahçeden oluşan beş adet menzili, kale dışında bulunan kasabada yer aldığı anlaşılan yirmi adet oda ve dört adet dükkândan meydana gelen bir han ve menzili, bir adet hamamı, bir adet kahvehaneyi, bir adet ekmek fırını ve yirmi dört adet dükkânı, Görele Kazasına bağlı bulunan Elegü İskelesi'nde ise otuz yedi adet odayı, on adet mahzeni, dört adetten oluşan hanı, bir adet ekmek fırını, bir adet kahvehaneyi ve dokuz adet dükkânı vakfettiği görülmektedir (Aygün, 1999). Trabzon'da ise İskender Paşa Mahallesi'nde yer alan ve yine Ömer Paşa'ya ait olan doğu tarafı Güzelhisar duvarına bitişik ve batı ve güney tarafı yol ile çevrelenmiş, kuzey tarafı

ise deniz ile sınırlanan iki bin altı yüz otuz dört arşın büyüklüğündeki bir arsayı da 7 Ağustos 1740 tarihinde vakfettiği bilinmektedir (İ.EV.: 59/10, 1740).

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın maddi gücünün anlaşılmasında idamı esnasında ve sonrasında yetkililer tarafından Paşa'nın mallarının ve mülklerinin kayda geçirilmesi ve satılmasına yönelik bir takım faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu hususta Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın idamı için merkezi otorite tarafından 13 Aralık 1742 tarihinde Trabzon'a gitmeleri için görevlendirilen yetkililerin sarayda bulunan malların muhafazası için sarayı mühürledikleri ve saray içerisinde yer alan tüm eşyaların listelendiği görülmektedir (D.BŞM.MHF.: 33/60, 1742). Ayrıca 15 Şubat 1743 tarihli tereke defterinde (Öztürk, 1995) listelenen Ömer Paşa'nın mallarının müzayede yolu ile satılmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Bu listelerde Ömer Paşa'nın çok sayıda kürk, kaftan gibi giyim eşyasına, çadır, yastık, yorgan, kilim gibi ev eşyasına, gümüş ve bakırdan mutfak eşyasına, kılıç ve tüfek gibi savaş malzemelerine, kitaplara, kölelere, cariyelere, koyun, beygir, kısrak gibi çeşitli hayvanlara sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın idam edilene kadar Canik muhassılığı, Karahisar-ı Şarki mutasarrıflığını, Van muhafızlığını ve Trabzon valiliği görevlerini yerine getirmiş ve hem görevlerinin hem de döneminin şartlarının getirisi olarak elde ettiği siyasi, ekonomik ve toplumsal kazanımlar sonucu kendi adı ile anılan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nı inşa ettirmiştir.

2.2. Yer: Kanites/ Leonkastron/ Frenkhisarı/Güzelhisar/Güzelsaray

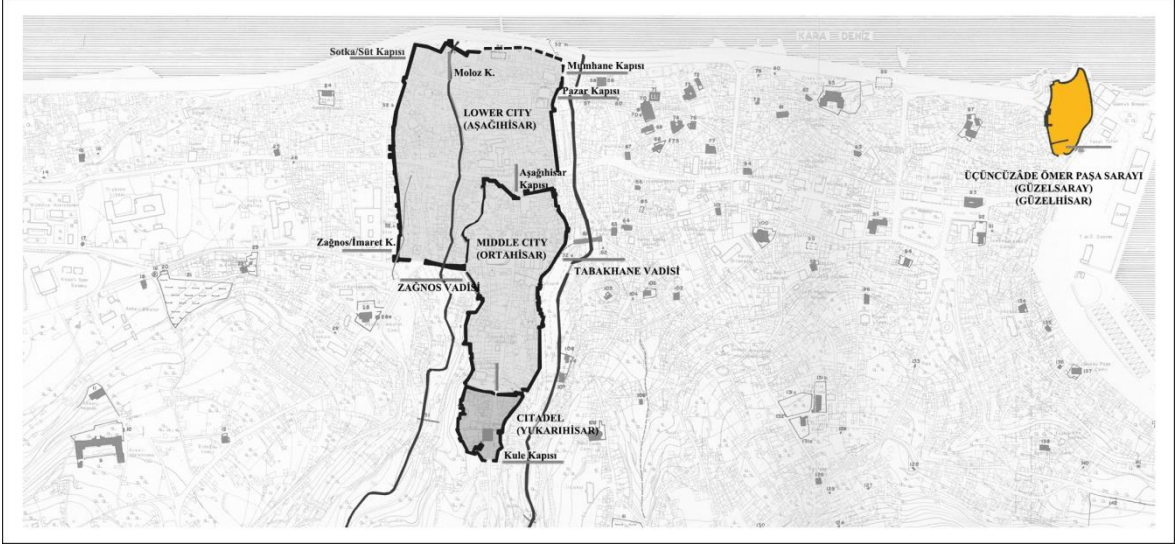
Mimarlığın temel eylemi olan yapı inşası bir "yer" üzerinde gerçekleşmektedir. Yapı inşa edildiği yeri biçimlendirmekle birlikte kendisi de yerin topografik, kültür ve tarih gibi özellikleri doğrultusunda şekillenerek kendine has nitelikler kazanmaktadır. Bu bağlamda inşa edilen yapı yerin belleği ile karşı karşıya gelmekte ve kendisi de artık bu belleğin bir parçası olmaktadır (Deviren, 2001). Bu bağlamda Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın yerinin anlam ve önemini kavramak amacıyla saray inşa edilmeden önce bu yerin hangi zaman aralığında, kimler tarafından, hangi amaçla kullanıldığı sorularına cevaplar aranmıştır.

Günümüzde kentin kuzey köşesinde yer alan Güzelhisar Burnu, Doğu ve Batı ticaretinde İpekyolu Ticaret'inin Karadeniz'deki ticaret aksının denize uzanan en önemli durak noktasını temsil etmektedir. Trabzon Limanına yakın bir konumda ve İskender Paşa

mahallesinde yer alan Güzelhisar Burnu kuzeyden deniz ile sınırlanmaktadır. Üç tarafı deniz ile çevrelenen saray yeri denizden oldukça yüksekte olup kıyı şeridi boyunca hem denize hem de kent limanına en hâkim noktalardan birinde yer almaktadır. Ayrıca saray yeri etrafını çevreleyen surlar ile birlikte hem oldukça korunaklı hem de herhangi bir saldırı durumunda savunma imkanı sağlamaktadır.

1740 tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya ait vakfiye kaydında (VGMA, 1740) “... *Medine-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesiinde vâki' etrâf-ı erba'ası inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd büyût-i 'adîde ve sâire ebniye ve hamam ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ve havluyu müstemil ...*” şeklinde tanımlanan dört tarafı birçok beyt/ev, farklı amaçlar için kullanılan binalar, hamam, meyveli ve meyvesiz ağaçardan meydana gelen ağaçlardan oluşan bahçe ve avlu ile çevrelenen saray İskender Paşa Mahallesiinde yer almaktadır. Saray yeri Erzurum ticaret yolunun ilk basamağı olup, kent meydanına ve limanına oldukça yakın, denizin içine uzanan bir burun üzerinde konumlanmaktadır. Günümüzde saray yeri Şehit İbrahim Karaoğlanoğlu Caddesi ile Kalhane Sokak arasında yer alan Kalepark ve Ganita olarak adlandırılan mevkiilere karşılık gelmektedir. Güngör Üçüncüoğlu'nun aile üzerine yaptığı araştırmalar neticesinde Latin harflerine çevirttiği Hicrî 1331/ Miladi 1913 tarihli ilâm¹⁵ suretinde ise “... *Medîne-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesi'nde vâki', cânib-i şarkîsi Terâzübaşı Sokağı münharif vech üzere Kiliseburnu ve andan leb-i deryâya ve cânib-i garbîsi mezkûr Terazübaşı'ndan müstakîm vech üzere Kalhâne'ye ve andan leb-i deryâya müntehi ve taraf-ı râbi'i mezkûr deryâ ile mahdûd, müstemilât-ı ma'lûmeyi muhtevi, ol tarihde Yenisaray ta'bîr olunur ve el-yevm Güzelhisar yani Üçüncüzâde Sarayı demekle şehir sarayı ...*” ifadeleri ile tanımlanarak Yenisaray şeklinde tabir olunan Güzelhisar yani Üçüncüzâde Sarayı İskender Paşa Mahallesiinde yer almakta olup doğu tarafından Terzibaşı Sokağı, Kiliseburnu ve deniz ile batı tarafında adı zikredilen Terzibaşı Sokağı, Kalhane ve deniz ile sınırlanan saray yeri kuzey tarafından ise deniz ile sınırlandırılarak son bulmaktadır (Şekil 1).

¹⁵ Günümüzde Üçüncüoğlu ailesinin bir ferdi olan Adnan Güngör Üçüncüoğlu'nun sülale hakkında yaptığı araştırmalar üzerine Latin harflerine çevirttiği 1331/1913 tarihli ilâm suretinin fon ve tasnifine yönelik bilgilerin bulunmaması ve sarayın sınırlarına ilişkin bilgilerin yer aldığı ilâm suretinde yer alan Terazibaşı, Kalhane ve Kiliseburnu mahallerinin Trabzon ile ilgili literatürde yer almayışı bu kaynağın ihtiyatla kullanılmasını gerektirmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Üçüncüoğlu, A. G., 2011. Trabzon'un Ünlü Valisi Üçüncüzâde Ömer Paşa, Gümüşhane.

Şekil 1. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın konumlandığı günümüzde Kalepark şeklinde adlandırılan alan 1967 Trabzon Haritası (Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA Arşivi)

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edildiği dönem ve sonrasında kentin en önemli yapısı olması kenti ziyarete gelen birçok seyyahı etkileyerek saray ve yerinin seyyahların notlarında yer edinmesini sağlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında kenti iki kez ziyaret eden Charles Texier (2002) denizin içine doğru uzanan bu yeri kayalar ile kıyı arasındaki girintilerde eski bir limanın yer aldığı volkanik kayalardan meydana gelen bir burun şeklinde tanımlamaktadır. Trabzonlu Minas Bıjışkyan (1998) ise etrafı surlarla çevrili saray yerinin doğu tarafının Lazistan'a, batı tarafının Yoras'a kadar uzadığını ve kuzey tarafının da deniz ile çevrelendiğini belirtmektedir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın yerinde saray inşa edilmeden önce kentin yöneticilerinin ve kent ticaretinde aktif rol oynayan Cenevizlilerin ve Venediklilerin yerleşim alanları olduğu bilinmektedir. Bu hususta alanın geçmişi ile ilgili en erken bilgiyi Bryer ve Winfield (1985) doğu varoşlarında deniz kenarında yer alan bir şapel ve St. Costantine Kilisesi inşa edildiğini belirterek bu yapıların 10. yüzyılda "Kanites" ailesine ait olduğunu ileri sürerek bu yapıların ailenin ismi ile anılan bir ortaçağ mahallesinde yer aldıklarını aktarmışlardır. Günümüzde bu yapıların Ganita 'ya yakın bir konum olan Kemer kaya Mahallesi sınırları içinde yer almaları Kanites isminin zaman içerisinde değişime uğrayarak Ganita halini aldığını düşündürmektedir (Demirkaya, 2014).

Sarayın inşa edildiği yer, kentin bütünü düşünüldüğünde oldukça dikkat çekici bir konumda bulunmaktadır. Bu durum kenti ziyaret eden seyyahlar ve kent tarihi üzerinde inceleme yapan araştırmacıların da dikkatini çeken bir durum olmakla birlikte birçok

çalışmada sarayın yeri ve tarihi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Kenti ziyaret eden seyyahlardan biri olan Kinneir (1818) büyük bir yangından dolayı zarar gören sarayın oldukça eski bir yapının üzerine inşa edildiğini ve bu yapının muhtemelen Komnenos Hanedanlığı'nın ikametgâhlarından biri olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesine kanıt olarak sarayın yerinin büyüklüğünü ve konumunun kentteki en güzel mevki olması göstermektedir. Kinneir'in aktardığı bilgileri destekleyen Beaumont (1849) küçük bir yarımada biçiminde konumlanan ve Eski Saray olarak adlandırılan yerin büyük bir yangından arda kalan kalıntılardan oluşan binaların varlığından bahsetmektedir. Ayrıca bu kalıntıların Komnenos Hanedanlığı prenslerinin ikamet ettikleri sarayların kalıntılarını da bünyesinde barındırdığını söylemektedir. Bu bilgiler ışığında 10. yüzyıl ile Ceneviz ve Venedik kolonilerinin kentte yerleşmeye başladığı 13. yüzyılın sonlarına doğru bu yerin "Kanites" adı ile anıldığını söylemek mümkündür.

1204 yılında Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminden çıkarak Komnenos Hanedanlığı'nın yönetimi altına giren kentte ekonomik ve siyasal değişimler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Komnenos Hanedanlığı üyelerinden II. Ioannes'in vefatından sonra tahta geçen II. Alexios İtalyanlar ile iletişim kurup Ceneviz ve Venedikliler ile ticari antlaşmalar imzalayarak Trabzon'da birçok imtiyaz elde etmelerini sağlamıştır (Turan, 2000). Finlay (1850) Cenova Hükümetinin Trabzon İmparatoruna bir elçi göndererek Cenevizli tüccarların ticaret malları için transit gümrük vergisinden muaf tutulacakları, ticari kuruluşlarını komşu ülkelere aktarabilecekleri, sabit vergi tutarları ve özellikle imparatorluk yetkililerinin giriş izninin bulunmayacağı oldukça büyük özerk bir yerleşim alanı verileceğine dair bir antlaşma imzalandığını belirtmektedir. Miller (2007) de bu bilgileri destekleyerek 1292 yılında Ceneviz Sarayı/Aslanlar Kalesi/ Leonkastron olarak adlandırılan yerde Ceneviz Doçu ile Trabzon İmparatoru arasında bir antlaşma imzalandığını kaydetmiştir. Ayrıca 1302 yılına ait bir Ceneviz belgesinde¹⁶ belgenin Leonkastron'da yer alan Cenevizlilere ait bir sarayda hazırlandığı bilgisi yer almaktadır. Ticaret yapma ve kente yerleşme izni alan Cenevizlilerin 1316 yılında Trabzon İmparatoru ile Daphnous'un kuzeyinde yer alan "Meidan" yakınlarındaki bölgeler yerine Leonkastron/Aslanlar Kalesi olarak adlandırılan alanın tahsis edildiği ve bu alanda konsolosluk binası, depo, mutfak, fırın ve hamam inşa etmelerine izin veren iki antlaşma imzalanmıştır (Miller, 2007), (Şekil 2).

¹⁶ Hahanov, A., 2004. Panaret'in Trabzon Tarihi, çev.: Dr. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık Yayınları, Trabzon adlı eserde yer alan bilgide Trabzon ile Genuya arasında 09.06.1315 tarihinde gerçekleştirilen antlaşma Genuya'da 16.11.1316 tarihinde onaylanmıştır ve Turin arşivinde saklanmaktadır.

Şekil 2. Cenevizlilerin Trebizond Depo İnşası (1571), Luca Cambiasi (Kaynak: URL-9)

Bu antlaşmalar sonucunda kentte imtiyazlar elde ederek hâkimiyet alanlarını genişleten Cenevizliler özellikle 13. yüzyılın sonlarında ve 14. yüzyılın ortalarında Trabzon ticaretinde en parlak dönemlerini yaşamışlardır (Turan, 2000).

Trabzon'daki deniz taşımacılığını zaman içerisinde tümüyle ele geçiren Cenevizliler yaptıkları yeni antlaşma ile hem vergi muafiyeti sağlamayı hem de kentte serbest bir koloni kurarak Trabzon limanını Galata'daki gibi müstahkem bir mevki haline getirmeyi hedeflemişlerdir (Karpov, 1986). Bu bağlamda Pachymeres'in 1306 yılından önce kente yerleştiğini belirttiği Cenevizlilerin (Miller, 2007) başlangıçta kentin farklı bölgelerinde yerleşim yeri edindiklerini ancak 14. yüzyılın başlarından itibaren kentin ve limanın hâkim noktası olan Leonkastron/Aslanlar Kayasında kendilerine özerk bir yerleşim alanı verildiği görülmektedir (Bryer ve Winfield, 1985), (Şekil 3). Trabzon İmparatoru tarafından kendilerine limanın üzerinde büyük bir arazi verilen Cenevizliler, kendi konsolosluklarını ve hâkimlerini atama hakkının yanı sıra konut, saray, vakıf ve kilise inşa etme hakkını da elde ederek güçlü bir koloni oluşturmuşlardır (Primaudaie, 1848).

Şekil 3. Trabzon'un Fethi (1460'lar), Marco del Buono Giamberti ve Apollonio di Giovanni di Tomaso, Metropolitan Sanat Müzesi, (Kaynak: URL-10)

Günümüzde Güzelhisar olarak anılan Leonkastron/Aslanlar Kalesi mevkiinin büyük bir kısmı Cenevizlilere tahsis edilirken Moloz ve Leonkastron arasında kalan nispeten daha küçük bir alan da Venediklilere verilmiştir. Finlay (1851) Venediklilere ve Cenevizlilere tahsis edilen alanın Cenevizlilerin kente yerleşmeden önce de bir yerleşim alanı olduğunu ve burada harap halde bir kalenin mevcut bulunduğunu söylemektedir. Hahanov (2004) Cenevizlilerin Komnenos İmparatoru II. Alexios'a ticari antlaşma teklif ettiğini ancak II. Alexios'un antlaşmayı reddettiğini ve bunun üzerine Cenevizlilerin kargaşa çıkararak yerleşim alanlarına büyük zarar verdiğini belirtmektedir. Uzun görüşmeler sonucu Komnenos İmparatoru II. Alexios'un ikna edildiğini ve antlaşmanın imzalandığını belirten Hahanov (2004) antlaşmanın sonuçlarından biri olarak Cenevizlilerin ikametgâhı olan Leonkastron/Aslanlar Kalesinin yıkıntılar üzerinden yeniden inşa edilerek özerk bir yerleşim alanının kazanıldığını aktarmaktadır. Hahanov'un (2004) aktardığı bilgilerin Finlay'ın (1851) ifadeleri ile örtüşmesi Cenevizliler için inşa edilen yerleşim alanında önceden de birilerinin ikamet ettiğini kanıtlar niteliktedir. Ayrıca yapılan antlaşmalara uygun olarak Komnenos İmparatoru II. Alexios (1297-1330) tarafından Cenevizlilerin yerleşmesi için kendilerine tahsis edilen Leonkastron/Aslanlar Kalesinde imparatorun adamlarının giriş çıkışının önlenmesi amacıyla arazinin etrafına sur inşa edilmesine izin verilmiştir (Miller, 2007). Trabzon İmparatorunun eski kale ve hisarının yer aldığı bu müstahkem mahalde Cenevizliler sur inşasının yanı sıra oldukça geniş ve nitelikli özelliklere sahip saray, hamam, kervansaray, konsolosluk, fırın ve mutfak gibi yapılar da inşa etmişlerdir (Finlay, 1851).

Cenevizliler elde ettikleri imtiyazlar doğrultusunda Leonkastron/Aslanlar Kalesi'nde oldukça güçlü bir hâkimiyet alanı kurmuş olmalarına rağmen (Finlay, 1851) kendi bağımsız yargılarını oluşturmak ve ev, dükkân, kale gibi bir takım inşa faaliyetlerinde bulunabilmek için limanda yeni daha büyük bir yer talep ederek Trabzon İmparatoru ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir (Primaudaie, 1848). Cenevizlilerin taleplerinin reddedilmesi üzerine Aslanlar Kalesi olarak adlandırılan Leonkastron bölgesinde büyük bir yangın çıkarılmış ve alan büyük zarar görmüştür (Miller, 2007). Harabe haline dönüşen Leonkastron/Aslanlar Kalesi antlaşmaya varılması üzerine tamir edilerek Komnenos Hanedanlığı çökene kadar Cenevizli ve Venedikli kolonilerin idaresine bırakılmıştır (Finlay, 1851), (Şekil 4).

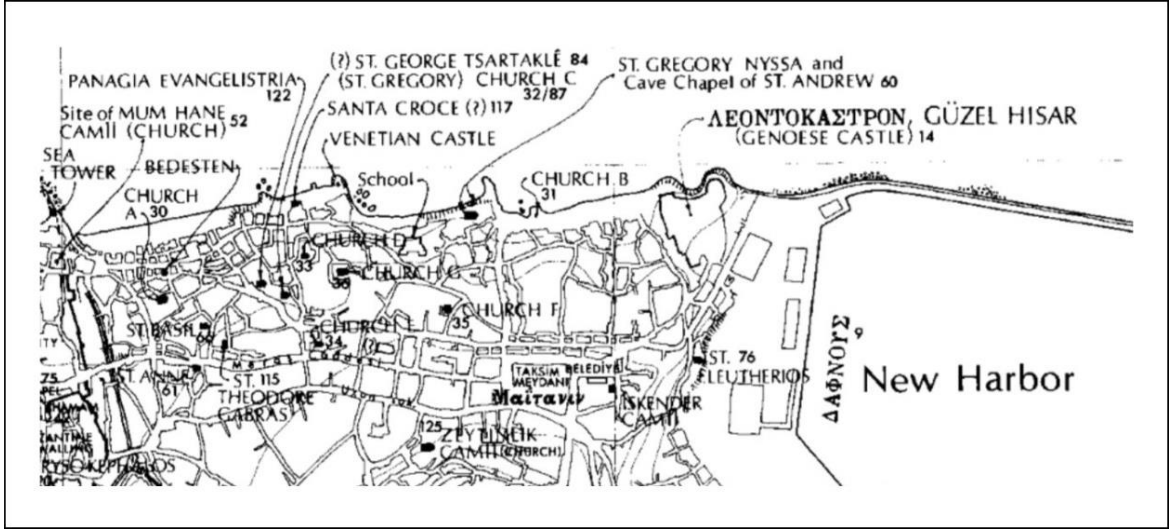
Şekil 4. Ganita ve Moloz Limanları (1701), Josep de Tourneford

1404 yılında Semerkant'a giderken Trabzon'dan geçen Clavijo (1404), denize yakın bir konumda Ceneviz ve Venedik surlarının çevrelediği, biri Cenevizlilere bir diğeri Venediklilere ait iki kulenin limanın girişinde yer aldığını söylemektedir. Clavijo'dan yaklaşık üç asır sonra kenti ziyaret eden Fallmerayer de (2012) benzer ifadeleri kullanarak deniz kenarında sur ve kuleler tahkim eden birinin Venediklilere diğeri ise Cenevizlilere ait olduğunu belirttiği şatoların Trabzon İmparatorunun izni ile kolonilerin can ve mal güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla inşa edildiğini aktarmıştır. 20. yüzyılın başlarında kenti ziyaret eden Lynch (1901) de eskiden bağımsız Ceneviz üssü olarak bilinen Leonkastron/Aslanlar Kalesi olarak adlandırılan alanın içerisinde yer alan yapıların nispeten yeni bir döneme ait olmalarına rağmen kale ve surların özellikle Cenevizliler ile Trabzon İmparatoru arasında imzalanan antlaşma sonucu inşa edildiğini ifade etmiştir (Şekil 5).

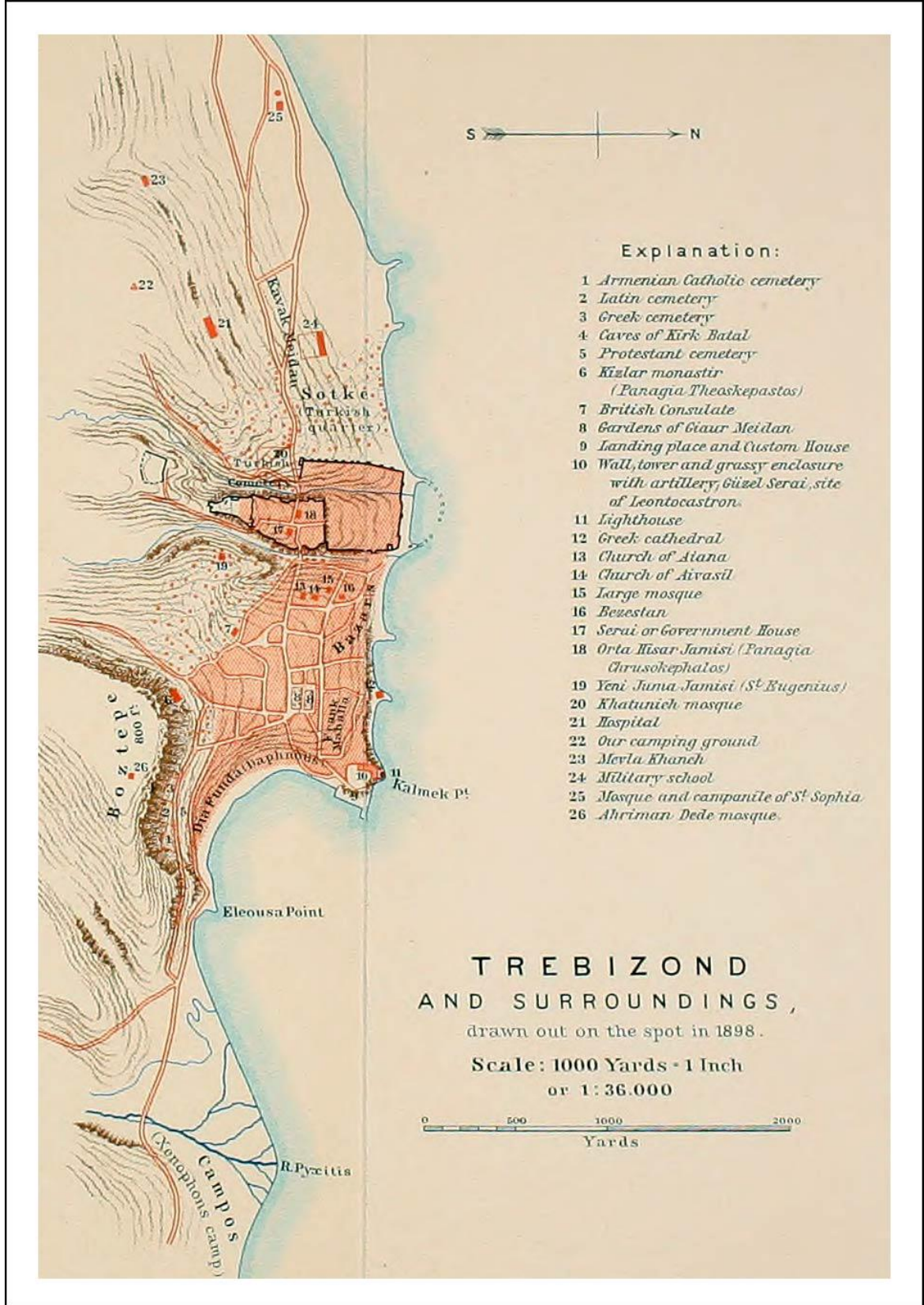
Şekil 5. Güzelhisar Kartpostalı (Kitabi Hamdi Efendi Arşivi).

Ceneviz ve Venedik kolonilerinin yerleştiği alan, Bryer ve Winfield tarafından 1985 yılında hazırlanan “Trebizond” haritasında da alanın adı Cenova Kalesi / Leonkastron / olarak ifade edilmiştir (Şekil 6).

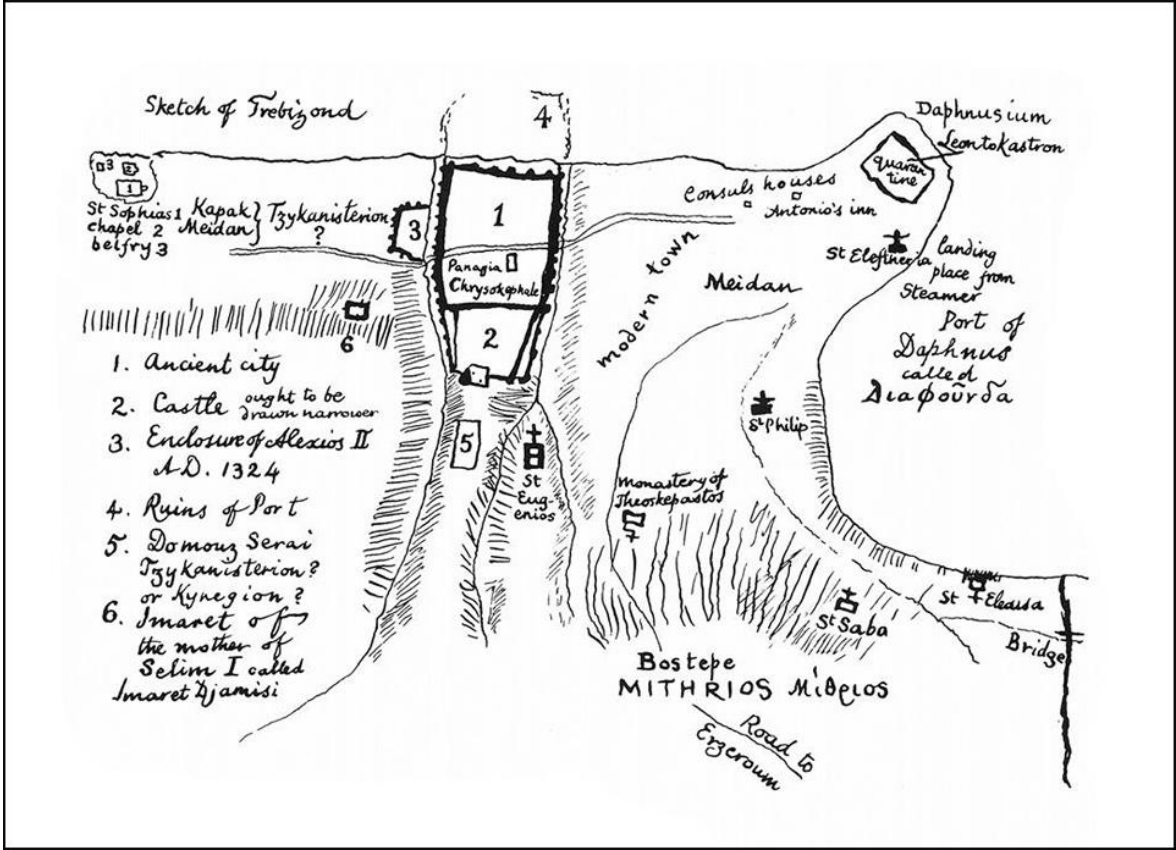
Şekil 6. Trabzon Kent Planı (1950), Anthony Bryer ve David Winfield

Ayrıca bu bilgilere ek olarak 1850 yılında Finlay tarafından hazırlanan “Sketch of Trebizond” krokisinde ve 1898 yılında Lynch tarafından hazırlanan “Trebizond and Surrounding” adlı kent haritasında da Leonkastron olarak adlandırılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Trebizond ve Çevresi (1898), Henry Finnis Blosse Lynch

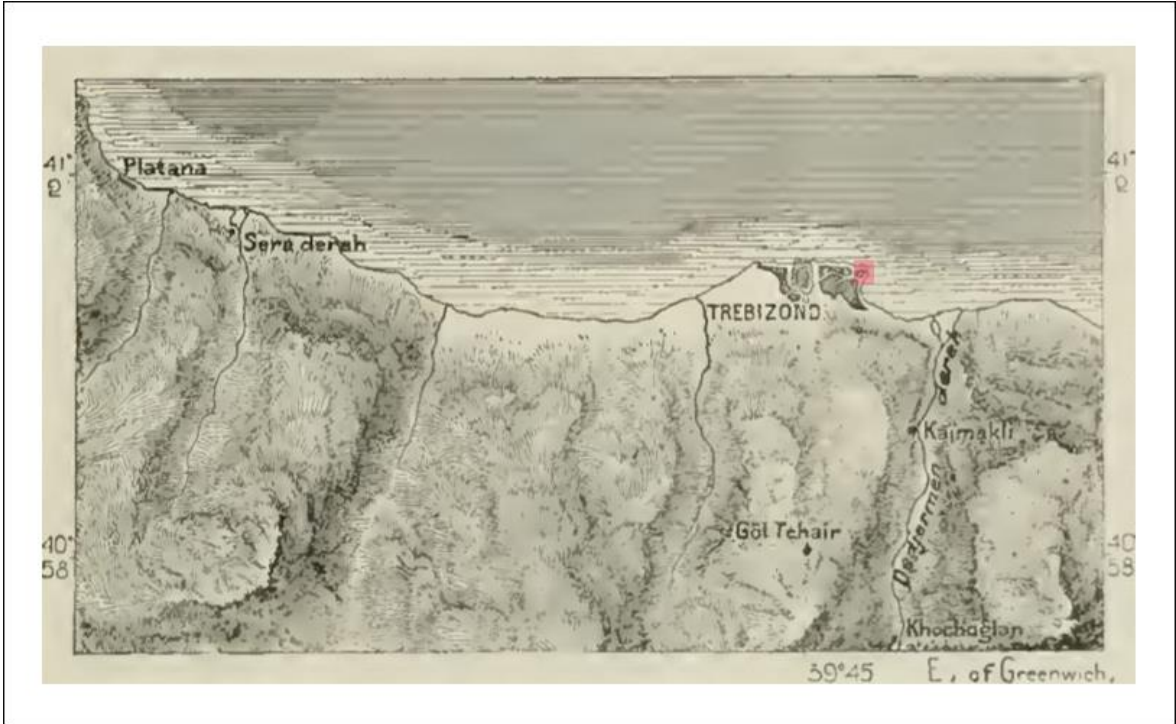
Bu bilgiler doğrultusunda 13. yüzyılın başlarından itibaren kentin Osmanlılar tarafından fethedilmesine kadar geçen süreçte sarayın inşa edildiği yerin Leonkastron olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür (Şekil 8).

Şekil 8. Sketch of Trebizond (1850), George Finlay

Cenevizlilerin Trabzon'dan İran'a uzanan ticaret rotası boyunca farklı noktalarda ticari tahkimatlar kurarak oluşturdukları ticaret aksının ilk durağı olan Trabzon kentine (Southgate, 1840) 14. yüzyılın başlarında gelerek Trabzon İmparatoru ile antlaşmalar imzalayıp ticarete aktif rol oynamaya başlamışlardır. Cenevizlilerin özellikle 14. yüzyılın sonlarına doğru elde ettikleri imtiyazlar ile birlikte ticari güçlerinin arttığı ve buna bağlı olarak birçok inşa faaliyeti gerçekleştirerek Leonkastron/Aslanlar Kalesini Levant bölgesine dönüştürdükleri görülmektedir. 1461 yılında kentin Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından Cenevizlilerin ve Venediklilerin Levant bölgelerini koruyarak kolonilerini mevcut yerleşim yerlerinde ikamet etmeye devam etmişlerdir.

Ceneviz ve Venedik kolonilerinin ikamet ettiği yerleşim yerinin 15. yüzyılın ortalarına kadar Leonkastron/Aslanlar Kalesi şeklinde adlandırılmasına rağmen kentin fethedilmesinin ardından Cenevizlilere ait yerleşim yerinin “Mahalle-i Efrenciyan-ı Ceneviz” bir diğer ticaret kolonisi olan Venediklilerin yerleşim yerinin ise “Mahalle-i Efrenciyan-ı Venedik” ifadeleriyle adlandırıldığı görülmektedir (Demirkaya, 2014), (Şekil 9).

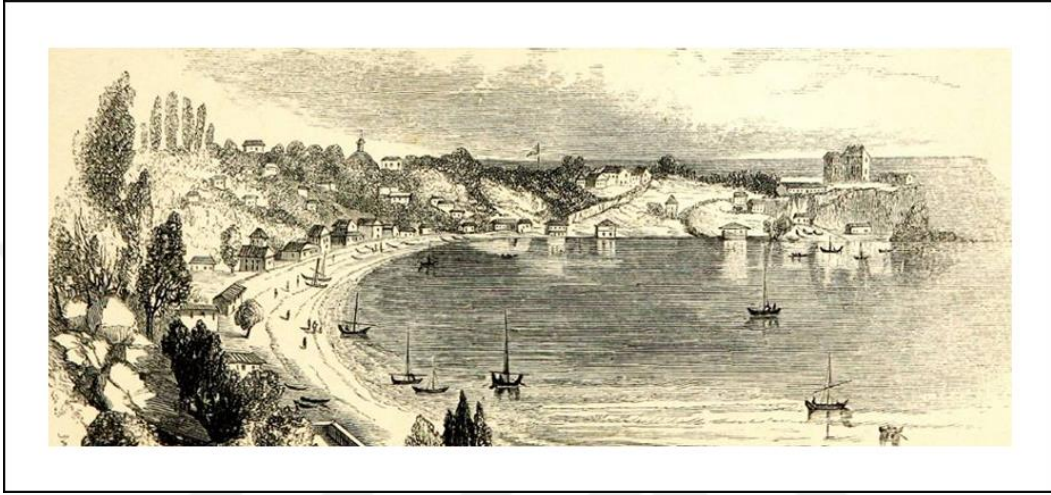
Şekil 9. Trebizond Haritası (1885), Reclus Elisée

Ancak 16. yüzyılda bu bölgelerin de adlandırılmasında değişiklik yaşandığı gözlenmektedir. Doğu varoşlarındaki deniz kenarında bulunan Ceneviz üssünün batı tarafında Moloz mevkiinde yer alan Venedik yerleşkesinin 1523 tahririnde adı geçmemektedir (Lowry, 2005). 1523 tahririnde Efrenciyan-ı Venedik adlandırması gibi Efrenciyan-ı Ceneviz adlandırmasının da yer almadığı, bunun yerine iki yerleşkenin “Mahalle-i Efrenc” adı altında birleştirildiği görülmektedir (Demirkaya, 2014). Ayrıca Lowry (2005) kentin Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altına girdiğinden itibaren Ceneviz ve Venedik kalelerinin ve surlarla çevrili yeri de kapsayan bu alanın

‘‘Frenkhisarı’’ şeklinde de adlandırıldığını aktarmaktadır. Trabzon Şer’iyye Sicillerinde yer alan kayıtlarda da bu yerin Frenkhisarı¹⁷ şeklinde adlandırıldığını görmek mümkündür.

- ¹⁷ Detaylı bilgi için bakınız. 1. Trabzon Şer’iyye Sicili Kayıt 156/No:85/E’den aktaran Akdemir, H., 2008. 2032 No’lu Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 165. 2. Trabzon Şer’iyye Sicili Kayıt 245/No:129/B’den aktaran Akdemir, H., 2008. 2032 No’lu Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 260. 3. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 1-A/Kayıt 2’den aktaran Albayrak, K., 1999. 2034 No’lu Trabzon Şer’iyye Sicil Defterinin (Vr 70-142 arası) Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 17. 4. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 68-A/Kayıt 185’den aktaran Albayrak, K., 1999. 2034 No’lu Trabzon Şer’iyye Sicil Defterinin (Vr 70-142 arası) Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 368. 5. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 108-A/Kayıt 122’den aktaran Bülbül, M. 2007. 2039/225 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin (Vr. 71–123) Transkribi Ve Değerlendirmesi (H. 1303-1305/M. 1886-1888), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 110. 6. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 113-A/Kayıt 139’dan aktaran Bülbül, M. 2007. 2039/225 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin (Vr. 71–123) Transkribi Ve Değerlendirmesi (H. 1303-1305/M. 1886-1888), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 110, 123. 7. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 2-A/Kayıt 2’den aktaran Eşit, S., 1998. Osmanlı Dönemi Mahkeme Kayıtları Trabzon Şer’iyye Sicilleri 42/2079 (1322-1325) No’lu Deftere Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 13. 8. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 16-B/Kayıt 49’dan aktaran Eşit, S., 1998. Osmanlı Dönemi Mahkeme Kayıtları Trabzon Şer’iyye Sicilleri 42/2079 (1322-1325) No’lu Deftere Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 143. 9. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 10-A/Kayıt 40’tan aktaran Gangal, M., 2004. 2039/225 Nolu Trabzon Şer’iyye Sicilinin (Vr. 1-70) göre şehrin idari, ekonomik sosyal ve kültürel yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 46. 10. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 36-A/Kayıt 110’dan aktaran Gangal, M., 2004. 2039/225 Nolu Trabzon Şer’iyye Sicilinin (Vr. 1-70) göre şehrin idari, ekonomik sosyal ve kültürel yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 123. 11. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 5-A/Kayıt 17’den aktaran Güney, M., 2011. 1826 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Özet Transkripsiyonu Ve Analizi, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, s. 70. 12. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 2-B/Kayıt 13’den aktaran İmamoğlu, H. V., 2003. 2093/279 (H. 1327-1329, M.1909-1911) No’lu Trabzon Şer’iyye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 30. 13. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 33-A-4/Kayıt 236’dan aktaran Korkmaz, S., 2014. Trabzon 1816 Numaralı Şer’iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 207. 14. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 39-B-1/Kayıt 284’dan aktaran Korkmaz, S., 2014. Trabzon 1816 Numaralı Şer’iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 226. 15. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 8-B/Kayıt 29’dan aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 27. 16. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 11-B/Kayıt 42’den aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 36. 17. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 12-A/Kayıt 44’den aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 37. 18. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 24-B/Kayıt 59’dan aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun s. 59. 19. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 47-A/Kayıt 185’den aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 122. 20. Trabzon Şer’iyye Sicili Varak 55-B/Kayıt 224’den aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

Osmanlı Devletinin himayesi altına girdikten sonra Frenkhisarı adıyla anılan yer, Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Trabzon'a vali olarak atanmasıyla önemli bir değişim yaşamıştır. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın vali tayin edildikten sonra gerçekleştirdiği en önemli faaliyeti olan saray inşası büyüklüğü nedeniyle kentin simge yapısı haline gelerek inşa edildiği yerin de Güzelhisar adıyla anılmasını sağlamıştır (Şekil 10).

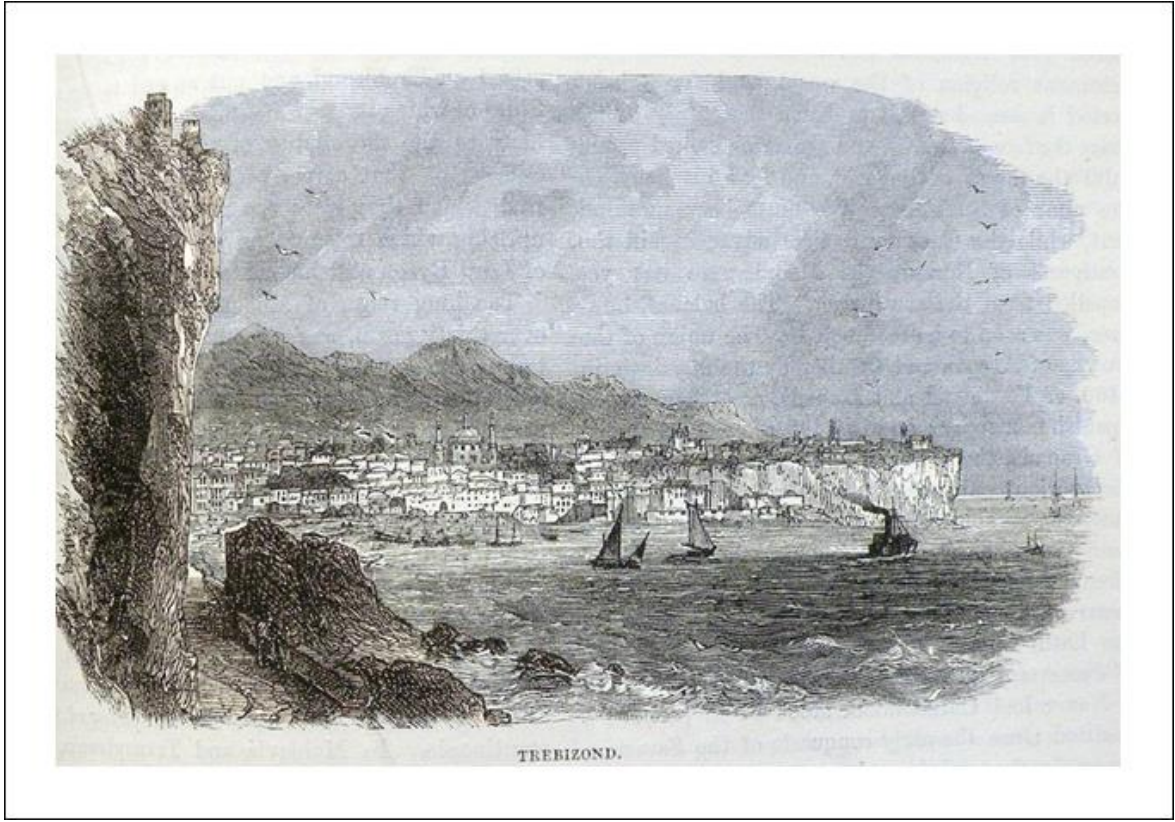

Şekil 10. Quarantine Harbour, Trebizond (1854), Robert Curzon

Charles Texier (1864) kentin kuzey köşesinde volkanik kayalardan oluşan bir burun üzerinde Ahmet oğlu adındaki Paşa tarafından inşa ettirilen ve büyük bir yangından zarar görerek yalnızca kalıntıları bulunan yapının ve yerin Güzelsaray olduğunu belirtmektedir. Bıjışkyan da (1998) bir burun biçiminde denizin içine doğru uzanan üç tarafı denizle çevrili oldukça yüksek kayalık üzerine inşa edilen sarayın yerini Güzelhisar şeklinde tanımlamaktadır (Şekil 11). André (1848) de benzer ifadeler kullanarak Trabzon kentine deniz yolu ile geldiği takdirde uzaktan görünen sarayın Güzelhisar olduğunu

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 145. 21. Trabzon Şer'iyye Sicili Varak 77-B/Kayıt 327'den aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 204. 22. Trabzon Şer'iyye Sicili Varak 97-A/Kayıt 436'dan aktaran Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 265. 23. Trabzon Şer'iyye Sicili Varak 5-A/Kayıt 5'den aktaran Turan, A., 2014. 1815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 196. 24. Trabzon Şer'iyye Sicili Varak 41-B/Kayıt 191'den aktaran Yazıcı, A., 1999. 2019 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 290. 25. Şimşek, E., 2007. Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri, 1112-1116/1701-1714, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, s. 23.

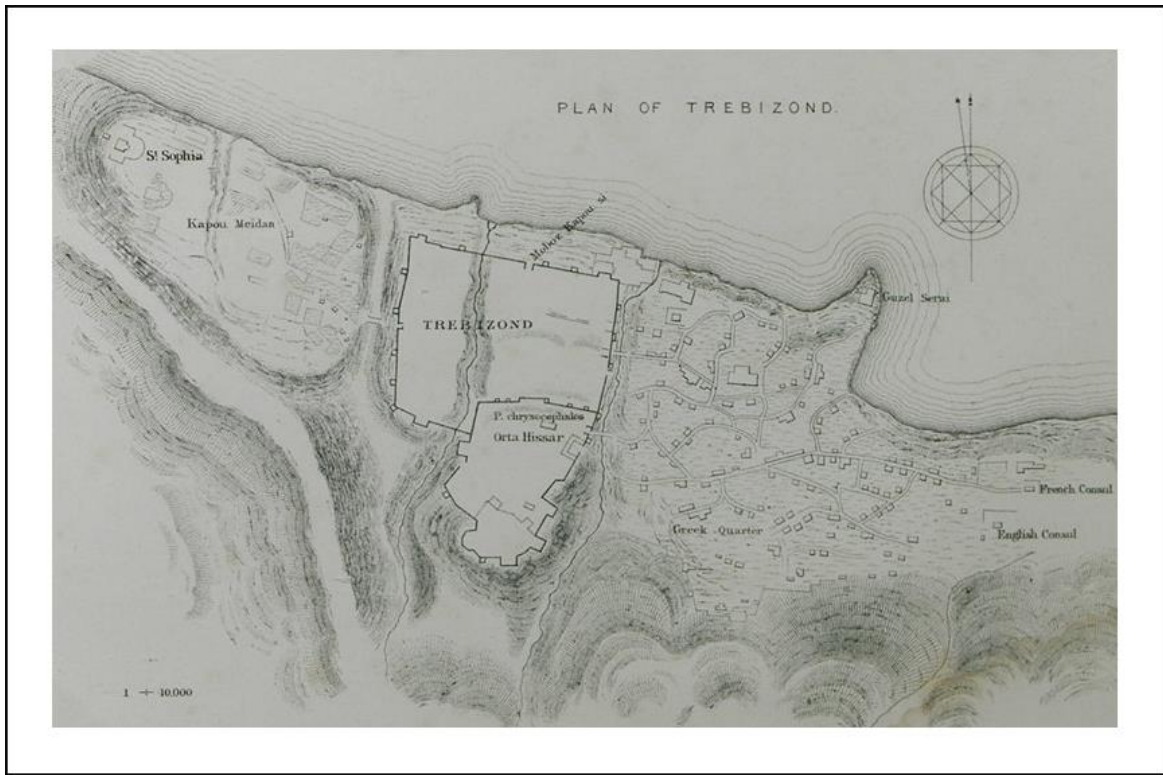
belirtmektedir. 1901 yılında kenti ziyaret ederek kent üzerine çalışma yapan Lynch (1901) Frenkhisar mahallesinde yer alan saray ve içerisinde yer alan nispeten daha yeni yapıları Güzelhisar şeklinde adlandırırken Cenevizliler ile Trabzon İmparatoru arasında uzun süren anlaşmazlıklar sonucu Cenevizliler tarafından Leonkastron/Aslanlar Kalesi bölgesinde inşa edilen kalenin aynı bölgeyi işgal ettiğini düşündüğünü belirtmektedir. Bu bilgilere ek olarak kenti gezen seyyahların ve kent ile ilgili modern çalışmalar yapan araştırmacıların çalışmalarında da bu yerin adlandırılması ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Şekil 11. Trebizond (1878), Amédée Jean Le Faure

Özellikle kenti ziyaret eden seyyahlardan 1864 yılında Charles Texier tarafından hazırlanan “Trebizond Planı” adlı harita (Şekil 12), İngiliz Konsolosu Albay Francis Richard Maunsell tarafından 1898 tarihinde hazırlanan “Trabzon ve Karadeniz Limanları” adlı harita, Henry F. B., Lynch tarafından 1901 yılında hazırlanan “Trebizond and Surroundings” haritası ve Bryer ve Winfield tarafından hazırlanan 1985 tarihli “Trabzon Kent Planı” adlı çalışmalarda da saray yerinin Güzelhisar olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Osmanlı arşiv kayıtlarında da sarayın farklı biçimlerde kayıt altına alındığı görülmektedir. Trabzon Şer'iyye Sicillerinde “... Çömlekçi liman kurbunda vâki Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa'nın müceddeden bina eylediği Güzelhisar tabi olunan ... saray ...” (T.Ş.S., No:1909/9) ibaresi ile “... Medine-i Trabzon'da Güzelhisar nam mahalde ...”¹⁸ (Albayrak, 1999) ibaresiyle kaydedilmiştir. 7 Ağustos 1740 tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya ait vakfiye kaydında da “... İskenderpaşa Mahallesinde yer alan Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya ait doğu tarafı Güzelhisar duvarı ...” ifadesi saray yerinin Güzelhisar şeklinde adlandırıldığını göstermektedir.

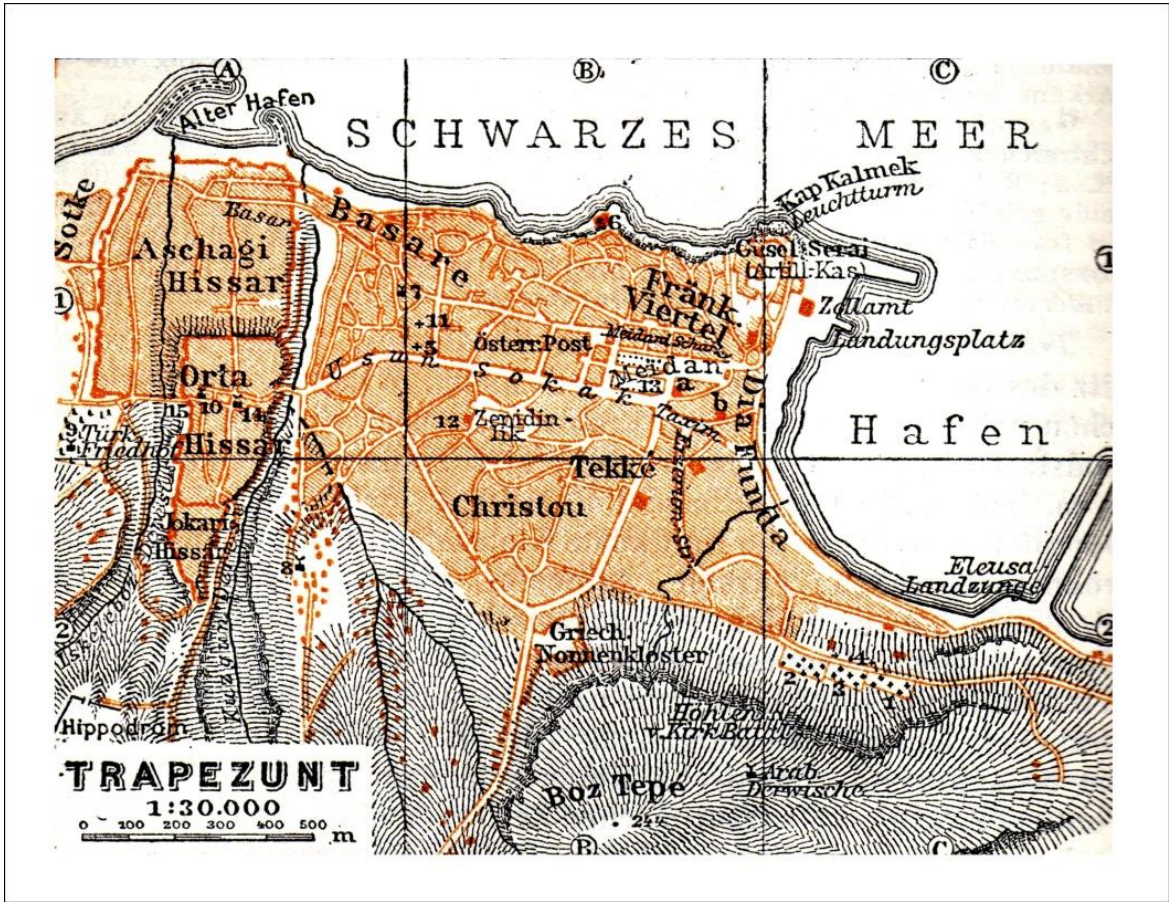

Şekil 12. Trebizond Planı (1864), Charles Felix Marie Texier

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri kayıtlarında geçen “... Trabzon dâhilinde Güzelhisar 'da makeddemâ cihet-i askeriye için inşa olunan...” (BEO: 2877/215737, 1906), “... şâhânelerinin istiharetleri te'mîn edecek mahall ise Güzelhisar kurbunda ...” (BEO: 2877/215737, 1906), “... Trabzon dâhilinde Güzelhisar

¹⁸ Trabzon Şer'iyye Sicillerinden aktaran Albayrak, K., 1999. 2034 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterinin (Vr 70-142 arası) Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 177, (T.Ş.S., Varak:29-A, Kayıt:83, No: 369, s.177, 25 Rabiulahir 1300/4 Mart 1883)

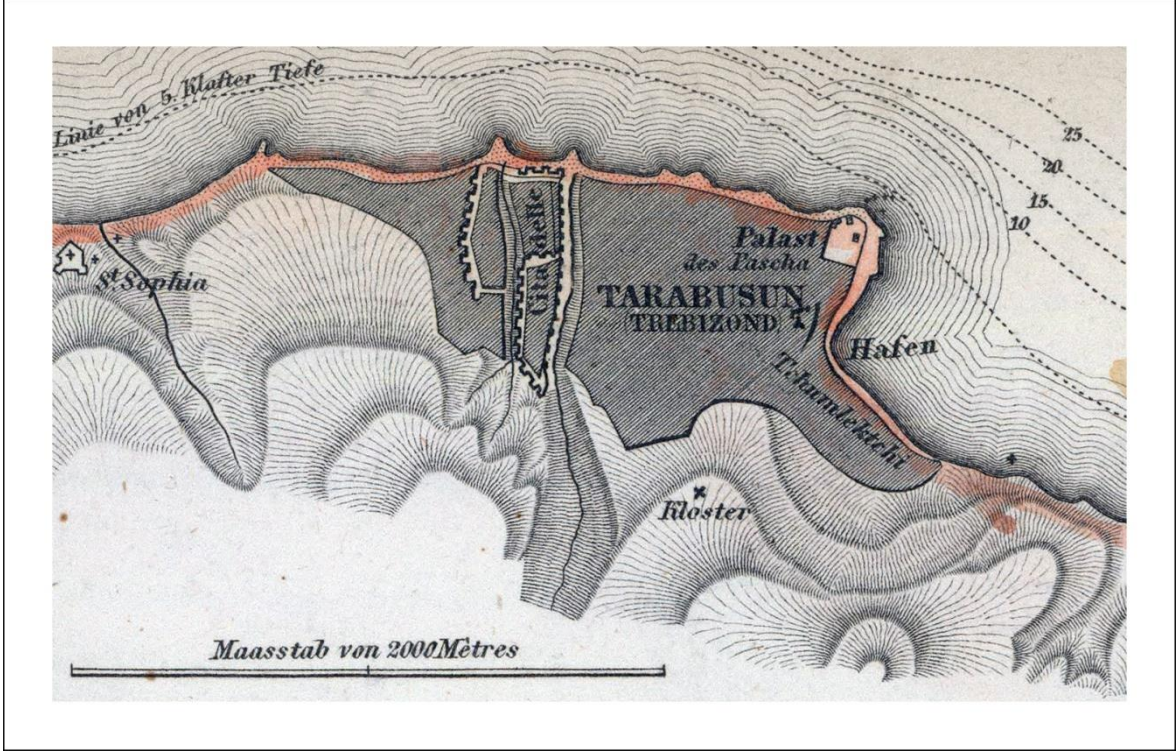
nam mahalde tabyalar inşa edildiği...” (HAT: 966/41305, 1812), “... Trabzon’da Güzelhisar dâire-i askeriyesi ...” (DH.MKT.: 2850/43, 1909), “... birkaç neferin Güzelhisar tabyasına nakli...” (Y.MTV.: 207/56, 1900), “... Trabzon’da Güzelsaray nam mahalde ...” (HR.TO.:206/9) gibi ifadelerden saray yerinin Güzelhisar ve Güzelsaray şeklinde adlandırıldığını ve bu alan da inşa ettirilen tabyalara ve yapılara da Güzelhisar adının verildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 13. Trabzon ve Çevresi (1901), Wagner & Debes,

Ayrıca yine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri belgelerinde yer alan kayıtlarda geçen “... Trabzon varoşunda limana nâzır olan Üçüncüoğlu mahalli dedikleri ...” (HAT: 593/29075, 1819) ve “... Ömer Paşa Dershanesi’ne mevkuף olan Trabzon’da Üçüncüzâde Sarayı ...” (C.EV.: 580/29283, 1848) ifadelerinden saray yerinin Üçüncüzâde Sarayı olarak da adlandırıldığını söylemek mümkündür. Joseph Grassl tarafından 1860 yılında hazırlanan kentin surlarının ve

kalelerinin yer aldığı haritada bu yerin saray alanı olarak adlandırıldığı görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Trabzon Kalesi ve Güzel Hisar (1860), Joseph Grassl

Hicri 29 Zilhicce 1243/Miladi 12 Temmuz 1828 tarihli kentin savunulması amacıyla inşa ettirilecek tabyaların konumunun belirtildiği bir Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri belgesinde yer alan “Trabzon varoşunda limana nâzır olan Üçüncüoğlu mahalli dedikleri ...” (HAT.: 593/29075, 1819) ifadesi saray yerinin Üçüncüoğlu mahalli olarak da adlandırıldığını göstermektedir. 1941 yılında Lambert tarafından hazırlanan Trabzon İmar Planı ve İzah Raporunda kent için gezintiye mahsus saha ve balkonlar için belirlenen manzaralar belirlenirken seçilen mevkilerden biri Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı olup raporda saray yeri Ganita şeklinde adlandırılmıştır. 1931-1958 tarih aralığını kapsayan Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamelerinin yer aldığı çalışmada bulunan Zabıtnamelere Göre Çalışma Devresi-XXVI Belediye İmar Faaliyetleri (01.10.1956-04.10.1957)/Tablo 62 tablosuna göre (Bayrak, 2017) Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayında bulunan 48. Tümenin Trabzon’dan ayrılması sonucu sarayın halka açılması

konusunda girişimlerde bulunulduğu ve Vakıf Umum Müdürlüğünün sarayın onarımına yönelik çalışmalar başlattığı bölgenin Kalepark biçiminde adlandırıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak yapılan incelemeler doğrultusunda 10. yüzyılda kentin yöneticileri için ikametgâh olarak kullanılan yerin Kanites olarak adlandırıldığı, 14. yüzyılın başından itibaren ise ticaret kolonilerinin yerleşim alanı olduğu ve Leonkastron/Aslanlar Kayası olarak adlandırıldığı görülmektedir. 15. yüzyılın ortalarında kentin Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından Mahalle-i Efrenciyan-ı Ceneviz, Mahalle-i Efrenciyan-ı Venedik, Mahalle-i Efrenc ve Frenkhisarı olarak adlandırılmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında kente vali olarak atanan Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın bu yerde gerçekleştirdiği inşa faaliyeti yerin adlandırılmasında bir kez daha farklılığa yol açarak Güzelhisar, Güzelsaray, Üçüncüzâde Sarayı ve Üçüncüoğlu mahalli ifadelerini karşımıza çıkarmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren de saray yerinin adlandırılması Ganita veya Kale Park şeklinde olmuştur.

2.3. Yapı: Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı

2.3.1. İnşası

Günümüzde Kalepark/Ganita olarak adlandırılan ve kentin kuzey köşesinde Şehit İbrahim Karaoğlanoğlu Caddesi ile Kalhane Sokak arasında kalan bölge seyyahların ve kent ile ilgili modern araştırmaların yer aldığı çalışmalarda genel ifadeyle Güzelsaray ve Güzelhisar şeklinde adlandırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde ve Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlarda ise Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ve Üçüncüoğlu Sarayı olarak tanımlanmaktadır. Bıjışkyan (1998) kuzey taraftan deniz ile sınırlanan doğudan Lazistan'a batıdan Yoros'a kadar uzanan geniş ve yüksekçe bir kayanın üzerinde yer aldığını belirttiği sarayın banisinin Üçüncüoğlu Ahmet Paşa olduğunu söylemektedir. Texier (2002) ise kentin kuzey köşesindeki burun üzerinde yanmış harabelerin yer aldığı kalıntıları Güzelsaray olarak adlandırıp bunu yaptıranın Ahmet oğlu adındaki Paşa olduğunu belirtmektedir. Bu bilgilere karşın Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya ait Hicri 1153/Miladi1740 tarihli vakfiye kaydında “... *Medine-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesinde vâki' etrâf-ı erba'ası inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd büyüti 'adide ve sâire ebniye ve hamam ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ve havluyu müstemil Yeni Saray ta'bîr olunur ...*” geçen ifade ve Ömer Paşa vakfına ait çeşitli

bilgilerin yer aldığı Hicri 1332/ Miladi 1913 tarihli İrade Evkaf (İ.EV.:1132/10) belgesinde yer alan “...İskender Paşa Mahallesi'nde kâin vakf-ı müşârun-ileyhden olarak şarken vakf-ı mezkûrun Güzelhisar ...” ve yine Üçüncüoğlu sülalesinin bir ferdi olan Güngör Üçüncüoğlu (2011) tarafından yayınlanan belge de yer alan “...Medîne-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesi'nde vâki', cânib-i şarkîsi Terâzübaşı Zokağı münharif vech üzere Kiliseburnu ve andan leb-i deryâya ve cânib-i garbîsi mezkûr Terazübaşı'ndan müstakîm vech üzere Kalhâne'ye ve andan leb-i deryâya müntehi ve taraf-ı râbî'i mezkûr deryâ ile mahdûd, müstemilât-ı ma'lûmeyi muhtevi, ol tarihde Yenisaray ta'bîr olunur ve el-yevm Güzelhisar yani Üçüncüzade Sarayı demekle şehir sarayı ile ...” ifadeleri sarayın Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından inşa ettirildiğini göstermektedir. Trabzon Şer'iyye Sicilleri arşiv kayıtlarında yer alan “... Çömlekçi liman kurbunda vâki' Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa'nın müceddeden bina eylediği Güzelhisar tabi olunan... saray...” (T.Ş.S., No:1909, s.9) ifadesi de sarayın banisinin Üçüncüzâde Ömer Paşa olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca yine arşiv belgelerinde yer alan Hicri 1234/Miladi 1819 tarihli Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT.:593/29075) kaydında geçen “... Trabzon varoşunda limana nazır olan Üçüncüoğlu mahalli dedikleri ...” ifadesi, Hicri 1243/Miladi 1828 tarihli Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT.:598/29329) kaydında geçen “... Trabzon sahilinde Güzelhisar adıyla anılan Üçüncüoğlu sarayına ...” ve Hicri 1264/Miladi 1848 tarihli Cevdet Evkafı (C.EV.:580/29283) belgede geçen “... Ömer Paşa Dershanesi'ne mevkuf olan Trabzon'da Üçüncüzâde Sarayı ...” ifadeleri de sarayın Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından yaptırıldığını destekler niteliktedir.

Yapılan araştırmalar sonucunda sarayın banisinin Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın olduğu anlaşılmasına rağmen sarayın inşa tarihine ilişkin net bir bilgi elde edilememiştir. 1817-1819 yılları arasında kenti gezerek saray ile ilgili oldukça detaylı bilgiler aktaran Bijişkyan (1998) sarayın 1740 yılında inşa edildiğini söylemektedir. 1739 yılında Trabzon sancağına vali olarak atanan Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın (Kılıç, 1999) atanmasından sonra kentte bir takım imar faaliyetleri gerçekleştirdiği bilinmektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın “...ol tarihde Yenisaray ta'bîr olunur ve el-yevm Güzelhisar yani Üçüncüzade Sarayı demekle şehir sarayı ile ...” ifadeleriyle tanımlanarak vakfedildiği belirtilen sarayın yer aldığı vakfiye kaydı Hicri 1153/Miladi 1740 tarihlidir. Bu bilgiler doğrultusunda Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın Paşa'nın 1739 yılında vali olarak atandıktan sonra sarayın inşasını başlattığı ve kısa süre de inşasının tamamlandığını söylemek mümkündür.

2.3.2. Mimari Karakteri

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Trabzon sancağına vali olarak atanmasından sonra inşa ettirdiği Güzelsaray'ın günümüze ulaşmamış olması ve yapının ayrıntılarına dair bilgilerin ve belgelerin azlığı mimari karakteri ile ilgili yorum yapmayı güçleştirmektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Hicri 1153/Miladi 1740 tarihli vakfiye kaydında yer alan sarayın konumu ve fiziksel durumu ile ilgili kayıtlar, Trabzon Şer'iyye Sicillerinde sarayın tamiratları ile ilgili verilerin yer aldığı bilgiler ve Trabzon kentinin konu edinildiği seyahatnameler ve sarayı içeren gravür çalışmaları sarayın mimari karakterine yönelik bilgilerin edinildiği kaynaklardır.

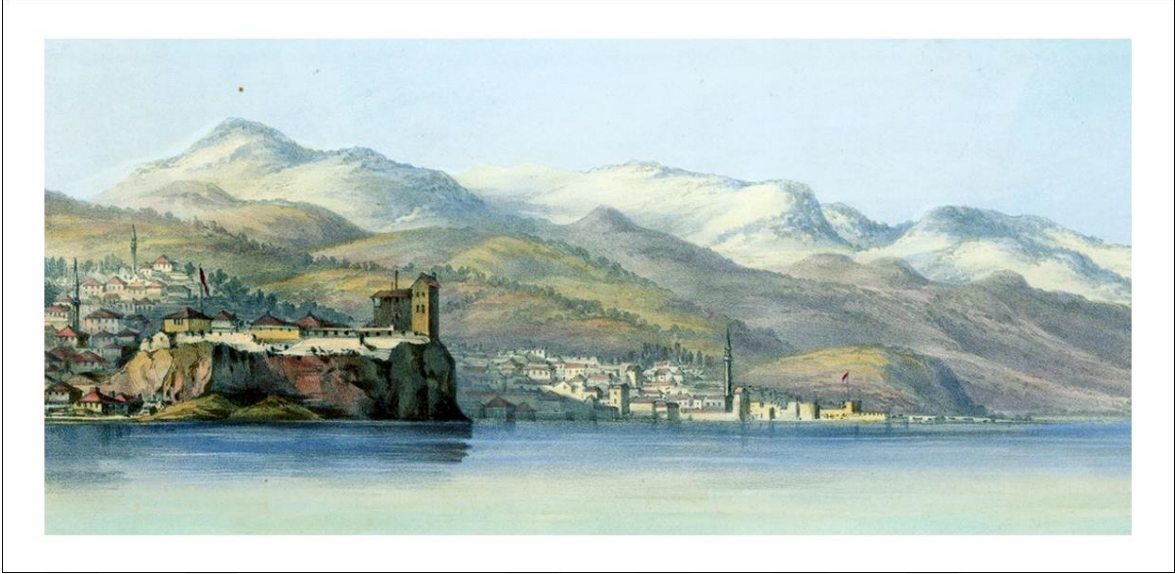
Minas Bıjışkyan (1998) etrafı surlarla çevrili Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın sınırlarının kuzeyden deniz ile sınırlandığını, batı tarafının Yoros'a, doğu tarafının Lazistan'a kadar uzadığını söylerken, Hicri 1331/Miladi 1913 tarihli bir ilâm suretinde (Üçüncüoğlu, 2011) ise sarayın sınırları “... *bulunan Medîne-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesi'nde vâki', cânib-i şarkîsi Terâzübaşı Zokağı münharif vech üzere Kiliseburnu ve andan leb-i deryâya ve cânib-i garbîsi mezkûr Terazübaşı'ndan müstakîm vech üzere Kalhâne'ye ve andan leb-i deryâya müntehi ve taraf-ı râbi'i mezkûr deryâ ile mahdûd, müstemilât-ı ma'lûmeyi muhtevi, ol tarihde Yenisaray ta'bîr olunur ...*” ifadeleri ile tanımlanan saray yeri doğu yönünde Terzibaşı Sokağı, Kilise Burnu ve deniz, batı yönünde Kalhane, Terzibaşı Sokağı ve deniz, kuzey yönünde ise denizin sınırlarını belirlediği İskender Paşa mahallesinde yer almaktadır. Bu bilgiler Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın oldukça geniş bir alan üzerinde inşa edildiğini ve kompleks bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 15).

Şekil 15. Trebizond (1896), George Harootune Filikan

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı seyyah Texier (1864), Lynch (1898), İngiliz Konsolosu Maunsell (1898) tarafından hazırlanan haritalarda Güzelsaray olarak adlandırılmıştır. Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlarda “... *Medine-i Trabzon'da Güzelhisar nam mahalde ...*” (Albayrak, 1999), “... *Güzelhisar ta'bir olunur Üçüncüoğlu müteveffâ Ömer Paşa'nın Sarayı'nda ...*” (Öztürk, 2010), ve “... *Trabzon dâhilinde Güzelhisar 'da ...*” (BEO: 2877/215737, 1906) yer alan ifadelerde de sarayın Güzelhisar şeklinde adlandırıldığı görülmektedir.

Vakfiye kaydından ve seyyahların sarayın sınırlarına ilişkin verdikleri bilgilerden Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın günümüzde İskenderpaşa Mahallesine uzanan oldukça geniş bir alana yerleştiğini ve etrafında farklı fonksiyonlara sahip birçok yapının mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Öztürk'ün (2010) çalışmasında yer verdiği “... *saray-ı mezkûrun garb cânibinde itmâm tahtânî yedi bâb odanın ...*” ve “... *Güzelhisar tab'ir olunur Üçüncüoğlu müteveffâ Ömer Paşa'nın Saray'ında zehâyir-i mezkûreden dakîk ve şâ'ir mahallinde bulunan garp canibinde tahtânî ve fevkânî büyût-i adîdenin ...*” ifadelerden Güzelhisar şeklinde tabir olunan vefat eden Üçüncüoğlu Ömer Paşa Sarayının zahire depolamak amacıyla batı tarafında tâhtani/tek katlı yedi bab odanın ve yine batı tarafında çok sayıda tâhtani/tek katlı ve fevkani/iki katlı yapıların mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16. Kalmek Point, Trabzon Kenti (1853), Dickinson Kardeşler

Tahtâni ve fevkani ifadeleri Osmanlı mimarisinde yapıların kat adetlerinin tanımlanmasında sıkça kullanılan ifadelerdir. Arşiv belgelerinde yapıların kat bilgisini¹⁹ ifade etmek için kullanılan tahtâni ifadesi en genel anlamıyla tek katlı evleri tanımlarken fevkani ifadesi ise iki katlı evleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Göyünç, 1996). Ayrıca fevkani ifadesi üstte olan, yukarıda bulunan (Develioğlu, 1949) anlamını taşımakta olup, genel olarak aile bireylerinin ikamet ettiği çift katlı yaşam birimlerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Faroqhi, 1992).

Arşiv kayıtlarında Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın kat sayısı ile ilgili net bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Kenti ziyaret ederek saray ile ilgili bilgi veren seyyahların ve sarayı konu edinen gravürlerin de sarayın kat sayısı ile ilgili aktardığı bilgiler farklılık göstermektedir. 1847 yılında Trabzon'a gelen Doktor Feruhan Bey seyahatnamesinde konu edindiği Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın limanın batı tarafında

¹⁹ 18. yüzyıl Osmanlı mimarlık terminolojisi incelendiğinde fevkani ifadesinin 1721 yılında İstanbul'da inşa edilen Ahmediye Külliyesinde cümle kapısı, sebil ve çeşme üçlüsünün üzerinde inşa edilen derslane tasvir edilirken ifadenin kullanıldığı görülmekte ve dershanenin inşa biçimi nedeniyle fevkani bir nitelik kazandığı belirtilmektedir. 18. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen İsmail Ağa Camii'nin (Şekil 18.a) de dışarıdan merdivenler ile ulaşılan fevkani biçimde inşa edildiği ve yine aynı yüzyılda inşa edilen Beşir Ağa Camii'nin (Şekil 18.b) de yüksek bir bodrum üzerinde fevkani biçimde inşa edildiği bilinmektedir (Eyice, 1992). Bu bilgiler doğrultusunda fevkani ifadesinin yerden yükseltilmiş merdiven ile erişim sağlanan veya bodrum kat gibi birimler üzerine inşa edilen yaşam mekânları şeklinde tanımlamak mümkündür.

Eleusa mevkiinde²⁰ yer aldığını belirterek etrafı surlarla çevrili üç katlı bir yapı olduğunu söylemektedir (Bijışkyan, 1998). Bijışkyan (1998) ise oldukça yüksek bir kayanın üzerinde yer alan sarayın metin bir destek duvarının üzerine oturtulduğunu ve sarayın iki katlı olduğunu belirtmektedir. Bijışkyan tarafından yazılı olarak aktarılan bilgiler Charles Texier tarafından 1833 yılında hazırlanan gravürde benzer ifadeler kullanılarak görsele aktarılmıştır. Charles Texier'in hazırladığı gravürde sarayın oldukça yüksek kayalık bir zeminin üzerine oturtulduğu ve iki kattan meydana geldiği görülmektedir (Şekil 17). Elde edilen bilgi ve belgelerin analizi doğrultusunda fevkani teriminin zemin kat, bodrum kat veya farklı işlevlerin yüklendiği bir birimin üzerine inşa edilen farklı katlar olduğu kabul edilirse Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın fevkani usul uygulanarak muhtemelen depo, ambar, mahzen gibi hizmet işlevi yüklenen zemin kat üzerinde iki kat inşa edildiği ve bütüne bakıldığında ise toplamda üç kattan ibaret olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 17. Trebizonde (29 Nisan 1854), Jules Laurens

1853 yılında Dickinson Kardeşler tarafından hazırlanan “Panoramik Trabzon Kenti” adlı kentin panoramik görüntüsünün işlendiği gravür çalışmasında (Şekil 20), 1854 yılında Robert Curzon tarafından hazırlanan “Ouarantine Harbour” adlı gravür çalışmasında ve 1855 yılında Jean-Baptiste Henri Durand Brager tarafından hazırlanan “Ganita Sahili ve Güzel Hisar’a Bakış” adlı gravür çalışmasında sarayın fevkani usulde inşa edildiği yorumunu destekler niteliktedir.

²⁰ Eleusa/Eleosa şeklinde adlandırılan bölge günümüzde Çömlekçi mevkiinde yer alan Eski Rum mezarlığının yer aldığı mevkilere denk düşmektedir.

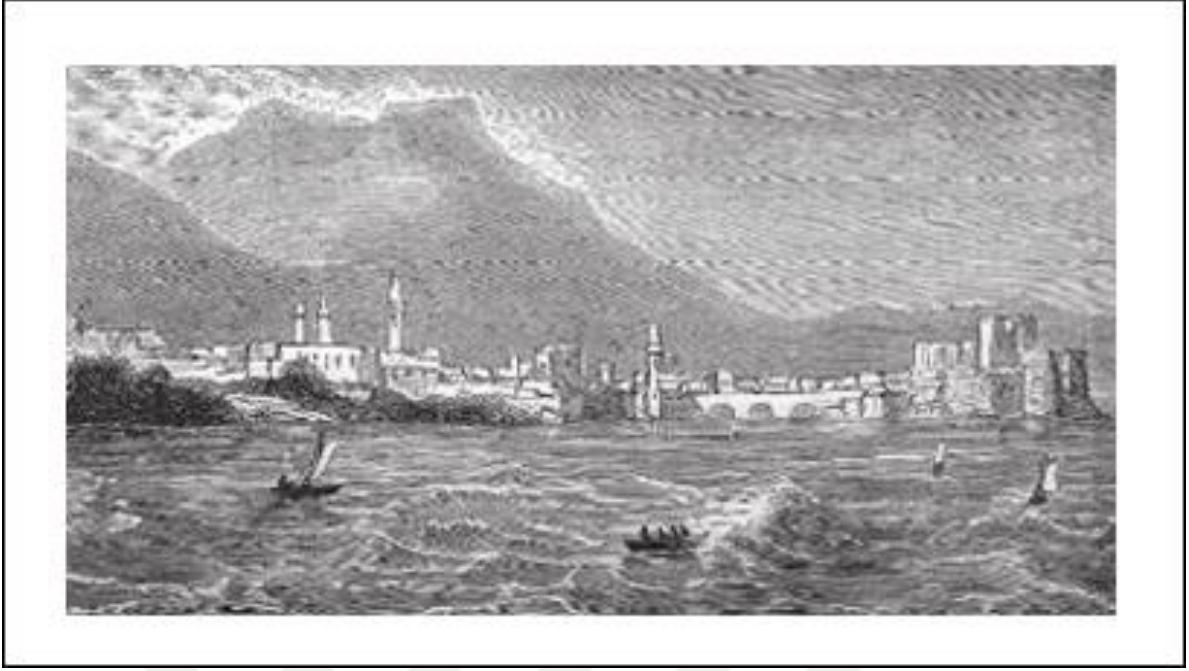
Şekil 18. Panoramik Trabzon Kenti (1853), Dickinson Kardeşler

Nitekim 1869 yılında Samuel Audley tarafından hazırlanan kentin denizden görünüşünün konu edinildiği gravürde yer alan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın oldukça yükseltilmiş bir zemin kat üzerinde inşa edilen iki kattan oluşan ve yoplam da üç katlı bir yapının mevcut olduğu görülmektedir (Şekil 18).

Şekil 19. Trebizond (1869), Samuel Audley Rhea

Benzer şekilde (1877), Amédée Jean Le Faure tarafından 1877 yılında hazırlanan “Trabzon Sahili ve Güzel Hisar’a Bakış” adlı gravür çalışmasında da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın oldukça yükseltilmiş bir zemin üzerine inşa edildiği dikkat çekmektedir (Şekil 19).

Şekil 20. Trabzon Sahili ve Güzel Hisar'a Bakış (1877), Amédée Jean Le Faure

Bu bilgiler doğrultusunda tek katlı birimleri tanımlamak için kullanılan tahtâni ifadesinin genel olarak ahır, kileri ambar gibi farklı işlevler yüklendiği gözlenmektedir (Düzbakar, 2008). 18. yüzyılda inşa edilen fevkani konutların ise yükseltilmiş bir zemin üzerine inşa edilen katları ifade etmek için kullanıldığını ve fevkani katların mabeyn odası (harem ile selamlık arasındaki oda), şirvan odası (kahve odası), hazine odası gibi birçok odanın varlığına ek olarak birden fazla sofa, divanhane, cihannüma, ocaklı ya da ocaksız matbah, mutfak, kenif, alt ve üst katta hamam ve mahzen gibi farklı işlevlere sahip birçok birimden meydana geldiğini söylemek mümkündür (Çevrimli, 2014).

Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya ait Hicri 1153/ Miladi 1740 tarihli vakfiye kaydında yer alan “... *Medine-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesinde vâki' etrâf-ı erba'ası inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd büyût-i 'adîde ve sâire ebniye ve hamam ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ve havluyu müştemil Yeni Saray ta'bîr olunur dört aded dâhiliye ve iki aded hâriciye mülk menzillerim ...*” kayıta geçen dâhiliye ve hâriciye ifadeler sarayın mekânsal düzenlemesi hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Şekil 21. Trebizonde (1855), Jean-Baptiste Henri Durand Brager

Dâhiliye ve hâriciye ifadeleri ile temel olarak harem ve selamlık şeklinde adlandırılan mekânların kast edildiğini düşünmek mümkündür. 1818 tarihinde Vali Hasan Paşa tarafından Güzelsaray arsasında inşa ettirilen tabyaların konumunu gösteren haritada (Şekil 28) sarayın kalıntılarının harem ve selamlık şeklinde belirtilmiş olması dâhiliye ve hâriciye ifadelerinin harem ve selamlık ifadelerini karşıladığını kanıtlamaktadır.

En genel ifade ile harem saray, köşk veya konaklarda kadınlara ayrılan bölümü tanımlarken selamlık ise haremın karşıtı olarak yine saray, köşk, konak veya açık alanlarda gelenleri ve gidenleri uğurlama, diplomatik kabul ve görüşlerin yapıldığı erkeklere ayrılan mekânları ifade etmektedir (TDK, 2018). Dâhiliye ve hâriciye ifadeleri ile anlatılmak istenilen harem ve selamlık bölümleri bir konutun belirli odaları olabileceği gibi daha büyük yerleşim yerlerinde birden fazla konutun bir kütle içerisinde yer aldığı mekânlara da dönüşebilmektedir (Ertuğ, 2015). Hane halkının esas ikamet ettiği bölüm dâhiliye yani harem bölümü olup (Çevrimli, 2014), bu bölümün selamlığa göre daha donanımlı ve fonksiyonel olarak planlandığı görülmektedir. Konut içerisinde daha büyük bir alanı kaplayan harem bölümü çoğunlukla mutfak, kiler, ahır, hela gibi hizmet birimleri, avlu, odalar, sofa, hamam, mahzen gibi farklı işlevler yüklenen mekânlardan oluşurken selamlık bölümü genellikle avlu (hayat), oda veya odalar, eyvan, hayvanların barınacağı ahır ve tuvalet gibi birimlerden meydana gelmektedir (Zorlu ve Keskin, 2017). Selamlığın bu tanımına ek olarak kentin ileri gelenlerinin ve kalburüstü tabakanın gecelerini geçirdikleri,

kentin muhtelif ihtiyaçlarının görüldüğü, aileler arası gerginliklerin konuşulduğu mekânlar olarak da tanımlandığı ve selamlığın kendine göre usul ve ananelerinin bulunduğu bir teşkilat olduğu da aktarılmaktadır (Yağmurdereli, 1946).

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına ilişkin vakfiye kaydında dâhiliye ve hâriciye olarak ifade edilen harem ve selamlık birimlerinin vakfedilerek kiraya verilmiş olması bu yapıların ticari amaçla da kullanıldıklarını ortaya koymakla birlikte dâhiliye ve hâriciye ifadelerinin farklı anlamlar taşıyabileceğini de akla getirmektedir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa vakfiyesinde yer alan “...*Yeni Saray ta'bir olunur dört aded dâhiliye ve iki aded hâriciye mülk menzillerim ...*” ifadesinde dikkat çeken bir diğer ibare menzildir. Arapça inmek, konaklamak, misafir olmak gibi anlamlar taşıyan nûzûl kökünden türeyerek bir mekân ismi haline gelen menzil, ev, konak, iki konak arası, bir konaklık yol anlamlarına gelmektedir (Hallaçoğlu, 2004). Hasol (1999) tarafından yolculukta konaklama yeri ve konak olarak tanımlanan menzil, dinlenmek amacıyla durulan yer (Pakalın, 1983), kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve at değiştirdikleri veya geceyi geçirmek üzere konakladıkları bina ve han, yolculuk esnasında gecenin geçirildiği yer (Özön, 1983), ev ve barınak (Sertoğlu, 1986) anlamlarında kullanılmıştır. Menzil 18. yüzyıl Osmanlı konut terminolojisinde ise imar görmüş, belli bir ekonomik düzeye ulaşmış, ikamet etmek için düzenlenmiş mahal anlamında kullanılmıştır (Yediyıldız, 1984). Bir menzilin genel olarak alt ve üst kat olmak üzere iki kattan oluşan, birkaç beyt yani oda denilen birimlerden, hem odalara geçişin hem de aile bireylerinin sosyal iletişim sağladıkları sofa adı verilen mahal, ikinci katta yer alan ve manzarayı seyretme olanağı sunan cihannüma, kadınların kullanımına ayrılan harem ve erkek kullanıcılara ayrılan ve misafirlerin ağırlandığı selamlık gibi farklı işlevlere sahip birimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür (Yediyıldız, 2003). Üçüncüzâde Ömer Paşa vakfiyesinden bu menzillerin kiraya verilerek gelir getiren mülklere dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca arşiv kaynaklarından edinilen bilgilere göre Trabzon Valisi Ali Paşa'nın kentte valilik yaptığı süreç içerisinde bu menzillerden birinde ikamet ederek davalarını burada dinlediğinin anlaşılması menzillerin kiraya verilecek farklı amaçlar için kullanıldığını göstermektedir (Öztürk, 2010).

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın konu edildiği arşiv belgelerinde saray içerisinde yer alan yapıların bir kısmının beyt bir kısmının bina şeklinde adlandırılması saray içerisinde konak dışında farklı yapıların varlığına işaret etmektedir (Öztürk, 2010). Beyt kelimesi en genel ifadesiyle ev, çadır, mesken, derme çatma ev biçiminde

tanımlanmaktadır (BLSA, 1992). Osmanlı arşiv kayıtlarında ise beyt ifadesinin hücre, kasır, köşk, menzil, oda gibi konutu karşılayacak biçimde kullanıldığı görülmektedir (Göyünç, 1996). Develioğlu da (1949) beyt ifadesinin mesken, hane, oda ve oba anlamlarına geldiğini belirtmektedir. Tanyeli (1987) 11. ve 15. yüzyıllar arasında konut için ev, beyt, ve daha birçok farklı ifadenin aslında tüm bu ifadelerin tek bir odayı belirtmek için kullanıldığı aktarmaktadır. Tahrir defterleri üzerinde yapılan incelemeler sonrasında 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla uzanan geniş zaman aralığında barınma mekânları tanımlanırken kullanılan ev, beyt ve hane ifadelerinin günümüzdeki oda kelimesine karşılık gelecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tanyeli, 1996). Madran (1994) da tahrir defterleri üzerinden yaptığı araştırmalar neticesinde bu kayıtlarda kullanılan terminolojinin yüzyıllara göre değiştiğini belirterek 15. yüzyılda beyt şeklinde kullanılan ifadenin 17. ve 18. yüzyıllarda oda ve konut mekânlarını karşılayacak biçimde kullanıldığını ifade etmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda beyt ifadesi kullanılarak tanımlanan yapıların konak veya menzil kadar fonksiyonlu olmadıkları ancak tekil bir yaşama birimini ifade eden oda kadar da küçük bir yapıyı nitelemediğini düşünmek mümkündür.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın vakfiye kaydında yer alan "... *Medine-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesiinde vâki' etraf-ı erba'ası inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd büyût-i 'adîde ve sâire ebniye ve hamam ...*" ifade de sarayın içerisinde yer alan bir diğer yapının hamam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın terekesinde yer alan temizlik malzemeleri de hem hamamın varlığını desteklemekte hem de sarayın diğer birimlerini oluşturan binalarda ve odalarda hamamlıkların (gusûlhane) olduğunu düşündürmektedir (Öztürk, 2010). Hamamların mekân düzenlemesinin temelde en büyük hacme sahip mekân olarak nitelendirilebilecek, kullanıcıların soyunmak ve eşyalarını bırakmak amacıyla özel olarak düzenlenmiş olan soyunmalıktır (Aru, 1949). Soyunmalık ve ılıkılık arasında geçiş mekânı özelliği gösteren aralık (Önder, 2007), 1997), sıcaklığa geçmeden önce bedeninin ortama uyum sağlaması ve dinlenmesi amacıyla kullanılan ılıkılık (Şen, 2008) ve özel yıkanma hücreleri olan halvetler ve genel yıkanma birimi olan eyvanlardan, soğuk ve sıcak su sistemlerinin düzenlendiği oluşan temel mekânlardan biri olan sıcaklık (Eyice, 1997) gibi temel mekân düzenlemelerinden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte tesisat kısmını oluşturan ısıtma ve su tesisatı kısmını oluşturan su deposu, külhan, keçelik, tandır, cehennemlik gibi birimlerin esas kurguyu tamamlayan yardımcı bölümlerdir (Önder, 2007). Hamamların yanında beyt ile ifade

edilen tahtâni ve fevkani binalarda yıkanma ve eşyaların muhafaza edilmesi amacıyla kullanılan zemini çinko malzeme ile kaplanan küçük hücrelerin (Develioğlu, 1949) varlığından bahsetmek mümkündür. Hamamın sarayda mevcut oluşu ve tereke kayıtlarında yer alan temizlik malzemelerinin miktarı su ve kanalizasyon açısından herhangi bir sorun yaşanmadığını ve suyun yaşam birimlerine ulaşımının kolaylıkla sağlandığını göstermektedir. Temel Öztürk de (2010) arşiv belgelerinden edindiği sarayın tamiratına yönelik belgelerden aktardığına göre sarayın muntazam su yollarına ve çeşmelere sahip olduğunu belirtmektedir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın vakfiyesinde yer alan “... eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ve havluyu müştemil Yeni Saray ta'bîr olunur ...” ifadesinde yer alan sarayın tümünü çevreleyen meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçe ve avlu sarayın bir diğer tamamlayıcı unsurlarıdır. Sarayın sokak ile bağlantısını sağlayan avluyu Hasol (1975) bir yapının ya da yapı grubunun ortasında kalan çevresi kapalı üstü açık alan şeklinde tanımlanırken Cantay (1991) da mimari bir yapının önünde çevresi sınırlandırılarak ön veya orta kısmında yer alan üzeri açık alan olarak ifade etmektedir. Özköse (1995) ise avluyu konutun önünde, yanında veya arkasında yaşama birimlerinin devamı niteliğinde iç mekânlar ile dış mekânı birbirine bağlayan korunaklı bir alan şeklinde tanımlayarak Karadeniz bölgesinde iklim ve coğrafyanın konut planlamasında önemli bir faktör olduğunu belirtip özellikle bölgenin iklim şartları nedeniyle avlularının üst kısmının kapalı, ön veya yan kısımlarının açık şekilde düzenlendiğini belirtmektedir. Ömer Paşa'nın vakfiye kaydında yer alan ve sarayın düzeni hakkında bilgi veren bir diğer ifade de “... eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ...” şeklinde tanımlanan meyveli ve meyvesiz ağaçlardan meydana gelen bahçedir.

Ömer Paşa'nın vakfiye kaydının dışında tereke kaydı sarayın özelliklerine dair yorumların elde edilebileceği bir diğer arşiv kaynağıdır. Ömer Paşa'nın mülklerinin ve saraydaki malzemelerin yer aldığı listede Paşa'ya ait 50 kadar kitabın yer alması (Öztürk, 2010) sarayda bir kitaplığın varlığına işaret ederken beraberinde Ömer Paşa'ya ait bir çalışma odasının da mevcut olduğunu düşündürmektedir. Ömer Paşa'nın tereke kaydında kitaplarının dışında çok sayıda giyim, kuşam ve yatma mekânlarına ait donatıların varlığı (Öztürk, 2010) ve 15 Şubat 1743 tarihli Paşa'nın mallarının Trabzon çarşısında müzayede yolu ile satılmasını gösteren defterde çok sayıda kaftan, gömlek, entari, keşan, kuşak, şalvar, yemeni, kürk, cübbe giyim kuşam eşyası ile şilte, yorgan, yastık ve havlu gibi malzemelerin varlığı oldukça dikkat çekicidir (Aygün, 2009). Bu eşyaların çokluğu ve

sarayın diğerk kullanıcıları düşünöldüğünde sarayda bu eşyaların muhafaza edilip saklandığı büyük dolap nişleri veya yük odalarının mevcut olduğunu göstermektedir.

Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlar üzerinden yapılan incelemelerde sarayın fiziki durumuna ilişkin bilgi veren belgelerden Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın kölelerinin ve cariyelerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Tereke kaydında yer alan bilgiye göre Ömer Paşa'nın dokuz tanesi cariyeye olmak üzere on dokuz kölesi bulunmaktadır (Öztürk, 2010). Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ve ailesinin hizmetinde görev alan kölelerin sarayın ana birimi olarak adlandırabileceğimiz konakta ikamet ettiklerini düşünebileceğimiz gibi sarayın çevresinde yer alan beyt ve oda şeklinde adlandırılan birimlerde de ikamet ettiklerini düşünmek mümkündür.

Trabzon Şer'iyye Sicilleri üzerinden yapılan inceleme sonucunda sarayın oldukça fonksiyonel bir yapıda planlandığı anlaşılmaktadır. Beyt, binâ, büyü ve menzil ifadeleri ile adlandırılan birçok yapının varlığı anlaşılmasına rağmen bu yapıların konumları ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak yine de Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın ve aile fertlerinin ikamet ettiği harem ve selamlığın sarayın ana yapılarını oluşturduğunu ve saray arazisinin kuzey sınırında konumlandıklarını söylemek mümkündür (Şekil 22).

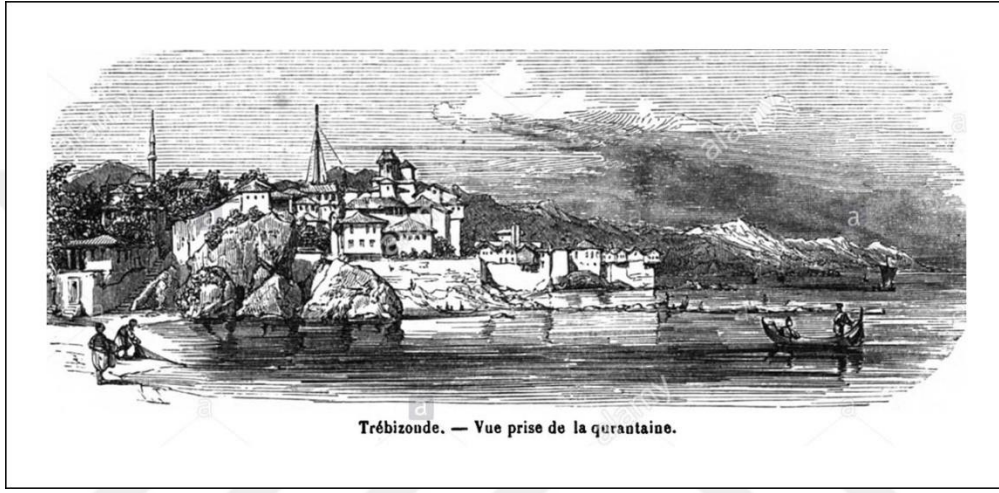
Şekil 22. 1840 Yılında Trabzon Limanı (1840), J. Schoder

18. yüzyıl Osmanlı konut düzenlemeleri incelendiğinde özellikle üst sınıf bir paşa ya da yönetici ikametgâhının mabeyn odası (harem ve selamlık arasında geçişi sağlayan mekân), iç mabeyn odası, divanhane, baş oda, çinili oda, has oda, kış odası, beyler odası, misafir odası, hazine odası, cebhane odası, havutan odası, sofa, camlı sofa, tahtaboş, bezemeli odalar, yaz odası, şirvan (kahve) odası, koğuş odası, cihannüma, mutfak, ocaklı ya da ocaksız matbah, kiler, hamam, abdesthane (gusülhane), çamaşırhane, yüklük, kütüphane, kitaplık ve mahzen (Özyalvaç, 2015) gibi birçok farklı mekânın var olduğu görülmektedir. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın kentin valisi olarak üst düzey yönetici konumunda ve inşa ettirdiği yapının da saray şeklinde adlandırıldığını söylemek mümkündür. Ancak payitahtta inşa edilen yönetici ikametgâhlarının işlev, fonksiyon ve büyüklük açısından taşrada inşa edilen yönetici ikametgâhlarından farklı olabileceğini unutmuyarak 18. yüzyıl Osmanlı konut düzenlemelerinin içerdiği mekân türlerinin Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda mevcut olmaları durumuna ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Sarayın ana yapısının pek çok farklı mekân türünü içermesine ek olarak arşiv kayıtlarında yer alan dâhiliye, hariciye, menzil, beyt, oda, hamam, meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçe ve avlu gibi yapılar sarayın mekân organizasyonunu tamamlayıcı öğeleri olmaktadır. Ayrıca yine arşiv kayıtlarında yer alan “sâire ebniye” ifadesi saray teşkilatında farklı binaların da mevcut olduğunu göstermektedir. Arşiv kayıtlarında yer almamasına rağmen su kuyusu, çeşme, fırın, ambar, depo, kenef, ahır, samanlık, serander gibi hizmet birimlerinin mevcut ve sarayın tamamlayıcı öğeleri olduğunu düşünmek mümkündür.

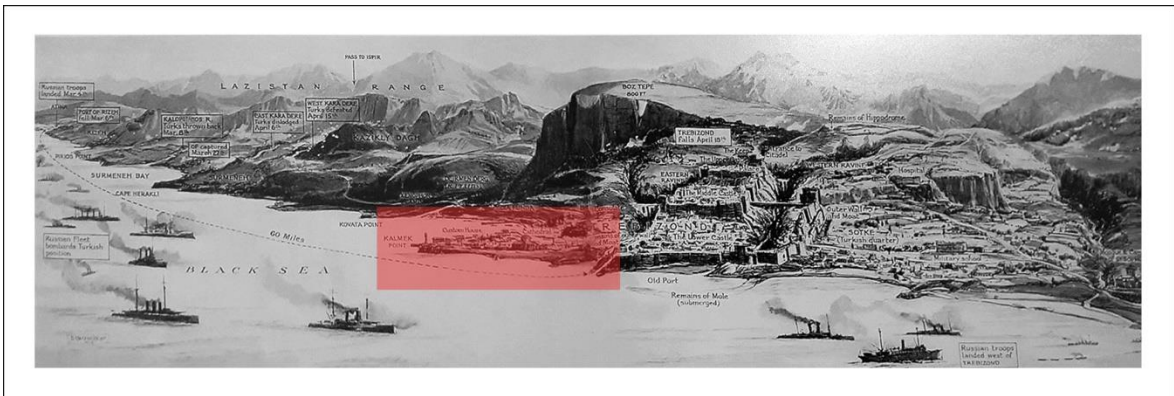
Arşiv kayıtları haricinde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın mimari karakterine ilişkin bilgilerin yer aldığı bir diğer kaynak grubu seyahatnamelerdir. Sarayın fiziki durumu ile ilgili önemli bilgiler veren seyyahlardan biri Minas Bijişkyan'dır. Bijişkyan (1998) sarayın doğudan Lazistan'a batıdan Yoros'a ve kuzeyden denize nasır Eleusa adı verilen oldukça yüksek bir mevkide yer aldığını söylemektedir. Denizin içine bir burun şeklinde uzanan ve üç tarafı deniz ile çevrilen kayaların üzerindeki düzlükte yer alan sarayın etrafının tümüyle surlar ile çevrelendiğini belirtmiştir. Sarayın deniz tarafından oldukça sağlam bir duvarın üzerine oturtulduğunu belirterek kuzey ve güney cepheleri ile iki kısma ayrıldığını aktarmıştır. Sarayın oldukça geniş bir arazi üzerinde bulunduğunu aktaran Bijişkyan ayrıca sarayın önünde geniş bir meydanın ve bahçenin varlığından bahsetmektedir.

1740 yılında bir yangın nedeniyle tahrip edilen sarayın doğu tarafında bulunan kapısının kubbeli kâgir kalıntıları ile saraya ait başka kalıntıların mevcut olduğunu da söylemektedir. Ayrıca sarayın güney tarafında limana inen büyük bir kapının varlığından bahseden Bıjışkyan, sarayın yüksek surlarının kuzey tarafında da küçük bir kapının bulunduğunu ve bu kapının bir merdivene bağlanarak denize indiğini belirtmiştir (Şekil 23).

Şekil 23. View of Trebizond From The Quarantine, Trébizonde (1849), M. Adalbert de Beaumont

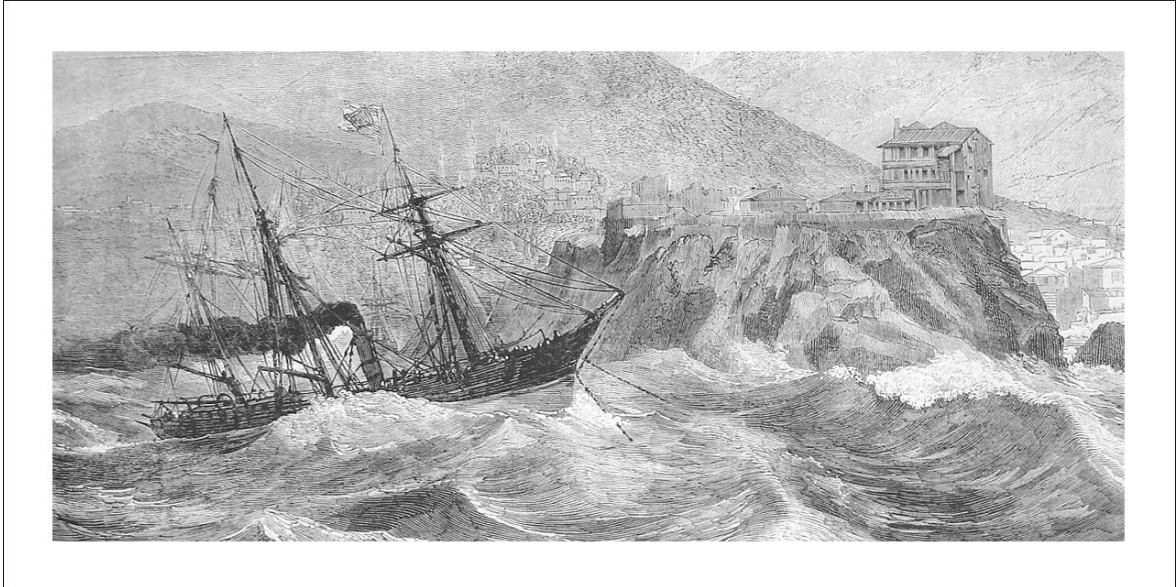
Sarayın yer aldığı burnun güney taraftan bir berzah ile karayla birleştiğini söyleyen Bıjışkyan Osmanlı-Rus savaşı esnasında gerçekleşen bombardımanlar neticesinde yapının oldukça zarar gördüğünü ve harabeye dönüştüğünü anlatmaktadır (Şekil 24).

Şekil 24. The Famous of Trebizond/The Ancient Trapezos (1916), The Sphere

Ömer Paşa Sarayı'nın fiziki durumu ile ilgili bilgi veren bir diğer seyyah Frederick Walpole'dir. 1851 yılında Trabzon kentinde veba salgınının ciddi bir sorun teşkil ettiği dönemde kenti ziyaret eden Walpole karantina uygulamasına tabi tutulmuştur. Karantina uygulamasının gerçekleştirildiği yapının önceden bir Trabzon paşası tarafından ikametgâh olarak inşa edildiğini ancak paşanın bağımsızlık ilan etme amacıyla sarayı inşa ettirdiği yönündeki söylentilerin dönemin merkezi otoritesine ulaştığını ve paşanın görevden alındığını belirtmektedir. Walpole'un aktardığı bilgilerden paşanın Üçüncüzâde Ömer Paşa, yapının ise paşanın inşa ettirdiği saray olduğu anlaşılmaktadır. Walpole sarayın Trabzon kentindeki en iyi mevkide denize uzanan bir noktada yer aldığını söylemektedir. Sarayın çevresindeki yapılar ile birlikte devasa bir kale haline geldiğini, kara tarafından harap halde bir verandanın bulunduğunu ve yine kara tarafında yürümek için her an yıkılacakmış gibi duran taraçaların mevcut olduğunu söylemektedir (Şekil 25).

Seyyahların çalışmaları dışında Trabzon tarihi ile ilgili modern çalışmalar hazırlayan Anthony Bryer ve David Winfield gravürlerden hareketle Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın doğuya bakan cephesinde ahşap balkonların mevcut olduğu, pencerelerin bazılarının kuzey tarafa dönük oldukları ve etrafının kemerli kiremitler ile çevrildiğini ileri sürmektedirler.

Şekil 25. Sinking of The Sully at Trebizond in 1861 (25 Ocak 1861), (Gravure "Le Monde Illustré"), Philippe Ramona Fotoğraf Koleksiyonu

2.3.3 Onarımları

Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından 1739 yılında inşasına başlanan sarayın Paşa'nın ölümünden sonraki akıbeti ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur. Texier (1864) Ahmet oğlu adındaki Paşa'nın gözden düşmesi sonucunda başının kesildiğini ve inşa ettirdiği sarayın da ateşe verildiğini belirtmiştir. Ayrıca 1740 yılında gerçekleşen bu olaydan sonra sarayın halk tarafından uğursuz yer olarak benimsendiğini ve kale duvarları arasında kimsenin ikamet etmek için cesaret edemediğini belirtmiştir. Sarayın yanmış kalıntılarının ise 1836 yılına kadar ayakta kaldığını söylemektedir. Kinneir (1818) de Texier'in ifadelerini destekleyerek sarayın bir yangından dolayı tahrip edildiğini yazmıştır.

Üçüncüzâde Ömer Paşa öldürüldükten sonra sarayın tahrip edilmesine ve kimse tarafından ikamet etmek amacıyla kullanılmamasına rağmen Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan belgeler üzerinden yapılan incelemede sarayın tamamının değil yalnızca konak kısmının tahrip edildiği, sarayın içerisinde mevcut olan yapıların farklı amaçlar için kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır (Öztürk, 2010). Ömer Paşa'nın ölümünden sonra sarayın yalnızca konak kısmının tahrip edilmesi ve konaklamak amacıyla kimsenin burada ikamet etmemesi ve sarayın denize yakın ve oldukça yüksek bir konumda yer alarak nem ve rüzgâra maruz kalarak özellikle yapıların çatılarında onarıma ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Sarayın bu yüzyılda ambar olarak kullanıldığı ve özellikle İsakça, Kalas ve İbrail gibi Tuna limanlarından İran cephesine gönderilecek miri zahirenin buralarda depolandığı görülmektedir (Aygün, 2009). Trabzon Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlarda yer alan "... Çömlekçi Limanı kurbunda vâki' Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa'nın müceddeden binâ eylediği Güzelhisar ta'bir olunan konak ve tahtânî büyüt-ı 'adideyi müstemil saray iskeleye karîb olub zehâyir nakli âsân ve havadar olmağla mirî zehâyiri vaz'u hıfz olunmağla cümleden ... olduğunu ihbâr eylediklerinde vezir-i müşârun-ileyh hazretlerinin re'yü ma'rifeti ve bi'l-cümle a'yân ve iş erlerinin ittifaklarıyla saray-ı mezkurun garb cânibinde itmâm yedi bâb odanın sakıfları ve kiremitleri vesâ'ir malzemesini emîn-î mûmâ-ileyh iltimasıyla sukûfa ve müteveffî olan müslimîn ile taraf-ı şer'den üzerine varılıb ba'de'l-mu[^]ayene ve'l-müşâhede emîn-i mûmâ-ileyhin harç sarf eylediği masrûfâtü defteridir ki ber- vech-i âtî zikr olunur ..." (Öztürk, 2010) ifadelerden İran seferi için Trabzon'a gelen zahirenin Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen Güzel Hisar'ın batı tarafında yer alan tek katlı yedi adet binanın depo olarak kullanılmasına karar verildiği

anlaşılmaktadır. Binaların ambar olarak kullanılmasına karar verildikten sonra onarıma ihtiyaçları olduğu anlaşılmıştır. Hicri 6 Ramazan 1156/ Miladi 24 Ekim 1743 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri kayıtlarından edinilen bilgilerden Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayının alt katında yer alan yedi odanın onarım gereken mahalleri Trabzon Valisi Mehmed Paşa ve Ambar Emmini Ali Ağa tarafından tamir ettirilmiş ve gerekli görülen yerlerde yeniden bina inşaları gerçekleştirilmiştir (D.BŞM.d.: 2640, 1743). Bu bilgiler doğrultusunda saraya yönelik ilk onarım faaliyetlerinin 1743 yılında gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür (Tablo 1).

Tablo 1. 1743 tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın İlk Onarımına Ait Gider Tablosu (22 İş Günü) (Kaynak: T.Ş.S., No: 1909, s.12, Temel Öztürk, 2010)

1743 Yılı Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı Onarım Çizelgesi				
	Malzeme ve İşçi Grubu Adı	Miktar (Adet)	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam Fiyat (Kuruş)
1.	Kebir (Büyük) Taban Kiriş	24	58	116
2.	Vasat (Orta) Kiriş	675	30	85
3.	Direk	210	30	77.5
4.	... Tahta İskele ve Kabuk	204	35	59.5
5.	Dolama için Ağ Tahtası	280	32	51 kuruş 40 akçe
6.	Örtü için Pedavra	3500	180 (her biri)	5 kuruş 30 akçe
7.	Kiremit	2200	620 (her biri)	5 kuruş 30 akçe
8.	Kireç	1000 kıyye	1120 (her biri)	9 kuruş 40 akçe
9.	Direkle beraber ... Taşları	45	28	10.5
10.	Mismar (Demir) Kiriş	126	45	47 kuruş 30 akçe
11.	Mismar Sandal	8500	85 (her biri)	38 kuruş 115 akçe
12.	Mismar Pedavra	3500	180 (her biri)	5 kuruş 60 akçe
13.	Kereste ve Taş taşıyan Hamal	520 nefer	-	22 kuruş 10 akçe
14.	Neccar (Marangoz)	12 nefer	40	92 kuruş 40 akçe
15.	Taşçı	9 nefer	20	69
16.	Irgat	15 nefer	21	60 kuruş 45 akçe
Toplam Masraf				860

Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde yer alan “... Çömlekçi Limanı kurbunda Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa'nın mücededen binâ eylediği saray iskeleye karîb ve zehâyir naklî âsân ve havadar olmağla hâlâ Trabzon Vâlisi Vezîr-i Rûşen-zâmir Devletlu Mehmed Paşa Hazretlerinin re'y ü ma'rifetleri ve cümle ma'rifeti ve ma'rifet-şer'le bina ve ta'mirat masârif defteridir ki ber vech-i âti zikr olunur ...” (Öztürk, 2010) ifadelerinden Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın limana çok yakın ve havadar bir mevkide olması ve ulaşımın oldukça kolay gerçekleştirilmesi nedeniyle ambar olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sarayının konumunun ve mimari özelliklerinin sağladığı avantajlar ve dönemin şartlarının getirdiği ihtiyaçlar neticesinde ambar amacıyla kullanımının yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Artan depolama ihtiyacının karşılanabilmesi için aynı yıl içerisinde sarayın bir kez daha onarım geçirdiği görülmektedir.

Tablo 2. 1743 tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayın'ın İlk Onarımına Ait Gider Tablosu (10 İş Günü) (Kaynak: T.Ş.S., No: 1909, s.12, Temel Öztürk, 2010)

1743 Yılı Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı Onarım Çizelgesi				
Malzeme ve İşçi Grubu Adı		Miktar (Adet)	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam Fiyat (Kuruş)
1.	Örtü için Pedavra	27000	2 (her biri)	54
2.	Harşit Kirişi	300	24	60
3.	Kiremit	27000	630 (her biri)	14
4.	Kireç	3000 kıyye	1120 (her biri)	28
5.	Demir Pedavra	20000	180 (her biri)	30
6.	İnce Tahta	200	20	40
7.	Neccar	10 nefer	40	33 kuruş 40 akçe
8.	Taşçı	4 nefer	45	13 kuruş 40 akçe
9.	Irgat	8 nefer	30	20
10.	Hamal	15 nefer	24	15
Toplam Masraf				434 kuruş 80 akçe

Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan “... *İş bu sene-i mübarekede İran Seferi vukû'u takribiyle bâ-fermân-ı âli sefâyin ile Trabzon İskelesi'ne gelüb vusûl bulan zehâyir-i mütenevvi'anın vaz' olunduğu Güzelhisar ta'bir olunur Üçüncüoğlu Müteveffâ Ömer Paşa Sarayı'nın zehâyir-i mezkûrden dakık ve şâ'ir mahallinde bulunan garb cânibinden tahtânî ve fevkânî büyût-ı adîdenin sakıfları pedavra olmağla şiddet-i rüzgârda bi'lkülliye harab ve derûnlarında olan zehâyire bârân oldukda su isâbet edüb fenâyâ müteveccih olacağı zâhir ve nümâyân olmağın ... serây-ı mezkûrun harab olan mahallerine keşşâf tayin olunub ... müceddeden binâ ve ta'mîr ve termim olunacak mahall ve mevâi'leri mu'âyene ve müşâhede ve ba'de'l-keşf tahmîm eyledikleri beş yüz kuruş ile ancak ta'mîr ve termîm ve tecdîd olunur deyu ...*” (Öztürk, 2010) ifadelerinden İran Seferi nedeniyle Trabzon İskelesi'ne gelen çeşitli zahirenin Güzelhisar olarak adlandırılan merhum Üçüncüoğlu Ömer Paşa Sarayı'na nakledilmesine ve sarayın batı tarafında yer alan tahtâni/tek katlı ve fevkani/çok katlı birçok binanın pedavralarının şiddetli rüzgâr nedeniyle harap duruma geldiği bundan ötürü binaların içerisinde bulunan zahirenin sudan zarar görüp kullanılmaz hale gelmesini önlemek amacıyla sarayda bahsi geçen mahallerde yer alan binaların keşfi yapılarak tamire muhtaç binaların belirlenip gereken mahallerde de yeni binaların inşa edilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır (Tablo 2). İnşa ve onarım faaliyetleri için de 500 kuruşluk bütçe ayrıldığı görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda sarayın bulunduğu konumun da etkisiyle özellikle çatı örtüsünde onarıma ihtiyaç duyulduğu, bu nedenle gerçekleştirilen keşif sonucunda hem tek katlı hem de iki katlı binaların onarımının gerçekleştirilerek ve gerekli görülen mahallerde de yeni binalar inşa edilerek daha fazla depolama alanının elde edildiği anlaşılmaktadır.

1744 yılına ait bir ferman suretinde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın konum ve yapı itibariyle depolamaya uygun bulunması nedeniyle kentte bulunan zahirenin depolara yerleştirildiği ancak sarayın harabe bir halde bulunması ve İran Seferinde gerçekleştirilecek zahire nakliyesi için yeterli depolama alanının bulunmaması sebebiyle yeni bir ambara ihtiyaç duyulduğu yazmaktadır (Aygün, 2009). Yine arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre sarayda ambar olarak kullanılan yapıların onarım gördüğü ve özellikle 1746 yılında oldukça detaylı bir onarımın gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Öztürk, 2010), (Tablo 3). Ayrıca Aygün'ün (2009) Trabzon Şer'iyye Sicillerinden aktardığına göre 1743 yılında iki kez ve 1746 yılında bir kez olmak üzere toplamda üç kez detaylı şekilde onarım faaliyeti yapılmasına ve yeni bina inşa edilmesine rağmen

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda artan depolama ihtiyaçlarının karşılanabilmesi nedeniyle 1747 yılında büyük bir ambar inşa edilmiştir.

Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlardan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın konak kısmının yakılarak tahrip edildiği ancak sarayın diğer kısımlarının zarar görmediği buna rağmen yine de konaklama amacıyla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Trabzon Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlarda geçen "... *Güzelhisar ta'bir olunan konak ve tahtâni büyüt-ı 'adîdeyi müştemil saray iskeleye karîb olub zehâyir nakli âsân ve havadar olmağla mirî zehâyiri vaz'u hıfz olunmağla cümleden ...*" (Öztürk, 2010) ifadesinden sarayının konumunun havadar, iskeleye yakın olması ve ulaşımın kolay sağlanması sebebiyle kente gelen zahirenin sarayın konak ve tek katlı çok sayıdaki binasında muhafaza edildiği ve bu yapıların depo ve ambar amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yangın nedeniyle zarar gören sarayın yine arşiv belgelerinde geçen "... *vezir-i müşârun-ileyh hazretlerinin re'yü ma'rifeti ve bi'l-cümle a'yân ve iş erlerinin ittifaklarıyla saray-ı mezkurun garb cânibinde itmâm yedi bâb odanın sakıfları ve kiremitleri vesâ'ir malzemesini ...*" (Öztürk, 2010) ifadelerden Trabzon Valisi Mehmed Paşa'nın öncülüğünde kentin ileri gelenleri ve meslek erbaplarının iş birliğiyle Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın batı tarafında bulunan yedi adet odanın kiremitlerinin ve diğer malzemelerinin tamir edilmesi suretiyle sarayda onarım faaliyetlerinin başlatıldığı görülmektedir. Trabzon Şer'iyye Sicillerinde yer alan kayıtlardan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın onarımına yönelik ilk tamiratın 1743 yılında gerçekleştirildiği ve 22 gün sürdüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 3. 1746 Tarihli Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın 3. Onarımına Ait Gider Tablosu (12 İş Günü) (Kaynak: T.Ş.S., No: 1915, s.17, Temel Öztürk, 2010)

1746 Yılı Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı Onarım Çizelgesi				
	Malzeme ve İşçi Grubu Adı	Miktar (Adet)	Birim Fiyat (Akçe)	Toplam Fiyat (Kuruş)
1.	...	600	21	17.5
2.	Vasat (Orta) Kiriş	40	30	11 kuruş 30 akçe
3.	Mismar Kiriş	15 kıyye	45	75 kuruş 75 akçe
4.	Pedavra (yük)	8	190	12
5.	Mismar Sandal	2500	30 (her biri)	6 kuruş 30 akçe
6.	Kebir Kiriş	19	90	12.5
7.	Hatıl ve Mertek	31	9	2 kuruş 39 akçe
8.	Har Tahtası	20	18	3
9.	Su Tahtası	3	40	1
10.	Semer Kabı	5	24	1
11.	Su...	9	26	2 kuruş 84 akçe
12.	Odaların Tamiri için Kebir Kireç Taşı	50	15	6 kuruş 20 akçe
13.	Defa Kireç Taşı	18	15	3 kuruş 10 akçe
14.	Yeni Kiremit	3000	670 (her biri)	16 kuruş 40 akçe
15.	Neccar	2 nefer	45 (24 gün)	9
16.	Def'a (Yine) Neccar	2 nefer	45 (18 gün)	6 kuruş 90 akçe
17.	Irgat	3 nefer	30 (40)	10
18.	Def'a Irgat	10 nefer	30 (20 gün)	5
19.	Kaldırım için Taşçı	4 nefer	45 (48 gün)	18
20.	Kaldırım için Irgat	5 nefer	30 (60 gün)	15
21.	Sarayın su çeşmelerine tayin olunan su yolcusu kefesine 9 ayda			18
22.	Sarayda olan neccar ve taşçı ustaları, ırgat, hamal vs. ücretleri			16 kuruş 50 akçe
23.	Keneflerin yollarını tamir eden ustalar ... vs. ücreti			7
24.	Saray havlusunda üç su çeşmelerinin kurnaları vs. tamir ücreti			6
25.	Su yollarına serilen künk, kireç ... ücret, usta, mimar, vs.			15
26.	Mutfak ocaklarının taş, kireç, tuğla baha ve usta, mimar ücreti			10
Toplam Masraf				261

1743 yılında gerçekleştirilen ilk onarım faaliyetinde özellikle kirişlere ve çatı örtüsüne yönelik malzemelerin kullanıldığı görülmektedir (Tablo 1). Yapıların üst örtüsü olan çatıların oturtulacağı duvarlara binecek yük dağılımının dengelenebilmesi amacıyla hatıl gibi boydan boya yerleştirilen yatay ve büyük kesitli ahşaplara taban adı verilmektedir (Şenyurt, 2014). Ahşap döşemelerde ve çatılarda kullanılmak üzere ahşap dikmeleri birbirine bağlamak için kullanılan kirişlere ise taban kirişi adı (Sönmez, 1997) verilmekte olup sarayın tamiratında 24 adet kebir (büyük) taban kirişi, 675 adet vasat (orta) kiriş kullanılmıştır. Duvarlar ve çatı arasında kaplama yüzeyinin oluşturulabilmesi amacıyla dikey olarak kullanılan (Demir, 2004) direklerden ise 210 adet kullanılmıştır. Suya dayanıklı köknar ve ladin ağaçlarından elde edilen ve çatı örtüsü olarak ince tahtalara pedavra adı verilmektedir (Püsküllüoğlu, 1994). Yaklaşık olarak eni 20 cm, kalınlığı 2 cm olan pedavra çatı kaplama tahtası olarak kiremitlerin altına konulmakta ve tahtalarla yapılan bu örtü sistemine de pedavra denilmektedir (Sönmez, 1997). Çevresel etkilere karşı dayanıklı hale getirilerek çatı düzeninde üst üste bindirme tekniği ile uygulanan (Koca ve As, 2016) pedavralardan sarayın onarımında 3.500 adet kullanılmıştır. Boyu 2-5 metre, genişliği 10-30 metre, kalınlığı ise 1-3 santim arasında uzun, enlice ve kalınlığı az olarak tanımlanabilecek malzeme olan tahtanın ağa tahtası, pedavra tahtası, tahta-i bab gibi çeşitleri bulunmakta olup (Sönmez, 1997) ilk onarımda dolama için 280 ağa tahtası kullanılmıştır. Ayrıca iskele ve kabuk için de 204 adet tahta kullanılmıştır.

Onarım da kullanılan bir diğer malzeme mismardır. Mismar, okka/kıyye ya da dirhem ile ağırlığı ifade edilen, bir ucu sivri diğer ucu dairesel bir parça ile biten iki malzemeyi birbirine bağlamak amacıyla kullanılan demir çubuk (Sönmez, 1997), çividir (Develioğlu, 1949). Onarım boyunca pedavralarda kullanılmak üzere 3.500 adet mismar pedavra (pedavra çivisi) ve 8.500 adet mismar sandal kullanılmıştır. Ayrıca metal malzeme olarak 126 adet mismar (demir) kiriş kullanılmıştır. Yapıların çatılarını kaplama amacıyla yan yana dizilip birbirlerinin üzerine bindirilerek suyu aşağıya geçirmeden akıtacak biçimde düzenlenmiş pişmiş balçık levha (Demir, 2004) olan kiremitlerden 2.200 adet kullanılmıştır. Bu malzemelerin dışında onarım için 1000 kıyye²¹ kireç ve 45 adet direklerle beraber ... taşları kullanılmıştır.

²¹ Kıyye (Vakiyye, Vukiyye, Okka), demir, kurşun, çivi, kireç, keten, sülügen, nef t yağ, çeşitli boyalar... vb. malzemenin satışında kullanılan; şehir ve kabalara göre değişmekle beraber en çok bilinen 400 dirhem ağırlığında olan ve değişik kaynaklarda 1 kg. 282 gr 945 miligram ya da 1280 gr diye gösterilen bir ağırlık ölçüsü. Detaylı bilgi için bakınız: 3.Sönmez, N., 1997. Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 60, 84.

Onarım listesinde malzemeler dışında çalışan ustaların ve hamalların sayılarına yönelik bilgiler yer almaktadır. Yapıların iskeletinin kurulmasında, tavan, çatı, döşeme, merdiven gibi işlerini gerçekleştiren neccar veya marangozlardan (Sönmez, 1997) 12 kişinin, taş işlerinde çalıştırılmak üzere 9 taşçının, yapı işlerinde çalıştırılmak üzere 15 ırgatın ve kereste ve taşların taşınması amacıyla 520 hamalın sarayın onarımında görev aldığı anlaşılmaktadır. Sarayın onarımında kullanılan malzemelerin kebir (büyük) taban kirişi, vasat (orta) kirişi, mismar kirişi, direk ve dolama için ağa tahtalarının çoğunlukta olması ve çok miktarda kiremitin olması gerçekleştirilen onarımın özellikle çatının tamiratına yönelik olduğunu göstermektedir.

1743 tarihli Trabzon Şer'iyye Sicilleri kayıtlarında yer alan “... *Trabzon Vâlisi Vezîr-i Rûşen-zâmir Devletlu Mehmed Paşa Hazretlerinin re'y ü ma'rifetleri ve cümle ma'rifeti ve ma'rifet-şer'le bina ve ta'mirat masârif defteridir ...*” (Öztürk, 2001) ifadesinden Trabzon Valisi Mehmed Paşa tarafından sarayın bir kez daha detaylı bir onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır. Sarayın ikinci onarımında malzeme olarak 27.000 adet pedavra, 300 adet harşit kirişi, 20.000 adet demir pedavra, 200 adet ince tahta, 27.000 adet kiremit ve 3.000 kıyye kireç kullanılmıştır (Tablo 2). Sarayın onarımında 10 nefer neccar, 4 nefer taşçı, 8 nefer ırgat ve 15 nefer hamal da görev almıştır. Sarayın onarımında kullanılan malzeme sayısındaki artış tamiratın daha kapsamlı ve büyük boyutlarda gerçekleştiğini göstermektedir.

Sarayın onarımında kullanılan malzemelerden ilk onarımda olduğu gibi ikinci onarımın da özellikle çatı üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Üst örtü sistemi olan çatının zaman içerisinde tahribata uğradığı anlaşılmıştır ve kebir kiriş, harşit kiriş gibi yapı malzemeleri kullanılarak tamir gerektiren yerler onarılmıştır. Çatıda kullanılan ahşap strüktürün hazırlanmasında düşey doğrultuda direk, vasat ve mismar kirişlerinin, yatay doğrultuda ise kebir (büyük) kirişler ve harşit kirişler kullanılmıştır. Bu malzemelerin kullanılması ile oluşturulan ahşap ızgara sistemin üzeri pedavralar ve ince tahtalar ile örtülmüştür. Son olarak da pedavraların üzeri kiremitler ile kaplanarak onarım tamamlanmıştır.

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın iki kez onarılmasına rağmen mevcut depolama alanlarının yeterli olmadığı ve İran Seferi nedeniyle depolama mekânlarına duyulan ihtiyacın arttığı anlaşılmaktadır. Trabzon Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlarda yer alan “... *Güzelhisar ta'bir olunur Üçüncüoğlu Müteveffâ Ömer Paşa Sarayı'nın zehâyir-i mezkûrden dakik ve şâ'ir mahallinde bulunan garb cânibinden tahtânî ve fevkânî büyük-ü*

adidenin sakıfları pedavra olmağla şiddet-i rüzgârda bi'lkülliye harab ve derûnlarında olan zehâiyre bârân oldukda su isâbet edüb fenâya müteveccih olacağı ...” (Öztürk, 2010) ifadelerinden mevcut zahire depolama alanlarının rüzgar nedeniyle zarar görüp harap bir hale dönüştükleri ve tek katlı ve iki katlı binaların tamire ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Yine aynı belge de yer alan “..... *serây-ı mezkûrun harab olan mahallerine keşşâf tayin olunub ... müceddeden binâ ve ta'mîr ve termim olunacak mahall ve mevâi'leri mu'âyene ve müşâhede ve ba'de'l-keşf tahmîm eyledikleri ...*” (Öztürk, 2010) ifadelerinden sarayda onarıma ihtiyaç duyulan binaların tespit edilerek tamir edilmelerine karar verildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda sarayın 1746 yılında 12 gün süren detaylı bir onarım daha geçirdiği görülmektedir. Daha önce gerçekleştirilen iki onarımda olduğu gibi 40 adet vasat kiriş, 15 kıyye mismar kiriş, 8 adet pedavra, 19 adet kebir kiriş, 31 adet hatıl ve mertek ve 20 adet har tahtasının malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu malzemelerin kullanılması özellikle çatı onarımın gerçekleştirildiğini ve yeni binaların inşa edildiğini göstermektedir. Ayrıca çatı katı onarımı için 3.000 adet kiremit kullanılmıştır. Onarım için 2.500 adet mismar sandal ve 18 adet defa kireç taşı da kullanılan malzemelerdendir. Diğer onarımlardan farklı olarak bu onarımda odaların tamiratı için 50 adet kebir kireç taşı kullanılmıştır. Ayrıca bu onarım faaliyetinde depo ve ambar amacı ile kullanılan binaların dışında özellikle suyollarının onarımı dikkat çekmektedir. Malzeme listesinde 3 adet su tahtasının, 5 adet su semer kabının, 9 adet su ... kullanılması su tesisatı ile ilgili çalışmalar yaptırıldığını göstermektedir. Saray avlusunda bulunan üç adet çeşmenin kurnaları da tamir edilerek çeşmelere ulaşan suyollarına su akıtmaya yarayan ve topraktan yapılan seramik borular (Sönmez, 1997) ve kireç gibi malzemeler döşenmiştir. Tesisatın dışında kenefler ve keneflere giden yollar da tamir edilmiştir. Bu onarımlara ek olarak mutfak ocakları da tamir edilerek taş, kireç ve tuğla gibi malzemeler kullanılmıştır. Bu detaylı onarım boyunca 4 nefer neccar, 3 nefer ırgat, kaldırım onarımları için 4 nefer taşçı ve 5 nefer ırgat görev almıştır. 1746 yılında gerçekleştirilen tamiratta sadece çatı onarımı ve yeni binaların inşası gerçekleştirilmeyip sarayın odaları, kenefleri, avlusunda yer alan çeşmeleri, mutfak ocakları ve özellikle su tesisatı, keneflere giden suyolları, çeşmelere ulaşan suyolları ve kaldırım onarım gören yapı birimleridir.

1743 yılında iki kez ve 1746 yılında bir kez toplamda üç kez olmak üzere onarım gerçekleştirilen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda yalnızca onarım gerekli görülen binaların tamiratı şeklinde olmayıp gerekli görülen mahallerde yeni binaların inşasının da

gerçekleştirildiği görülmektedir. İnşa edilen yeni binalar ile saraydaki yapı yoğunluğunda artmalar görülmüştür. Bu durum özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren kenti ziyaret eden seyyahların hazırladıkları gravürlere yansıtılan bir durum olmuştur.

1840 yılında Johann Schoder tarafından hazırlanan “1840 Yılında Trabzon Limanı” (Şekil 24), 1853 yılında Geoffrey Clements-Corbis tarafından hazırlanan “Trabzon Çömlekçi ve Ganita Sahilleri”, 1853 yılında Dickinson Kardeşler tarafından hazırlanan “Panoramik Trabzon Kenti” (Şekil 37), 1854 yılında Robert Curzon tarafından hazırlanan “Karantina Limanı, Trebizond” (Şekil 10), 1861 yılında hazırlanan ve Philippe Ramona Fotoğraf Koleksiyonunun bir parçası olan “The Sinking of The Sully at Trebizond in 1861” (Şekil 25), 1896 yılında George Harootune Filikan tarafından hazırlanan “Trebizond” adlı (Şekil 15) ve George Dodd tarafından 1856 yılında hazırlanan “Trebizond” adlı çalışmalar (Şekil 26) başta olmak üzere bu inşa faaliyetlerinin yansımalarını görmek mümkündür.

Şekil 26. Trebizond (1856), George Dodd

2.3.4. Farklı Kullanım Biçimleri

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın farklı amaçlar için kullanılmaya devam ettiği ve amaçlar için kullanılan sarayın değişen ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla zaman zaman onarım ve gereken durumlarda da yeni yapıların inşa edildiği görülmektedir. 1743 yılında gerçekleştirilen onarım faaliyetleri ile birlikte saray, ambar ve depo amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Sarayın kentin hâkim noktalarından birinde ve kent limanına yakın bir konumda yer alması ayrıca tabya inşası için düşünülen ilk yerlerden biri olmasını da sağlamıştır. Böylelikle sarayda ilk tabya 1818 yılında inşa edilmiş ve uzun süre bu amaçla kullanılmıştır. Sarayın tabyaların dışında özellikle karantina hane olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Trabzon'da ilk olarak 1847 yılında uygulanan karantinanın uzun zaman sürdüğü ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda tahaffuzhane, parlatorya binası gibi yeni yapıların inşa edildiği görülmektedir. 1863 yılında inşa edilen deniz feneri ise saray alanının bir diğer kullanım şeklini göstermektedir. Ayrıca 1900'lü yılların başından itibaren saray askeriyenin idaresine bırakılarak askeri misafirhane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2.3.4.1. Depo ve Ambar

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı denizin içine doğru uzanan oldukça yüksek bir burnun üzerinde limana yakın ve ulaşımın kolaylıkla sağlanabildiği bir konumda inşa edilmiştir. Sarayın hem sahip olduğu konum hem de içerisinde yer alan çok sayıdaki yapı depo amacıyla kullanılmasına olanak sağlamıştır. Nitekim 1743 tarihli Trabzon Şer'iyye Sicilinde yer alan “... Çömlekçi Limanı kurbunda Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa'nın müceddeden binâ eylediği saray iskeleye karîb ve zehâyir naklî âsân ve havadar olmağla ...” ve “... Çömlekçi Limanı kurbunda vâki' Üçüncüoğlu Maktül Ömer Paşa'nın müceddeden binâ eylediği Güzelhisar ta'bir olunan konak ve tahtânî büyüt-ı 'adîdeyi müştemil saray iskeleye karîb olub zehâyir nakli âsân ve havadar olmağla mirî zehâyiri vaz'u hıfz olunmağla cümleden ...” (Öztürk, 2010) ifadeleri Çömlekçi Limanı yakınlarında yer alan Maktül Üçüncüoğlu Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen sarayın iskeleye yakın olması nedeniyle zahire naklinin kolayca gerçekleştirilmesi ve sarayın havadar bir konumda konak ve çok sayıda binayı çevreleyen biçimde inşa edilmiş olması zahirenin ve miri zehayirin depolanması için uygun bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Trabzon

Şer'iyye Sicilleri kayıtlarda geçen "... saray-ı mezkurun garb cânibinde itmâm yedi bâb odanın ..." ifadeleri de sarayda inşa edilen 7 adet binanın depo olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Hicri 6 Ramazan 1156/Miladi 24 Ekim 1743 tarihli bir kayıтта Trabzon Anbar Emini Ali Ağa tarafından bir tamirat ve yeni yapı inşalarının gerçekleştirildiği ve akabinde bu yapıların ambar olarak kullanıldığı belirtilmektedir (D.BŞM.d: 2640, 1743).

1724-1746 yılları boyunca aralıklarla devam eden İran seferi nedeniyle cepheye gönderilecek zahirenin Trabzon kentinde depolanması ambara duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu nedenle yine şer'iyye sicillerinde geçen "... Güzelhisar ta'bir olunur Üçüncüoğlu Müteveffâ Ömer Paşa Sarayı'nın zehâbir-i mezkûrden dakîk ve şâ'ir mahallinde bulunan garb cânibinden tahtânî ve fevkânî büyût-ı adîdenin sakıfları pedavra olmağla şiddet-i rüzgârda bi'lküllîye harab ve derûnlarında olan zehâbiye bârân oldukda su isâbet edüb fenâyâ müteveccih olacağı zâhir ve nümâyân olmağın ... serây-ı mezkûrun harab olan mahallerine keşşâf tayin olunub ... müceddeden binâ ve ta'mîr ve termim olunacak mahall ve mevâi'leri ..." (Öztürk, 2010) ifadelerinden Güzelhisar şeklinde adlandırılan merhum Üçüncüoğlu Ömer Paşa Sarayı'nın batı tarafında yer alan ve zahire depolama amacıyla kullanılan tahtânî ve fevkânî yapıların şiddetli rüzgârdan hasar görmeleri sonucu harabeye dönüştükleri ve tamire muhtaç durumda oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle depolanan zahirenin zarar görmemesi için depo amacıyla kullanılan binaların keşfi yapılarak bir kez daha tamir edildikleri ve keşif sonucu gerekli görülen mahallerde de artan depolama ihtiyacının karşılanabilmesi için yeni ambarların inşa edildiği görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri kayıtlarında yer alan Hicri 29 Zilhicce 1158/Miladi 22 Ocak 1746 tarihli bir belgede Trabzon'da mevcut zahirenin saraydaki depolarda muhafaza edildiği ve İsakça İskelesi'ndeki zahirenin de Trabzon'daki ambarlara nakledildiği anlaşılmaktadır (TS.MA.d: 5528, 1746). Bu nakliyattan kısa bir süre sonra yine İsakça İskelesi'nde bulunan miri zahireden 1518 kantar peksimetin, 1000 kilo un ve 1000 kilo arpanın saraydaki ambarlara nakledildiği görülmektedir (C.AS: 697/29228, 1746). Yine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri kayıtlarında yer alan Hicri 29 Safer 1159/Miladi 23 Mart 1746 tarihli bir belgeden de Kars tarafından askerler için toplanan zahirenin Kırım Hanı marifetiyle tutulan 60 gemi ile İsakça İskelesi'nden Trabzon İskelesi'ne nakledildiği ve saray ambarlarında depolandığı anlaşılmaktadır (C.AS: 869/37268, 1747). Nakliyat

faaliyetlerinin artması beraberinde depolama mekânlarına duyulan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu nedenle 1747 yılında Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na ambar-ı kebir inşa edilmiş (Aygün, 2009) ve özellikle İsakça ambarlarından nakledilen zehairin bu ambarlarda muhafaza edildiği görülmektedir (D.MKF.d: 29662, 1747). Bu bilgiler doğrultusunda sarayda onarım faaliyeti gerçekleştirilen yapıların ve yeni inşa edilen binaların özellikle ambar amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür.

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle 19. yüzyılda depo amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak sarayın bulunduğu konum itibariyle sürekli güçlü rüzgâra maruz kalması tadilat ve onarım geçirmesini gerekli kılmıştır. Nitekim 29 Muharrem 1226/Miladi 23 Şubat 1811 tarihli Trabzon Şer'iyye Sicilinde yer alan belge²² sarayın hem onarım geçirdiğini hem de depolama amacı ile kullanıldığını desteklemektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan 5 Cemaziyülahır 1272/Miladi 12 Şubat 1856 tarihli belge de ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için Erzurum'a gönderilecek zahirenin Trabzon ambarlarında depolandığını yazmaktadır.

Ayrıca yine arşiv kayıtlarında yer alan Hicri 24 Cemaziyülevvel 1281/Miladi 25 Ekim 1864 tarihli bir belge de “...Trabzon'da mevcûd peksimadın karantinahânedede olan anbar ve odalara konularak ...” (A.MKT.MHM: 315/92, 1864) yer alan ifadeden ve Hicri 5 Cemaziyülahır 1281/Miladi 5 Kasım 1864 tarihli “...Trabzon'da mevcûd peksimadın karantinahânedede olan anbar ve odalara konularak muhâcirîn-i vâride ta'yînâtına verilmekte olduğuna dâir... peksimadların bir otuz bin okkasının Samsun'a Eser-i Hayr vapuruyla gönderilmesi tasavvur olunmuş ise de vapur-ı mezkûrun (silik) olmadığı anlaşıldığından ve yelken gemisiyle irsâli dahi tecvîz olunamadığından karantinahânedede olan anbar-ı kebir ve odaların ta'miriyle oraya ihtimâm ile yerleşdirilmekdedir ...” (A.MKT.MHM: 316/88, 1864) ifadelerden sarayda yer alan ambar-ı kebirin ve odaların tamir edilerek peksimetlerin depolandıkları anlaşılmaktadır. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda ihtiyaç duyulduğunda yeni binaların inşa edilmesiyle alandaki yapı yoğunluğunda da artış yaşanmış ve bu durum kenti ziyaret eden seyyahların ve gravür sanatçılarının da eserlerinde dikkat çekilen bir konu haline gelmiştir (Şekil 27).

²² Trabzon Şer'iyye Sicili Sayfa No: 111, Belge No:508 Hicri 29 Muharrem/ Miladi 23 Şubat 1811 tarihli kayıttan sarayın bu yıl içerisinde özellikle çatı onarımına yönelik tamir faaliyeti gerçekleştirildiği ve onarım için 6.000 adet kiremitin 12 kuruş harcanarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız. 161.Bazna, Y., 2013. 1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyye Sicili, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şekil 27. Forterence de Guzel-Hissae et le Phare, Surlarla Çevrilmiş Cenevizlilerin Leonkastron 'u, Güzelhisar, Osman Nuri Kartpostalı Ön Yüzü, Kitabı Hamdi Efendi Arşivi

2.3.4.2. Tabya

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı Paşa'nın ölümünden sonra birçok farklı amaçla kullanılmıştır. 18. yüzyılda özellikle depo ve ambar amacıyla kullanılan saraya kentin savunulması amacıyla 1790'lı yıllarda biri havan topu olmak üzere dört adet top yerleştirilmiştir (Aygün, 2009). 19. yüzyılın hemen başında ise saraya tabyaların inşa edildiği bilinmektedir.

Arapça tabiye kelimesinden üretilen tabya kelimesi hazırlık, donatmak, asker yığmak (Arseven, 1993), askeri yerli yerine koymak, tertip etmek (Develioğlu, 1949), gibi anlamlar taşırken muharebe toplarının yerleştirildiği konuma ve muvaffakiyet sağlamak amacıyla kullanılan araçlara da aynı ad verilmektedir (Yeğin vd., 1990). Tabya; etrafını tümüyle çevreleyen bir hendeğin ve içinde ayrıca mahfuz mahalleri bulunduran, cephanelik, eğitim ve toplanma birimleri, depolama, nizamiye ve hazır kıta mahalleri, bölük tabur veya alay komutanı için özel yapılar, konaklama birimleri ½ veya 1 takımlık

bonet²³ ve bu bonetlerin arasında açık top mevzileri ve avcı siperleri içeren, kuşatılma ihtimaline karşı kendine uzun süre yeterlilik sağlayabilecek donanımına sahip, geniş ölçüde alanı savunmaya ve gözetlemeye olanak sağlayan kentin hâkim noktalarına özellikle taş, kâgir, beton veya demirli beton kullanılarak inşa edilen kapalı mevzilerdir (Karakoyunlu, 1971).

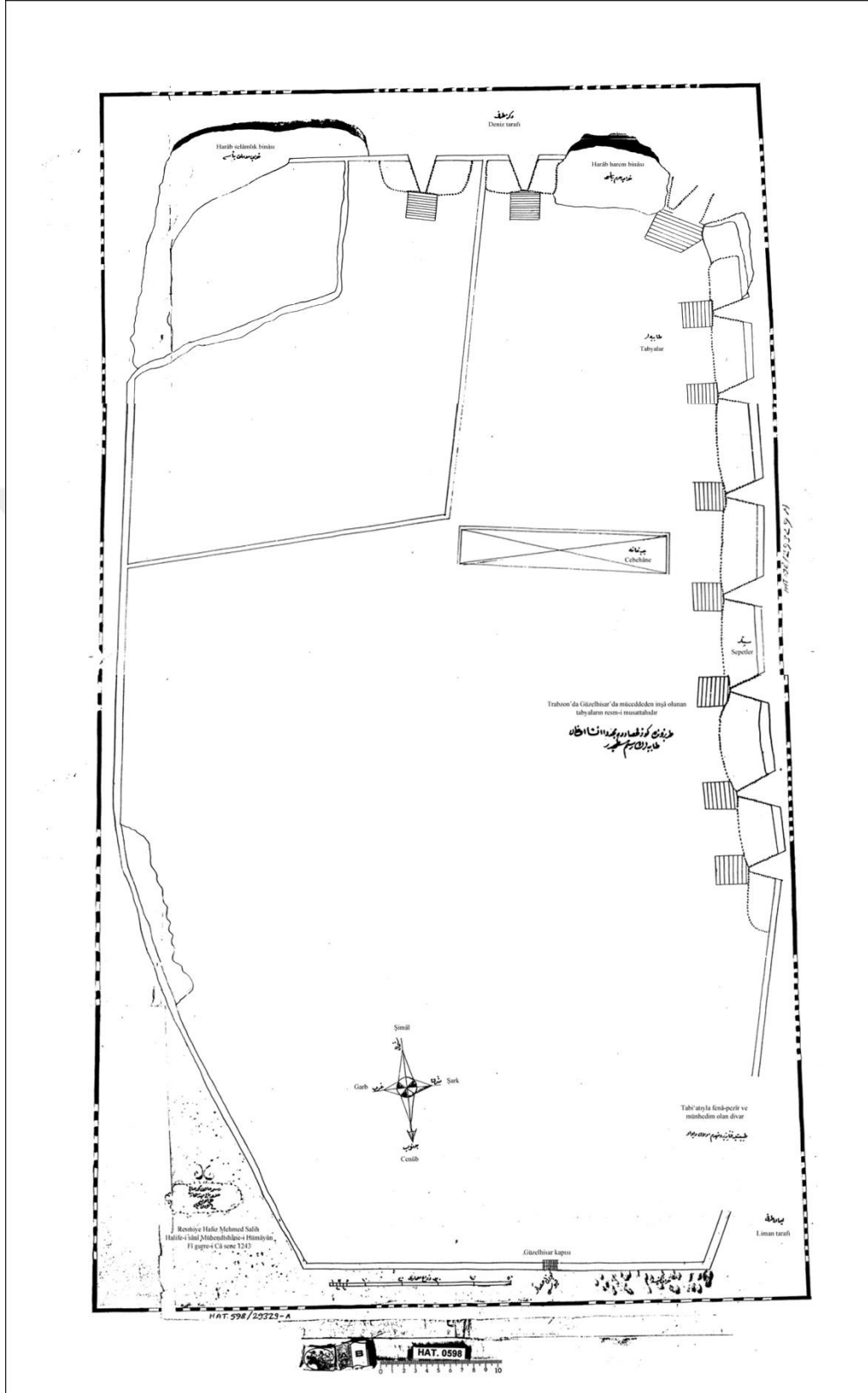
Genel anlamda bir tabya stratejik ve askeri öneme sahip bir yeri, alanı ve bölgeyi korumak ve savunmak amacıyla geçici olarak askeri birliklerin barınmasına olanak sağlayacak biçimde inşa edilen müstahkem binalar ve yerler şeklinde tanımlanmaktadır (GKB, 1973). Bu tanımlamalar doğrultusunda tabyanın etrafını çevreleyen ve engelleme özelliğine sahip hendekler, piyade siperleri, personelin dinlenmesi amacıyla inşa edilen topçu mevzileri ve beton bloklar, tabya komutanının komuta yeri ve karargâhın çalışacağı yapılar, askerlerin ve erlerin ikamet edeceği yapılar, tabyanın ortasında eğitim yoklama faaliyetlerine olanak sağlayan geniş bir avlu ve ana giriş kapısı olmak üzere altı birimden oluşmaktadır (Ülkü, 2006). Ayrıca bir tabya da koğuşun, karargâhın, topçu odalarının, pusu odasının (korugan), hamam ve diğer temizlik birimlerin, fırın ve mutfak birimlerinin varlığından söz etmek mümkündür (Güner, 2004).

Schulz (1836) Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın 1800'lü yılların başından itibaren kimse tarafından ikametgâh olarak kullanılmadığını, top, barut, çadır gibi askeri mühimmatın muhafazası amacı ile depo olarak kullanıldığını belirterek 1810 yılında Rusların Trabzon kentini ele geçirmek için kente saldırdıklarını ve bu nedenle de Türklerin liman yakınlarında bulunan tepede batarya kurduklarını ifade etmiştir.

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na inşa edilen tabyalar ile ilgili en eski arşiv kaynakları Hicri 2 Safer 1234/ Miladi 1 Aralık 1818 tarihlidir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri belgesinde yer alan “...*Trabzon mahallâtına ilkâ-yı ateş gadr ve hasâr ve memleketi izrâr ve rahnedâr etmiş olduğundan bundan sonra a'dâ tarafından liman-ı merkûma takarrûbe mecâl kalmamak ve geldiği sûretde tard ve def'a medâr olmak için Trabzon varoşunda Üçüncüoğlu mahalli dedikleri mevki' ki limâna nâzırdır ol mahalle bir kârgîr tabya ile birkaç kebir toplar vaz' olunsa memleket masûn olacağını ve vücûh ve ahali-i vilâyet ihbâr ederler mahall-i merkûm müşâhede olundukda*

²³ Bonnet: siper üstü çıkıntısı şeklinde tanımlanan bonet, genellikle küçük dikdörtgen biçiminde taş ve beton malzeme kullanılarak inşa edilmekte olup, önünde hem savunma ateşi açmaya hem de içeri giriş yapmayı sağlayan bir açıklık bulundurmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Tahsin Saraç, 1976. Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Grand Dictionnaire Français-Turk, Adam Yayınları, Türk Dil Kurumundan Birinci Baskı, Ankara. Osman Ülkü, 2006. Kars ve Ardahan Tabyaları, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

mevki‘i mürtefi‘ ve limana nâzır olduğundan birkaç kebirce toplu bir kârgîr tabyanın ol mahalle inşâsı mazarrat-ı a‘dâdan vikâyet-i memleketi mûceb bir eser-i cemîl olacağı hüveydâ olmağla tabya-i merkûmenin mahall-i mezbûrda inşâsı irâde-i seniyyelerine mevkûf idüğü ...’’ (C.AS: 198/8503, 1818) ifadelerden Trabzon kentine gerçekleştirilen saldırı neticesinde kentin büyük zarar gördüğü ve bundan sonra liman tarafından gerçekleştirilecek herhangi bir saldırı da güç durumda kalmamak ve gelen saldırılara karşılık verebilmek ve engel olabilmek amacıyla Trabzon varoşunda yer alan Üçüncüoğlu mahalli şeklinde adlandırılan mevkide bir kâgîr tabya inşası ve birkaç büyük topun yerleştirilmesinin uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta yer alan ‘‘... Trabzon mahallâtına ilkâ-yı ateş ile gadr ve izrâr etmiş olduğundan bundan sonra liman-ı mezkûra takarruba mecâl kalmamak ve geldiği surette tard ve def‘ine medâr olmak için Trabzon varoşunda kâin liman-ı mezkûr nâzır Üçüncüoğlu konağı nâm hâlî mahalle kârgîr bir kît‘a tabya inşâsıyla birkaç kît‘a kebir toplar vaz‘ olursa memleket külliyyen hıfz olunabileceğini ve konağ-ı mezkûrun yeri mürtefi‘ ve limana nâzır olmağla müdâfa‘a-i a‘dâ için vech-i muharrer üzre tabya inşâsı bir eser-i cemîl olacağını ...’’ (C.AS: 198/8503, 1818) ifadelerinden Trabzon limanının Trabzon kalesi önlerinde olmadığı ve kale toplarının limana nazır olmayışı zamansız bir saldırı durumunda padişah donanmasına ait gemilerin limana demirlemiş olmamaları saldırılara karşılık vermeyi imkânsız hale getirmekte olup, bu durum deniz tarafından gelecek herhangi bir saldırı durumunda kenti savunmasız bırakıp büyük yıkımlara neden olmaktadır. Bu nedenle Trabzon varoşunda yer alan Üçüncüoğlu konağının limana yakın bir konumda yer alması liman tarafından gelecek herhangi bir saldırının bertaraf edilmesinde inşa edilecek tabya için oldukça uygun bir konum olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 28. Trabzon Valisi Hasan Paşa Tarafından Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na İnşa Ettirilen Tabiyaların Haritası (1818), Kaynak: HAT (598/29329)

Üçüncüoğlu mevki olarak anılan bölgenin tabya inşası için uygun olduğu anlaşıldıktan sonra inşa edilecek tabya ve diğer yapılar için keşif yapıldığı, bu keşif doğrultusunda tabyaların konumlarının belirlendiği ve inşa edilecek yapılar için gider hesaplaması yapıldığı anlaşılmaktadır (D.BŞM.BNE.d.: 16229) (Şekil 28).

1819 tarihli belgede geçen ‘... ve Trabzon limanı Trabzon kal’ası pîşgâhında olmayarak kal’a topları limana nâzır olmadığından esnâ-yı seferde a’dâ donanmasının hasâreti vukû’una binâen bundan sonra a’dâ tarafından liman-ı mezkûra tekarrübe mecâl kalmamak için Trabzon varoşunda limana nâzır olan Üçüncüoğlu mahalli dedikleri mürtefi’ mevki’ a birkaç kebîrce toplu bir kârgîr tabya inşâsı ...’ (HAT: 593/29075, 1819) ifadelerden Trabzon limanının konumu itibariyle Trabzon kalesinin önünde olmayışı, limanın kale toplarının mevziisinin dışında kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı’nda liman tarafından gelecek saldırılara karşılık verebilmek için Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından kâgir bir tabyanın inşa ettirildiği ve birkaç büyük topun bu mevkiye yerleştirildiği görülmektedir (Şekil 29).

Şekil 29. Trabzon Tabyaları (22 Haziran 1916), Kaynak: The Monticellonian (Monticello, Arkansas)

Fransız konsolosu Outrey'in 1833 tarihinde yayınladığı raporunda Trabzon kentinde deniz tarafında sağ ve sol kısımda iki batarya ve bir de 100 yıl önce Üçüncüoğlu Osman Paşa tarafından inşa edilen bugün de içerisinde yaklaşık yirmi topun yer aldığı sarayın kentin savunulmasında önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir (Yılmaz, 2012) (Şekil 30).

Şekil 30. Fransız Dussaud'nun Nisan 1870'te Hazırladığı Trabzon Şehir Haritasına Göre Tabyalar, Kaynak: Özgür Yılmaz Arşivi (2012)

1846 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri belgesi de Üçüncüoğlu Ömer Paşa tarafından vakfedilen sarayda Hicri 1234/Miladi 1818 tarihinde topçu askerleri için tabya inşa edilerek Hicri 1256/Miladi 1840 yılına kadar bu amaçla kullanıldığı kaydedilmiştir (C.EV: 580/29283, 1846). Tabya inşa edilen arazinin çevresinin surlar ile çevrelendiği ancak arazi üzerinde 3-4 oda dışında çok fazla yapının kalmadığı ve ayrıca bahsi geçen tarihten itibaren karantinahane olarak da işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Artan ihtiyaçlar doğrultusunda mekân gereksiniminin karşılanabilmesi amacıyla bir miktar para temin edilerek farklı şekillerde tahtâni ve fevkani odalar ve yapılar inşa edilmiştir.

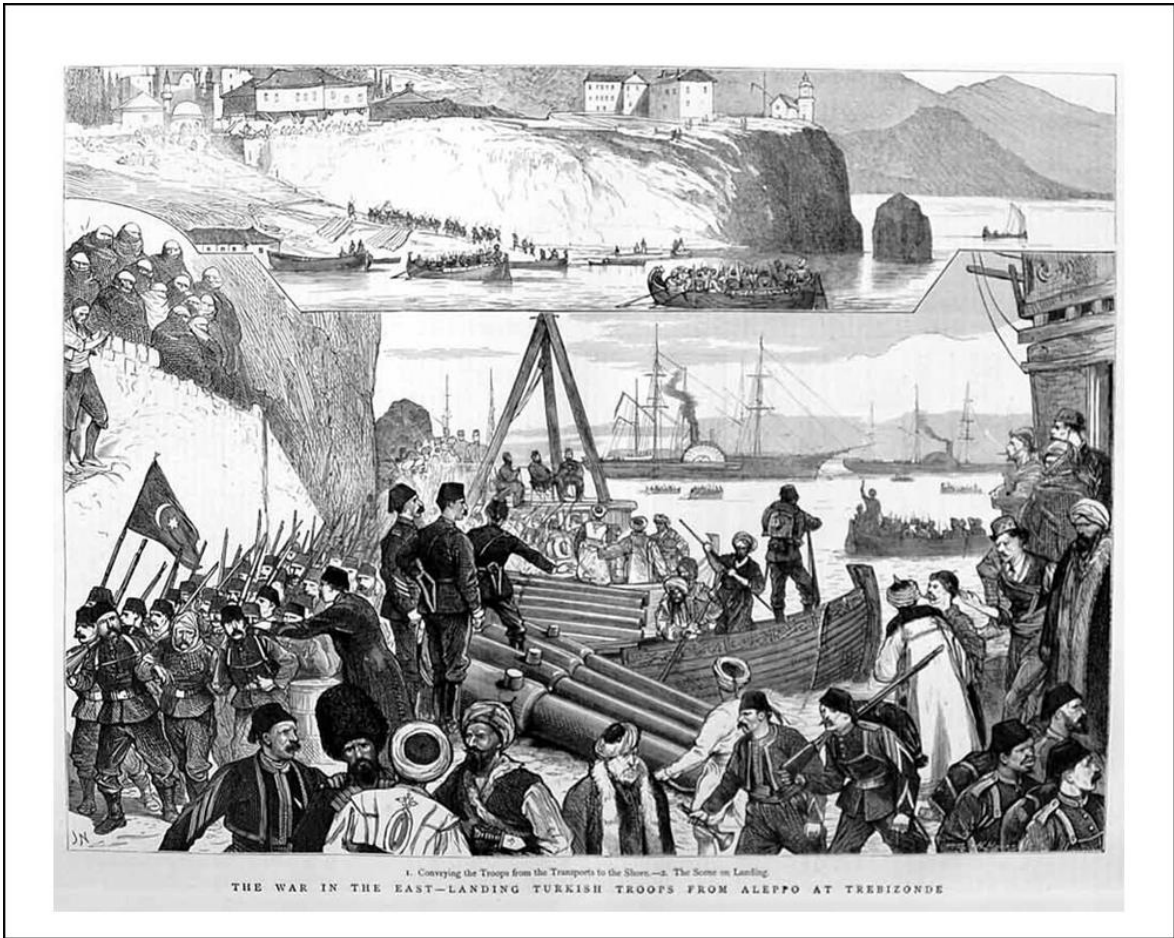
Değişen ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda yer alan tabyaların onarıma gereksinim duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hicri 29 Cemaziyülahır 1285/Miladi 17 Ekim 1868 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Başkanlığı Osmanlı Arşivleri belgesinde yer alan “... taraf-ı vâlâ-yı hazret-i seraskerî ile Mâliye Nezâret-i celîlesine ve Trabzon vilâyetine Trabzon ve Polathâne tabyalarında ta‘mîrine lüzûm görünen koğuş ve sundurmaların icrâ kılınan keşif ve münâkasası mücebince on dört bin bu kadar gurus sarfi ...” (A.MKT.MHM: 424/18) kayıttan da tabyalarda bulunan koğuşların ve sundurmaların tamire ihtiyaç duyduğu, yapılan keşif sonrasında 14.000 kuruşluk masraf gerçekleştirileceği anlaşılmıştır.

20. yüzyılın başlarında da Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı’nda yer alan tabyaların aktif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hicri 13 Cemaziyülahır 1318/Miladi 18 Ekim 1900 tarihli arşiv kaydında yer alan “...Trabzon kal‘ası merbûtâtından bulunan Meloz tabyası şimdiki halde her vechile ehemmiyetden sâkit olduğu gibi efrâdın beytütet ettiği odalar dahi mâil-i inhidâm bir hâle geldiği va kal‘a denilecek bir eser kalmadığı ve ta‘mîri ise gayr-ı kâbil bulunduğu cihetle derûnunda bulunan efvâh-ı nâriye ve mermiyâtın ve bunların muhâfazasına me‘mûr birkaç neferin Güzelhisar tabyasına nakli dördüncü ordu-yı hümayûn müşîriyet-i celîlesinden vârid olan tahrîrâtta iş‘âr olunmuş ve erkân-ı harbiye-i umûmiye dâiresinden yazılan i‘lâmda mezkûr tabyanın usûl-i cedîde üzre inşâ edilmiş istihkâmâtдан olup âsâr-ı kadîmeden bulunduğu ve bunun ibkâsı yalnız asâr-ı atîka hükmünde muhâfazası lâzîmeden idüğü beyânıyla ber müceb-i iş‘âr muktezâsının ifâsı ve mevki‘-i mezkûrun arazi-i mîriyeden bulunması hasebiyle bir taraftan ta‘arruz vâkı‘ olmamak için münâsib bir mahallinde bir nöbetçi barakası inşâsıyla emr-i muhâfazasının taht-ı te‘mîne aldırılması derece-i vücûbda bulunduğu gösterilmiş olmasıyla keyfiyetin istîzânuna dâir topçu dâiresinden terkîm olunan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân-ı hümayûn-ı ...” (Y.MTV: 207/56) ifadelerden Trabzon Kalesi’ne bağlı Moloz Tabyasında kale denilebilecek herhangi bir yapının kalmadığı, askerlerin konaklayacağı odaların harap halde, buranın tamirinin de uygun görülmediği ve bu nedenle mevcut durumunun güvenlikten yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Moloz tabyasında bulunan ateşli silahlar ve mühimmatlar muhafaza edilmeleri amacıyla Güzelhisar tabyasında mevcut bulunan modern tarzda inşa edilmiş dayanıklı siperlere nakledilmiştir. Ayrıca devlet arazisi olan Güzelhisar mevkiinde herhangi bir taarruz karşı nöbetçi barakası inşa edilmesine karar verilmiştir.

Üçüncüâde Ömer Paşa Sarayı'na inşa edilen tabyalar ve zaman içerisinde değişen ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenen ve kimi zaman da yeniden inşa edilen binalar kenti ziyaret eden seyyahların da dikkatini çekmiş ve notlarında yer alan bir konu olmuştur (Şekil 31). 1848 yılında kenti ziyaret eden Jean-Bon Saint-André oldukça yüksek surlarla etrafı çevrilen ve Cenevizliler tarafından inşa edilen kalenin içerisinde kentin savunulması amacıyla deniz tarafına güçlü topların yerleştirildiğini aktarmaktadır (André, 1848).

1901 yılında kenti ziyaret eden Henry Finnis Blossé Lynch de benzer ifadeler kullanarak Güzelsaray duvarları içerisinde çim ile kaplı bir arazi üzerinde topların ve tabyaların mevcut olduğunu belirtmektedir (Lynch, 1901).

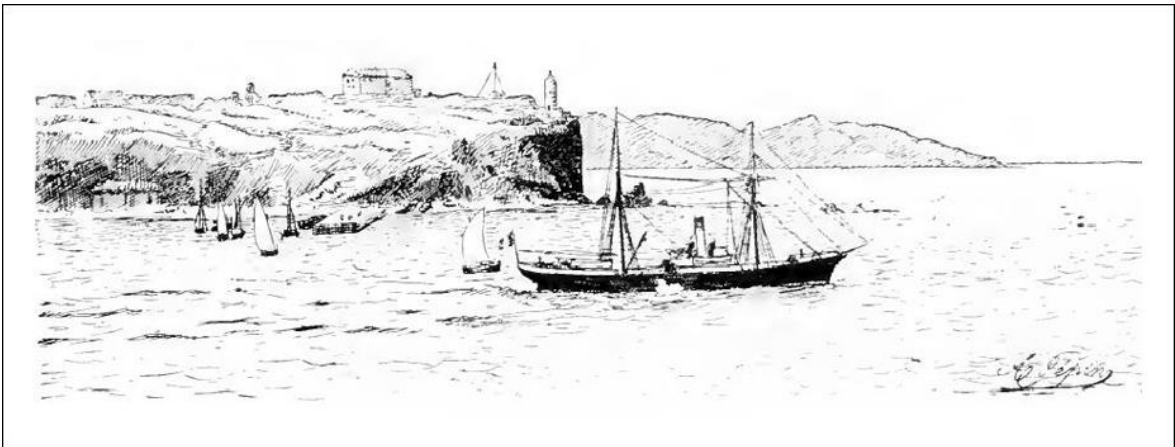
Şekil 31. Halep'ten Trebizond'a (Trabzon, Türkiye) İnen Osmanlı Birlikleri (1877), Kaynak: The Graphic Gazette

Bu bilgiler doğrultusunda Üçüncüoğlu mahalli olarak adlandırılan mevkiinin limana ve hâkim bir noktada yer alması kentin ve özellikle limanın güvenliği için inşa edilen

tabyanın yer seçiminde öncelikli olarak düşünülen yerlerden biri olmasını sağlamıştır. Ayrıca gerekli görülen durumlarda tabyaya ait yapılar onarım geçirmiş ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda da sundurma, depo, koğuş ve baraka gibi yeni yapılar inşa edilmiştir.

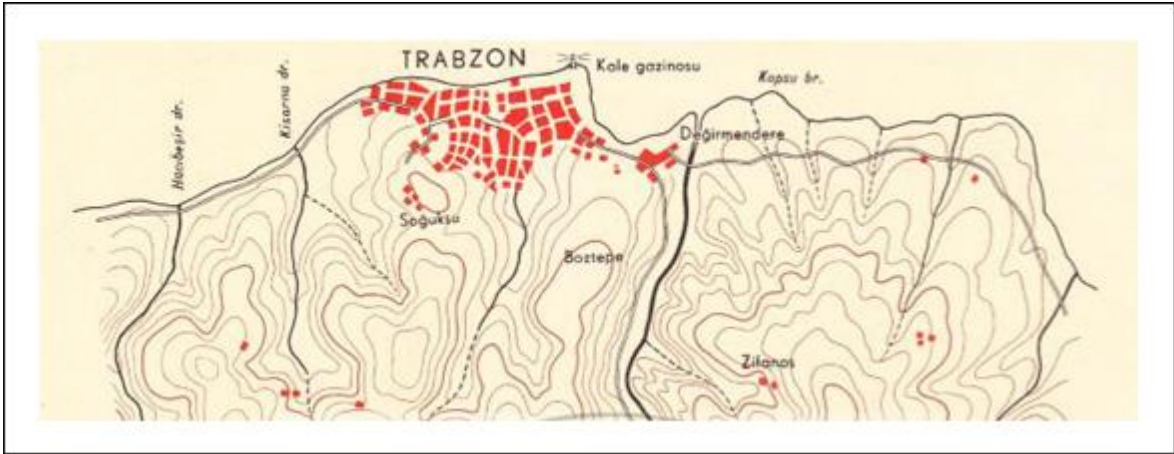
2.3.4.3. Güzelhisar Feneri

Trabzon bulunduğu konum itibarıyla ticarete aktif rol oynayarak önemli bir liman kenti olma özelliğini koruyup özellikle 19. yüzyılda önemini daha da arttırmıştır. Liman kenti olarak doğu ile batı arasındaki uluslararası ticaretin önemli bir durağı haline gelen kent transit ticaretin artmasıyla beraberinde liman bölgesinde hareketlilik getirmiş bu durum da yeni yapıların inşa edilmesine yol açmıştır. Bu doğrultu da ilk olarak 1835 yılında Sohum'dan bir deniz fenerinin Ömer Paşa Sarayı'na getirildiği görülmektedir (Aksoy, 1997). 1840 yılında J. Schoder tarafından hazırlanan "1840 Yılında Trabzon Limanı" adlı gravür çalışması (Şekil 23) ve 1854 yılında Jules Laurens tarafından hazırlanan "Trebizonde" adlı gravür çalışması (Şekil 19) bu bilgiyi destekleyerek fenerin mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak 1835 yılında Sohum'dan getirilerek Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na yerleştirilen deniz fenerinin Osmanlı-Rus Harbi esnasında Rusya Sefareti tarafından gönderilen taktirle iadesinin istenilmesi üzerine (HR.SYS: 123/13) Osmanlı askerleri tarafından Sohum'dan Trabzon'a naklolunan fener iade edilmiştir (HR.TH: 29/40).

Şekil 32. The Cape of Trebizond (1889), Albert Pepi, Gabriel Bonvalot

Deniz fenerinin iade edilmesinin üzerine 1860 yılında Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda fener inşası ile ilgili yeniden çalışmaların başladığı anlaşılmaktadır (Şekil 34). Hicri 12 Cemaziyülahır 1280/Miladi 24 Kasım 1863 tarihli bir arşiv belgesi Trabzon sahilinde yeni bir fener inşa edilmesi için mahal olarak Üçüncüoğlu mevkiinin seçildiğini ve inşa faaliyetinin gerçekleştirildiğini kaydetmektedir (A.MKT.MHM: 281/8). Yılmaz (2012) da deniz feneri ile ilgili çalışmaların 10 Aralık 1860'ta Fenerler İdaresi Direktörü Mösyö Michel'in Trabzon'a geldiğini ve inşa edilecek fenerin konum ile ilgili incelemeler yaparak çalışmaları başlattığını ancak konum olarak seçilen Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın aynı zamanda askeri bakımdan stratejik bir mevki olması ve burada gerçekleştirilecek top atışlarının menzillerini engelleyeceği gerekçesiyle deniz feneri inşasına itirazlar oluştuğunu bu nedenle de çalışmaların 1863 yılına kadar aksadığını belirtmektedir (Şekil 33). 1863 yılında inşa edilen fener 32 metre yüksekliğinde ve 16 mil genişliğinde görünme kapasitesine sahiptir. Hicri 12 Cemaziyülahır 1280/Miladi 22 Haziran 1918 tarihli bir arşiv belgesi de Trabzon'da bulunan fenerin tamiri için makinistin görevlendirildiğini ve ilk onarım faaliyetinin gerçekleştirildiğini kaydetmektedir (DH.EUM.SSM: 66/65).

Şekil 33. Trabzon Cıvarı Haritası (1943) Ahmet Erdel

2.3.4.4. Karantinahane

Tarih boyunca insanlığın en çok etkilendiği felaketlerden biri olan salgınlar özellikle 19. yüzyıl boyunca Trabzon'u da etkileyen şartlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayatı olumsuz şekilde etkileyen salgın hastalıklar yolculuk sürelerinin uzamasına neden olarak ekonomik ve toplumsal alanları etkilemiştir. Bu nedenle salgınların geniş alanlara yayılmasını önlemek amacıyla özellikle kara ve deniz yolu ulaşımlarının başlangıç-bitiş noktalarında ve kentin önemli yerlerinde karantina uygulamaları başlatılmıştır. Trabzon da salgın hastalıklar nedeniyle sosyal yaşamın etkilendiği ve karantina uygulamalarının gerçekleştirildiği kentlerden biridir. Bu durum özellikle kenti ziyaret eden seyyahların notlarında kendine yer bulmuştur.

Kentteki karantina uygulaması ile ilgili bilgi veren ilk seyyah Edmund Spencer'dir. 1838 yılında kente gelen seyyah Trabzon'da veba salgınının yeniden kendini gösterdiğini ve Küçük Asya boyunca vebanın endişe verici yıkımlar gerçekleştirdiğini bu nedenle karantina mevkilerinde şüpheli görülen yolcuların temizleme ve dezenfeksiyon işlemi yapılmadan geçişlerine izin verilmediğine, salgını önleyebilmek için tüm yolcuların aynı uygulamaya tabi tutulduğunu ifade etmektedir (Spencer, 1838). Spencer'den kısa bir süre sonra kenti ziyaret eden William Francis Ainsworth da benzer ifadeler kullanarak kentte salgının mevcut olduğunu söylemiştir. Ainsworth (1842) kente vardığında verem oranının yüksek olmasından kolayı karantinaya tabi tutulduklarını, kıyafetlerini değiştirerek banyo ve dezenfekte işlemlerinin uygulandığını ve üç gün boyunca aynı işlemlerin tekrarlandığını aktarmıştır. Yapılan uygulamaları gereksiz bulan Ainsworth dayatılan tüm kuralların para kazanılmak için yapıldığını iddia etmektedir.

Public Health Reports (1905) belgelerinde Van ve iç kesimler için giriş kapısı niteliğinde tanımlanan Trabzon limanı karantina uygulamalarının başlatıldığı önemli bölgelerden biridir. Trabzon limanı, kent meydanı ve doğu ile batı arasında bulunan ticaret yollarının başlangıç ve bitiş noktası olması nedeniyle Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı karantina uygulamalarının merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. 7 Şubat 1845 yılında kente gelen Joseph Wolff karantina binasının konumu nedeniyle dikkat çekici bir bölgede yer aldığını, kentin en işlek konumunda olması sebebiyle karantinanın bu bölgede kurulmasının düşünülmesi gereken bir durum olduğunu ifade etmiştir (Wolff, 1845). Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından inşa ettirilen saray binasının yeri konusunda 1847 yılında görüşlerini aktaran İngiliz Konsolosu Stevens mevkiinin deniz yolu ile gelen şüpheli yolculara ve salgınlara karşı önlem alabilmek için önemli bir konumda bulunduğunu ancak iç kesimlerden gelecek salgınlara karşı kentin en işlek yerlerinden biri olması nedeniyle salgınların kente yayılmasının önlenemez bir durum olduğunu belirtmektedir (Yılmaz, 2012).

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın karantina şeklinde kullanımıyla ilgili en detaylı bilgiyi Frederick Walpole vermektedir. İran'dan gelen yolcular için bir durak noktası olup kentin salgın hastalıklara karşı savunulmasında kapı görevi gören kentin en önemli karantina merkezinin denize tepeden bakan hâkim bir noktada yer aldığını söylemektedir. Walpole (1878) eski bir Trabzon paşası tarafından inşa ettirilen karantina binasının fiziksel durumu ile ilgili de bilgi vererek binanın büyük bir kule ve farklı yapılar ile çevrelendiğini ayrıca kara tarafından yürümek için de her an yıkılacakmış gibi duran taraçalar içerdiğini belirtmiştir. Kaldığı odanın rahat olmasına rağmen pis ve kirli koktuğunu bildiren Walpole (1878) tüm duvarları pencerelerle dolu olan odadan deniz ve kent silüetini görmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir (Şekil 34).

Şekil 34. Trebizonde La-Quarantine (17 Mayıs 1849), Jules Laurens

Yabancı gazete arşivlerinde Trabzon'da meydana gelen salgın nedeniyle kentin ve hastaların durumu ile ilgili bilgilerin yanı sıra Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda bulunan karantina binası ile ilgili de bilgiler yer almaktadır. 8 Kasım 1855 tarihli gazete haberinde

yer alan karantina kuruluşunun deniz kenarında tarihsel önemi olan çok katlı yapılar, büyük bir meydan, evler ve geniş bir giriş yerinden oluşan kompleks bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Meydanın bulunduğu konumda taş ve ahşap ile kaplanmış iki büyük binanın mevcut olduğu belirtilen haberde bu yapıların depo ve ambar şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir (North Wales Chronicle, 1855) (Şekil 35).

Şekil 35. Trebizond ve Karadeniz Limanı (1898), Francis Richard Maunsell, Trabzon

3 Şubat 1878 tarihli bir gazete haberinde karantina binasının yeri denizin içerisine doğru uzanan bir noktada etrafının yüksek binalar ile çevrelendiği, yakınlarında cami ve kiliselerin yer aldığı, birçok konsolosluk bayrağının yükseldiği hâkim bir konum şeklinde tanımlanmıştır (Chicago Tribune, 1878).

1830'lu yılların başından itibaren Trabzon Sancağında etkili olan verem ve kolera salgınları nedeniyle kentte karantina²⁴ bölgeleri kurulmasına karar verildiği ve karantina

²⁴ Detaylı bilgi için bakızın: Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO): 104/7791, 106/7930, 107/8024, 131/9756, 132/9829, 142/10580, 193/14410, 260/19426, 318/23831, 320/23983, 3212/240880, Cevdet Maliye (C.ML.): 284/11687, Cevdet Sıhhiye (C.SH.): 20/991, Dahiliye Nezareti İdare-i, Umumiye Evrakı (DH.İ.U.M.): 19/1 H-03-08-1336, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.): 155/30, 195/26, 198/16, 201/26, 350/26, 912/17, 1145/68, 1559/75, 1584/103, 1566/73, 1969/47, 1969/61, 1976/80, 1992/96, 2010/39, 2015/117, 2021/94, 2030/19, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS.): 123/5, Hariciye

sürecinin başlatıldığı görülmektedir. Özellikle 1838 yılında kentte yaşanan veba salgını nedeniyle ölüm oranında hızlı bir yükselişin meydana geldiği anlaşılmaktadır (The Morning Post, 1838). Salgın hastalıklardaki hızlı yükselişi önlemek amacıyla karantina müdürü olarak atanan Süleyman Efendi ile Doktor Prusyalı Weinkauff kente giderek (Yılmaz, 2012) Çömlekçi Limanına, iskeleye ve kent meydanına olan yakınlığı ile stratejik konumda yer alan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı/Güzelhisar merkez karantina olmak üzere Polathane²⁵, Kavak²⁶ ve Hopa²⁷ bölgelerinde gerekli görülen mahallerde karantina noktaları kurulmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Ancak Karantina kurulmasına rağmen salgın hastalıklardaki artışın devam ettiği gözlenmektedir (The Morning Post, 1838). Bu nedenle İstanbul Meclis-i Tahaffuz Direktörü Mösyö Robert 1840 yılında kente gelerek karantina bölgelerinde incelemelerde bulunduğu ve yapılan incelemeler doğrultusunda özellikle Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda bulunan alt yapının yetersiz olduğu bu nedenle sarayda önemli düzeyde onarım faaliyeti başlatılarak karantina

Nezaretî Belgrat Sefareti (HR.SFR.3.): 610/36, Hariciye Nezaretî İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.): 191/54, Hariciye Nezâretî Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR.04.): 339/52, 546/42, 553/43, Hariciye Nezaretî Tahrirat (HR.TH.): 195/41, 210/53, Hariciye Nezaretî Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.):154/7, Hatt-I Hümayûn Tasnifi (HAT): 523/25565, İrade Dahiliye (İ.DH.): 1280/100746, 1307/40, Maarif Muhâsebe Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 194/24, 194/101, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL): 32/65, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 223/2, Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri (A.MTZ.(04)):150/30, Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri (A.MKT.): 111/75, 147/61, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.): 253/29, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.): 561/1, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.): 263/35, 283/56.

²⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO): 36/2659, 37/2758, 39/2856, 41/3004, 41/3008, 42/3087,43/3183, 43/3201, 43/3205, 43/3209, 48/3547, 55/4074, 57/4242, 58/4315, 64/4745, 68/5087/6501, 88/6543, 123/9185, Dahiliye Nezaretî İdare Evrakı (DH.İD): 51/16, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT): 1980/119, 1984/47, 1986/42, 1987/49, 1987/70, 1987/78, 1988/73, 1989/60, 1988/73, 1989/21, 1989/60, 1993/7, 1998/25, 2010/39, İrade Dâhiliye (İ.DH): 417/27592, 1296/47, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): 84/12, 84/28, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 65/67.

²⁶ Detaylı bilgi için bakınız: Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO): 27/2002, 53/3958, 393/29469, Dahiliye Nezaretî İdare Evrakı (DH.İD): 50/14, 51/16, Dahiliye Nezaretî Mektubi Kalemi (DH.MKT): 164/65, 170/34, 756/1, 1464/58, 1559/75, 1566/73, 1584/103, 1967/76, 1980/119, 1999/25, 2010/39, Hariciye Nezaretî İstanbul Murahhaslığı (HR.İM): 47/55, İrade Dahiliye (İ.DH): 156/8121, 1280/100746, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.}MKT): 147/61, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.}MKT.NZD): 84/80, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK): 83/60, Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezaretî Maruzatı (Y..PRK.SH): 3/65.

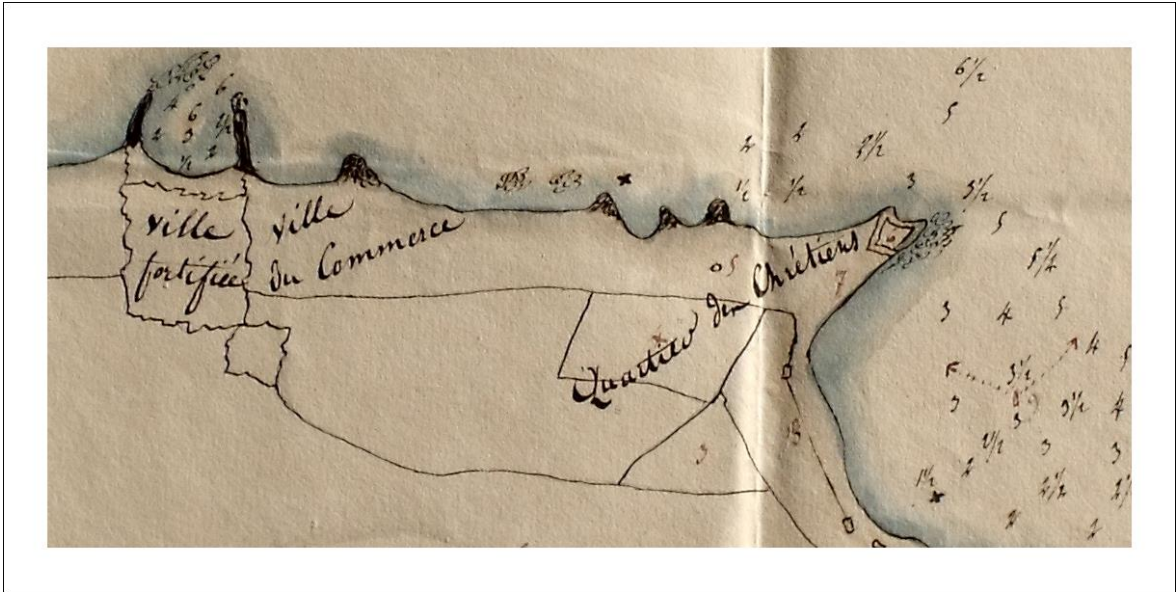
²⁷ Detaylı bilgi için bakınız: B Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO): 29/2113, 33/2467, 36/2659, 41/3037, 43/3201, 44/3236, 45/3365, 52/3833, 55/4074, 57/4241, 57/4242, 74/5529, 82/6127, 126/9406, 147/11005, 149/11170, 153/11421, 167/12498, 186/13895, 188/14067, 194/14479, 260/19494, Cevdet Sıhhiye (C.SH): 20/991, Dahiliye Nezaretî İdare Evrakı (DH.İD): 5/79, 18/35, 46/44, Dahiliye Nezaretî Mektubi Kalemi (DH.MKT): 102/1, 138/8, 141/49, 163/37, 1973/5, 1989/21, 1989/60, 1993/82, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ): 104/19, 104/26, Hariciye Nezaretî Tahrirat Evrakı (HR.TH): 123/94, Hariciye Nezaretî Atina Sefareti (HR.SFR.(01)): 90/59, İrade Hususi (İ.HUS): 5/31, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 131/5622, Maliye Nezaretî Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF.d.): 91/08, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.}MKT.MHM): 3/96, 5/18, 561/1, Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y..PRK.UM): 25/70, 26/3, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 67/68.

işleyişinin düzene sokulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2012). Yapılan onarım faaliyetlerinde eksiklikler görülmesi üzerine Trabzon karantinasındaki noksanlıkların tamamlanması için 1841 yılında direktöre harcırah verilerek yeniden kente gönderildiği ve tekrardan çalışma başlatıldığı belirtilmektedir (İ.DH.: 46/2287, 1841). Belirlenen eksiklikler için onarım gerçekleştirilmesine rağmen kentte günlük hasta sayısının 2000'e ulaştığı ve bu hastaların birçoğunun ölümcül hastalık geçirdiği, 1846 yılında ekim ayı boyunca salgın hastalık nedeniyle ölen kişi sayısının 12.000'e ulaştığı görülmektedir (The Morning Chronicle, 1846).

Veba salgını ile mücadele etmek için karantina bölgeleri kurulan kentte 8 Eylül 1847 tarihinde ilk kez kolera salgını ile karşılaşmıştır (Milwaukee Daily Sentinel, 1847). Trabzon'da zuhur eden kolera salgını nedeniyle (The Newcastle Weekly Courant, 1847) İstanbul'dan gelen emir doğrultusunda Erzurum Karantinası İnspektörü Doktor Dikson'nun kente gönderilerek (İ.DH.: 156/8121, 1847) kente gelen yolcuların doktor kontrolü altında karantinaya tabi tutulmasına karar verilmiştir (İ.DH.: 156/1847, 1847). Trabzon İngiliz Konsolosluğu tarafından gönderilen bir mektupta kentte gerçekleştirilen karantina uygulamaları sayesinde kolera salgınının tamamen ortadan kalktığı ve kentin kurtarıldığı yazmaktadır (Belfast New-Letter, 1847). Ancak 1847 yılının sonlarına doğru kentte salgınların yeniden patlak verdiği, 8-11 Eylül tarihleri arasında 30 vakanın meydana geldiği, 9-18 Ekim tarihleri arasında ise salgın nedeniyle yaklaşık 106 kişinin hayatını kaybettiği (Leicester Chronicle or Commercial and Leicestershire Mercury, 1847) bu nedenle Rus limanları ile iletişimi engelleyebilmek için yasaklar konulduğu (Polynesian, 1849) ve karantina ofisleri tarafından güçlü önlemler alınarak yeniden karantina uygulamasının başlatıldığı anlaşılmaktadır (The Guardian, 1847).

Kentte salgınlara karşı önlem alınmasına rağmen salgınların durdurulamaması nedeniyle karantina bölgelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Hicri 13 Rabiulahir 1264/Miladi 19 Mart 1848 tarihli belgede ‘...*Trabzon eyaletinde vâkı' müteveffâ Ömer Paşa dersihânesine mevkûf olan arsa-i vasî'a bir müddetden beri karantinahâne ittihâz olunmuş... mahall-i mezkûrun birkaç aded kârgîr odaları heyet-i asliyesinden kalma olduğu anlaşılmış ... mezkûr odaların ve arsa-i mezkûr etrâf-ı erba'a divarlarının heyet-i kadîmesinde vukû' bulacak ta'mîrâtı vakf-ı müşârun ileyhden ve mâ'adâ mahalleri ve karantinaya muktezî ebniyesi ta'mîri zuhûrunda hâsılât karantinadan tesviye kılınmak üzere mahall-i mezkûrun karantina ittihâzı tarihi olan elli altı senesinden i'tibâren ...*'

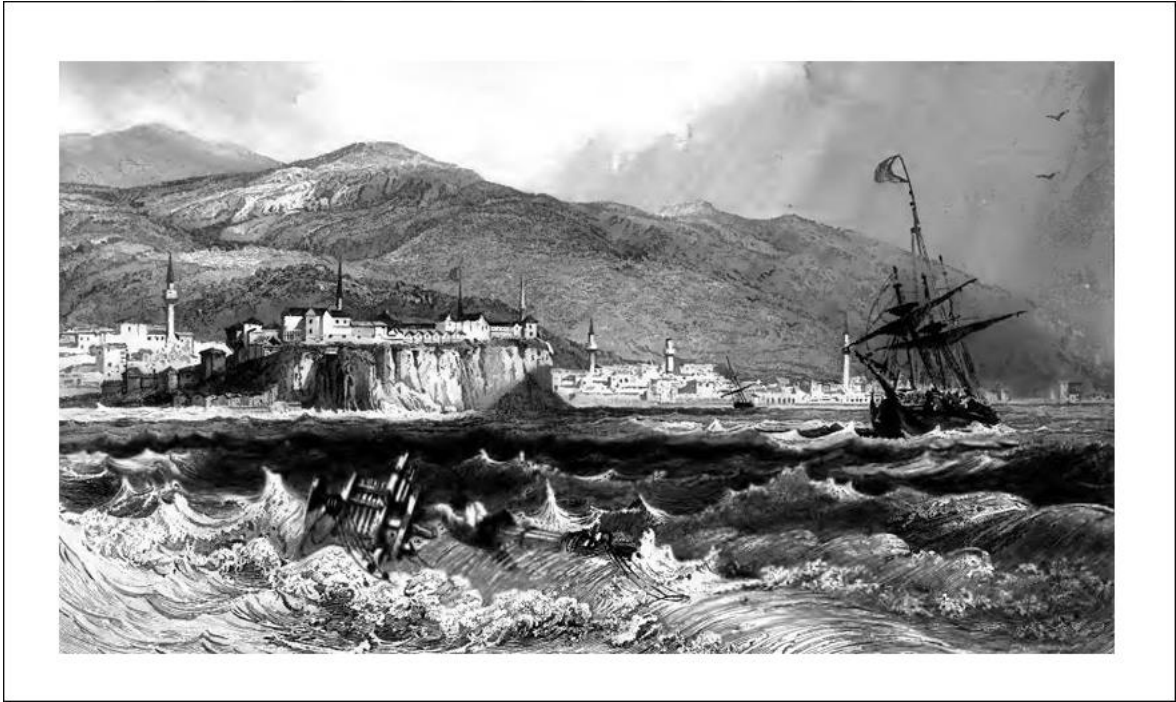
ifadelerden Trabzon Sancağında bulunan merhum Ömer Paşa dershanesi için vakfedilen ve 1840 yılından itibaren karantina olarak kullanılan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda bulunan birkaç adet kagir odanın Ömer Paşa zamanından kaldığı (İ.DH.: 169/8970, 1848) ve yine arşiv belgesi kayıtlarında Hicri 20 Safer 1266/Miladi 5 Ocak 1850 tarihli belgede yer alan “...Trabzon'da kâin müteveffâ Ömer Paşa dershânesine mevkûf arsa üzerine mukaddemâ yapılmış olan karantinahâne harâb olduğundan keşfi olan otuz sekiz bin yüz yirmi dokuz guruşu tecâvüz etmemek ve metânet ve resânetine dikkat olunmak üzere icrâ-yı ta'mîri ve arsa-i mezkûre üzerinde kadîmden mevcûd olan odaların ve etrafında bulunan divarların ta'mîr ve termîmi vakfına âid olmasıyla vukû' bulacak masrafının vakfi cânibinden tesviyesi ...” ifadelerden karantina için İstanbul'dan heyet gönderilerek incelemeler yapıldığı ve heyetin incelemesi sonucunda Ömer Paşa tarafından vakfedilen arsa üzerinde önceden inşa edilmiş binaların, mahallerin, kagir odaların ve sarayın dört bir tarafını çevreleyen duvarların keşfi yapılarak 38.129 kuruşu aşmamak üzere dayanıklılık ve sağlamlık hususlarına dikkat edilerek tamir edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır (İ.DH.: 207/11969). Ancak 1852 yılında Trabzon iskelesinin tekrardan salgın hastalıklar açısından şüpheli duruma gelmesi (A.AMD.: 35/5, 1852) ve Trabzon karantina hekiminin kente ulaşan yollar ve karantina binası ile ilgili olumsuz görüşler bildirmesi üzerine (A.MKT.NZD.: 65/25, 1852) yeniden onarım ve yeni bina inşalarının gerçekleştirildiği görülmektedir (Şekil 36).

Şekil 36. Outrey'in Trebizonde Haritası (1833), Özgür Yılmaz Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Hicri 25 Şaban 1269/Miladi 3 Haziran 1853 tarihli belge yeni binaların inşa edildiğini desteklemekle birlikte içerdiği “... *Trabzon karantinahânesinin ta‘mîri mesârifi bu def‘a vürûd eden mazbata mantûkınca otuz sekiz bin yedi yüz seksen guruşa bâliğ olarak keşf-i evvelini altı yüz elli bir guruş tecâvüz etmiş ise de cüz‘iyyâtdan olmasıyla hazînece icrâ-yı mahsûbı husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi ve mezkûr karantinahânedeki ba‘zı zî-rütbe zevât için inşa olunan dört oda ile matbah vesâire mesârifi olup tesviyesi inhâ kılınan on bin beş yüz altmış yedi buçuk guruş kimin emriyle sarf olunmuşdur ve ol mikdâr masraf gitmiş midir tahmîn ve tedkik olunarak ba‘dehu icâbına bakılmak üzere ...*” ifadelerden de Trabzon karantinasında keşif yapılmadan önce tamir masarifi olarak 38.780 kuruş bütçe ayrıldığı ancak keşif sonrası 651 kuruşun fazladan sarf edildiği anlaşılmakla birlikte kıdemce küçük olan askerler için dört adet oda ile yemek pişirilen bir mutfak/matbah inşa edildiği anlaşılmaktadır (A.AMD.: 45/55, 1853). Bu onarıma ek olarak yine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan kayıtlardan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı’nda yer alan karantinada detaylı onarımların gerçekleştirildiği, gerekli görülen tahaffuzhane, oda ve mutfak gibi mahallerin de yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu inşa faaliyetlerine ek olarak arşivde bulunan Hicri 2 Rebiyülevvel 1270/Miladi 3 Aralık 1853 tarihli belgede yer alan “...*vehile derdest-i ta‘mîr ve tesviye olan Trabzon karantinahânesinde mazgal açılmak üzere bu def‘a hedm olunacak odalara mukâbil beş altı bâb oda inşâsına lüzûm ve ehemmiyet gösterilmiş ise de karantinahâne-i mezkûrun bundan böyle ne-mikdâr masrafla ikmâli kâbil olacağı iş‘âr olunmamış olduğundan ve bu makûle karantina mahalleri mesârifinin usûl-i mukarreresi olarak istihkâmât mesârifine dokunur yeri olmadığından istîzân olduğu vehile mezkûr karantinahânenin mikdâr-ı mesârifinin mahallinden isti‘lâmıyla gelecek cevâba göre şikk-ı sâni vehile dâhil-i muvâzene olan mahaller mesârifi tertîbâtından tesviye olunması husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi meclis-i vâlâda tezekkür kılınmış ...*” ifadelerden (İ.MVL.: 291/11677, 1853) düzenleme ve tamir gerçekleştirilen Trabzon karantinasında mazgal açılmak üzere harap halde bulunan birkaç odanın yıkıldığı, bunlara mukabil beş altı adet odanın yeniden inşasının gerekli ve önemli olduğu ancak adı belirtilen karantinada yeni odaların inşası için gereken masrafın karşılanamadığı bu nedenle yüksek mevkilere durumu anlatan bir dilekçe yazıldığı ve cevap beklendiği anlaşılmaktadır.

1853 yılında karantinada yapılması gerekli görülen odaların ve mazgalların masrafı için yazılan dilekçenin 1854 yılının sonuna kadar bir neticeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Ancak Hicri 12 Recep 1270/Miladi 10 Nisan 1854 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan bir belgede geçen “... *Trabzon karantinahânesinin bâ irâde-i seniyye ta‘mîri sırasında inşâ olunmuş olan ma‘a müteferri‘ât dört bâb odaya karantina hâsılâtından sarf olunan on bin dört yüz altmış yedi buçuk guruşun ... Trabzon karantina müdürü sâbık Hurşid Ağa ma‘rifetiyle yapıldığı ve heyet-i hâziresi icâbınca sahîhan ol mikdâr akçe sarf olunduğu anlaşılmış ...*” (MVL: 340/111, 1854) ifadelerden 1854 yılı içerisinde Trabzon karantina müdürü Halil Ağa tarafından tamir sırasında karantina geliri kullanılarak dört adet odanın inşa edildiği anlaşılmaktadır.

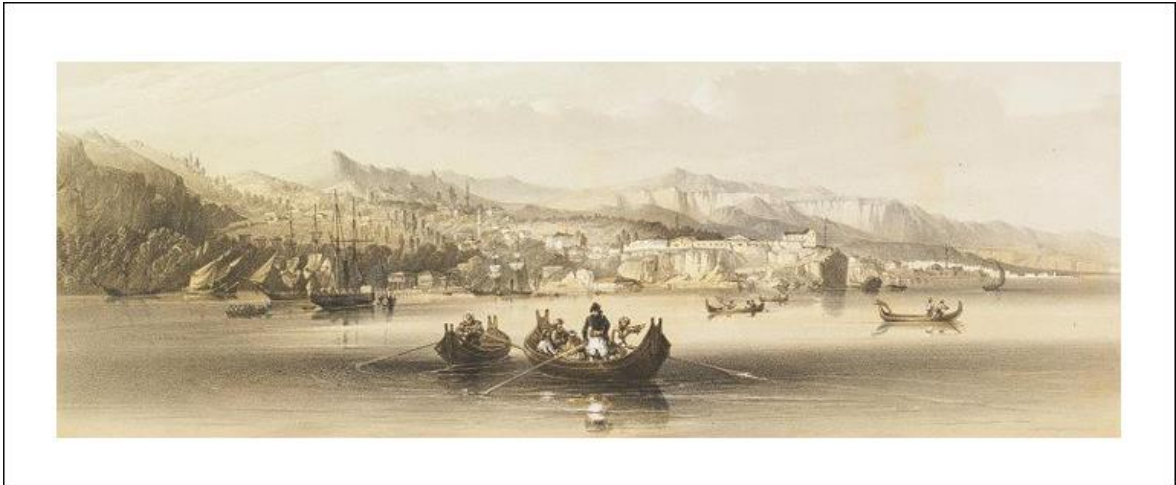

Şekil 37. Trebizonde From The Sea as Depicted in 1855 (1855), Joseph Méry

1853 yılında yazılan dilekçenin 1855 yılında sonuçlandığı ve birtakım yeni inşaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet iArşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Hicri 14 Cemaziyülevvel 1271/Miladi 2 Şubat 1855 tarihli belgedeki “...*Mâliye nezâret-i celîlesinin takrîriyle meclis-i vâlâya i‘tâ buyrulan muhâsebe meclis mazbatasından müstebân olduğu üzre Trabzon karantinahânesine lüzûmu olan mahaller*”

on iki bin guruş masrafla ber vech-i maktû' yapılmakta iken Prusyalı mühendis Mösyö Deyn'in (?) yeniden sekiz on aded mazgal daha açılmasını ifâde etmesiyle karantinahâne-i mezkûrun bütün bütün hedm olunan beş altı bâb odasına mukâbil yapılan mahallerden dolayı kâffe-i mesârifî olan yirmi iki bin dokuz yüz guruşun i'tâsı mahallinden inhâ olunmuş ...'' (MVL: 323/13790, 1855) ifadeler Maliye Nezaretinden gönderilen resmi yazı ile Trabzon karantinasında lüzumlu görülen mahallerin inşası için 12.000 kuruşun uygun görüldüğü ancak Prusyalı Mühendis Mösyö Deyn tarafından sekiz on adet daha mazgal açılmasının gerekli görüldüğünün belirtilmesi üzerine karantinada tamir gerekçesiyle tamamı yıkılan ve yeniden inşa edilecek olan beş altı adet odaya ek olarak gerekli görülen mahallerde mazgalların da inşa edilmesi ve tüm inşanın gerçekleştirilebilmesi için bütçenin 22.300 kuruşa çıkartılarak karantina bölgesinde yeni inşaların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Şekil 37).

Gerçekleştirilen yeni inşa ve onarımlar ile birlikte karantina işleyişinin düzene sokulduğu görülmektedir. 1855 tarihli bir gazetede yer alan haberde deniz kenarında bulunan ve tarihsel önemi olan çok katlı yapılar, büyük bir meydan, evler ve geniş bir giriş yerinden oluşan bir kompleks şeklinde tanımlanan Trabzon karantinasında her sabah erken saatlerde gerekli bakımların ve kontrollerin yapıldığı böylece salgın hastalıkların kontrol altında tutulduğu (The Wales Chronicle, 1855) ifadelerinin yer alması karantina işleyişinin düzenlendiğini desteklemektedir (Şekil 38).

Şekil 38. Trabzon Çömlekçi ve Ganita Sahilleri (1853), Geoffrey Clements-Corbis

1855-1864 yılları arasında kentte salgın hastalıklar ile ilgili herhangi bir vakaya rastlanmadığı bu nedenle de karantina binasının farklı amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan Hicri 24 Cemaziyülahır 1281/Miladi 25 Ekim 1864 tarihli belgede geçen “...Trabzon’da mevcûd peksimadın karantinahânede olan anbar ve odalara konularak muhâcirîn-i vâride ‘yînâtına verilmekde olduğuna dâir Trabzon valisi devletlü paşa hazretlerinin gelen telgrafnâmesi ...” (A.MKT.MHM.: 315/92, 1864) ifadelerden Trabzon Valisi tarafından gönderilen telgrafta kentte bulunan peksimetin karantinada yer alan ambar ve odalarda muhafaza edildiği kaydedilmiştir. Ayrıca yine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde bulunan Hicri 5 Cemaziyülahır 1281/Miladi 5 Kasım 1864 tarihli belgede yer alan “... Trabzon’da mevcûd peksimadın karantinahânede olan anbar ve odalara konularak muhâcirîn-i vâride ta ‘yînâtına verilmekde olduğuna dâir Trabzon valisi devletlü paşa hazretlerinin gelen telgrafnâmesi ... peksimadların bir otuz bin okkasının Samsun’a Eser-i Hayr vapuruyla gönderilmesi tasavvur olunmuş ise de vapur-ı mezkûrun olmadığı anlaşıldığından ve yelken gemisiyle irsâli dahi tecvîz olunamadığından karantinahânede olan anbar-ı kebîr ve odaların ta ‘mîriyle oraya ihtimâm ile yerleşdirilmekdedir ...” (A.MKT.MHM.: 316/88, 1864) ifadelerden Trabzon karantinasında yer alan ambar ve odalarda muhafaza edilen peksimetin muhacirlere verilmek üzere 30.000 okkasının²⁸ vapur ile Samsun’a gönderilmesinin kararlaştırılmasına rağmen peksimetin naklinin gerçekleştirilemediği bu nedenle karantinada bulunan ambar-ı kebir ve odaların tamir edilerek peksimetlerin buralarda muhafazasına devam edildiği görülmektedir.

1864 yılına kadar kentte herhangi bir salgın vakası görülmemesine rağmen 11 Aralık 1865 tarihli bir gazete haberinde yeniden kolera salgınının gözleendiği, bu nedenle de sağlık kurallarına uymayan hiçbir yolcunun ve eşyanın kente kabul edilmeyip karantinaya tabi tutulduğu yazmaktadır (Alexandria Gazette, 1865).

Kentte salgın hastalıklara karşı alınan tedbirler doğrultusunda 1883 yılında Trabzon karantina doktoru Mösyö Konpo Esira tarafından hazırlanan raporda bazı civar köylerde tifo salgınının gözlenmesi (Y.MTV.:10/70, 1883) dışında 1892 yılına kadar kentte önemli bir salgının gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

²⁸ Trabzon karantinasında muhafaza edilen ve Samsun’a nakledilmesi düşünülen 30.000 okka peksimedini; 1 okkanın 1.282 kg olduğu kabul edildiğinde 30.000 okkanın 38.460 kg olduğunu ve depolanan peksimetin yaklaşık olarak 39 ton olduğunu söylemek mümkündür.

1892 yılında ise Lazistan Sancağı ile Batum arasındaki alışverişin kesilmemesi nedeniyle Trabzon'un kara sınırları içerisinde gereken noktalara karantina kurularak uygulama başlatılmıştır (BEO: 30/2232, 1892). Trabzon'a gelen yolcuların beş gün itibariyle karantinaya tabi tutulabilmesi (Y.PRK.A: 7/89, 1892) tahaffuzhanelerin kurulacağı mevkilerin belirlenmesine yönelik Sıhhiye'den bir müfettiş ve doktor tayini (BEO: 46/3399, 1892) ve karantinanın muhafazası için de asker ve memur efradının arttırıldığı (Y.A.HUS.: 263/50, 1892) belirtilmiştir.

Karantina kuralları uygulanmaya çalışılsa da Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde bulunan Hicri 18 Safer 1310/Miladi 10 Eylül 1892 tarihli belgede yer alan “... *Trabzon şehrinde üç kişi koleraya tutularak bunlardan ikisinin vefat ettiği ...*” (İ.HUS.: 3/94, 1892) ifadesinden salgına yakalanan üç kişiden ikisinin vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle kentte karayolu ve denizyolu civarında bulunan yolların ve caddelerin karantina altına alındığı (BEO: 70/5239, 1892), kentin etrafında bir kordon kurularak özellikle kara yoluyla yolculuk yapanların on gün süreyle karantinaya tabi tutuldukları (BEO: 70/5240, 1892) böylelikle kolera salgınının önüne geçildiği (Y.A.HUS.: 265/72, 1892) ve karantina süresinde değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır (BEO: 96/7171, 1892).

Karantina uygulaması ve süresinin yanı sıra karantina binalarında da değişiklikler yapıldığı gözlenmektedir. Hicri 20 Zilhicce 1316/Miladi 1 Mayıs 1899 tarihli Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri belgesinden karantina tamiri için keşif yapılarak masraf tutarının belirlenip bütçe ayrıldığı (ŞD.: 2692/24, 1899) ve karantinanın parlatorya binasının²⁹ tamirine karar verildiği anlaşılmaktadır (İ.SH.: 319, 1899). Ancak karantina parlatorya binasının tamirinin ertelendiği (A.MKT.MHM.: 566/10, 1899) ve Hicri 4 Cemaziyülahır 1321/Miladi 28 Ağustos 1903 tarihinde ise tamir yeniden gündeme gelmiştir (ŞD.: 2726/15, 1903). Hicri 8 Cemaziyülahır 1321/Miladi 1 Eylül 1903 tarihli belgede yer alan “... *Trabzon karantinahânesi parlatoryosunun icrâ-yı ta'mîri için icâb eden mesârif havâlenâmesinin sûret-i tesviyesine dâir ... Trabzon karantinahânesi parlatoryosunun icrâ-yı ta'mîri için geçen üç yüz on beş senesinde mâliye nezâretinden Trabzon vilâyetine istihsâl kılınan sekiz bin gurusluk havâlenâme bedeli bu kerre tahsîl kılınmış ise de aradan hayli zaman mürûr eylemiş olmasına mebnî meblağ-ı mezkûr ile ta'mîri kâbil olamayacağına binâen tekrar keşf ve münâkasası icrâ kılınıp daha iki bin*

²⁹ Karantina hanelerde sual cevap odası, tahaffuzhanelerdeki söz mahalli, istinak odası. Detaylı bilgi için bakınız: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 2011, Sayı 4/Yaz, Ulusal Hakemli Dergi, DED, İstanbul.

guruş sarfına lüzûm görülmüş...” (BEO: 2157/161713, 1903) ifadelerde de Trabzon karantinası parlatorya binasının tamiri için belirlenen bütçenin havalesinin yapıldığı, tamir için Hicri 1315/Miladi 1899 senesinde Maliye Nezareti tarafından 8.000 kuruş olarak belirlenen bütçenin aradan zaman geçmesi nedeniyle 2.000 kuruş artırılarak 10.000 kuruşa yükseltildiği anlaşılmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinden Trabzon’da salgın hastalıkların engellenmesi için alınan önlemler ve karantina uygulamaları ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Bu belgelerin yanı sıra kentte bulunan Amerikan konsolosları tarafından kentin sağlık durumu hakkında hazırlanan raporlardan da bilgi edinmek mümkündür. 1906 yılında Amerikan konsolosu tarafından hazırlanan raporda kentin yerel yöneticilerinin salgının önlenmesinde ağırdan alınarak ihmalkâr davrandıklarını belirterek Trabzon’da bulunan dokuz konsolosluk vekilinin bir araya gelip yabancıları ve tüccarları korumak için gereken önlemleri tartışarak valiliklere genel önlemleri içeren birer mektup gönderdikleri anlaşılmaktadır (PHR, 1906). Valiliklere gönderilen mektuplarda;

- Hastane, cezaevi mahkemesi ve kamu kullanımına açık tuvaletlerde günlük dezenfeksiyon ve bakım yapılması,
 - Şehrin açık kanalizasyonlarının kapatılarak sokakların düzenli olarak temizlenmesi
 - Dezenfeksiyon uygulamalarının belirlenen karantina mahallerinde gerçekleştirilmesi,
 - Salgına neden olabilecek şüpheli nesnelere yakılarak imha edilmesi ve kentten uzaklaştırılması,
 - Kente gelen tutukluların ve yolcuların banyo, dezenfeksiyon ve bireysel muayenelerinin yapıldıktan sonra tahliye ve geçişlerine izin verilmesi,
- başta olmak üzere birçok önlem alınmıştır. Mektupta belirtilen uygulamaların yerine getirildiği bu sayede kentte salgın hastalıklardan eser kalmadığı ve karantina uygulamasına son verildiği anlaşılmaktadır (DH.İD.: 53/41, 1910).

1830’lu yılların başından 1910’lu yıllara kadar kentte etkin olarak gözlenen salgın hastalıklarla uzun süre mücadele edildiği ve salgının kente ciddi şekilde zarar verdiği bilinmektedir. Nitekim 28 Nisan 1915 tarihli bir gazete haberinde birçok yerleşim yerinde kıyım ve kıtlığa neden olan vebanın Trabzon kentini de enkaza dönüştürerek nüfusun büyük kısmına zarar verdiği yazmaktadır (The Los Angeles Times, 1915).

2.3.4.5. Güzelhisar Daire-i Askeriyesi

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın inşa edildiği dönemden itibaren konaklama, depolama, karantina merkezi ve farklı ticari faaliyetler başta olmak üzere birçok amaç için kullanıldığı bilinmektedir. Sarayın 19. yüzyılın sonlarından itibaren askeriye idaresi altına girerek askeri misafirhane ve toplumsal düzene aykırı davranışlarda bulunan kişilerin sorgulandığı ve muhafaza edildiği mekânlar şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Süleyman Bilgin (2007) tarafından arşiv belgeleri kullanılarak Trabzon'daki ermeni faaliyetlerinin incelendiği çalışmada yer alan Trabzon Valisi Kadri'nin yazdığı Hicri 26 Rabiulahir 1313/Miladi 8 Ekim 1895 tarihli dilekçede geçen “...Şimdiye kadar hânelerden ve mağaza odalarından teslim-i silâh ile hükümete delâlet edenler kırk kişiyi tecâvüz etdi. Bir taraftan toplanmaktadır. Bunlar da Güzelhisâr Kal'ası'nda muhafaza olunuyorlar ve ba'zı kadınları ziyâde olan hâneler zabiyelerle vikâye ediliyorlar ...” ifadelerden kentte toplum düzenini bozan kişilerin Güzelhisar Kalesinde toplandığı ve muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Yine aynı çalışmada yer alan Hicri 8 Cemaziyülevvel 1313/Miladi 27 Ekim 1895 tarihli bir belgede Trabzon'da vuku bulan isyan sonucu mahkemede ifade veren Ermenilerin konuşmalarının bir kısmını gösteren;

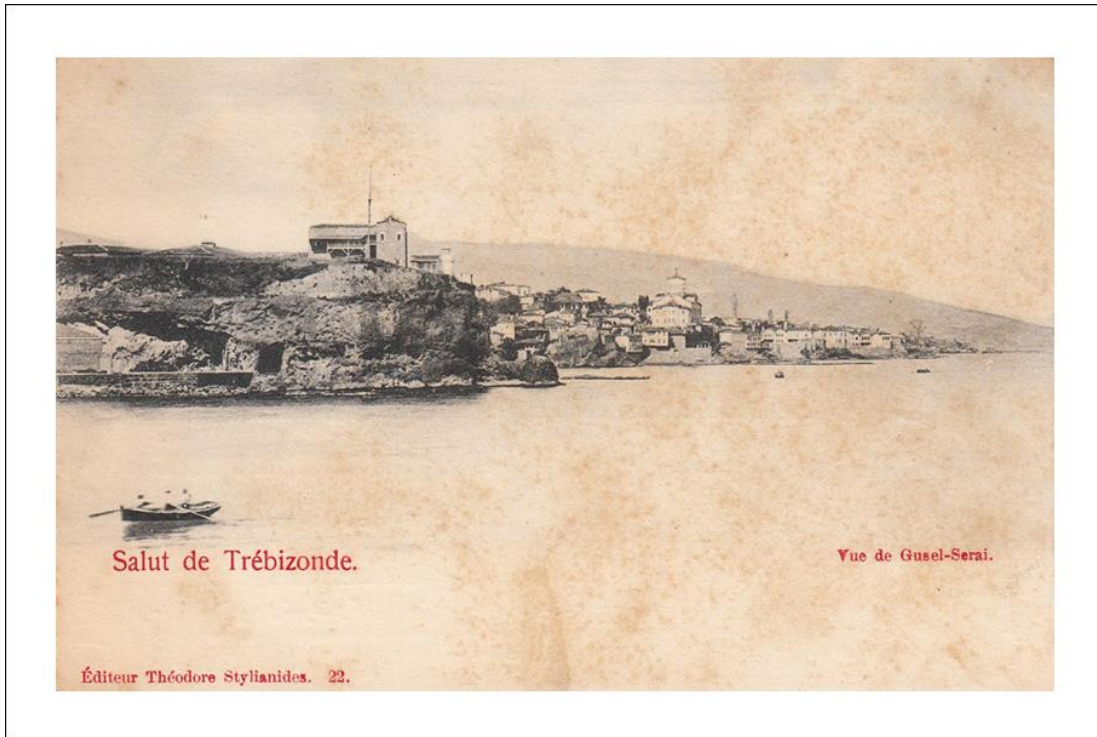
“... Re'is: Eylûlün yirmi altıncı Salı günü zuhur eden Ermeni vukû'âtında sen nerede bulunuyordun?

Asadaroğlu Hacı Vartan: çıkarıldığımız da ben İran şehbender hanesine ve diğerleri Güzelhisâr Dâ'ire-i Askeriyesi'ne gittik ...” (Bilgin, 2007) bölümde Asadaroğlu Hacı Vartan'ın ifadesinde geçen “Güzelhisâr Dâ'ire-i Askeriyesi” ifadesi dikkat çekicidir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde bulunan Hicri 1 Cemaziyülahır 1324/Miladi 23 Temmuz 1906 tarihli belge de geçen “...Güzelhisar'da misafirhâne-i askerîyeye mevsimin sıcak olduğundan nihâyetü'n-nihâye iki yüz efrâd-ı şâhânedan ... Trabzon dâhilinde Güzelhisar'da mukaddemâ cihet-i askeriye için inşâ olunan ebniye on seneden berü icâra verilerek efrâd-ı asâkir-i şâhânesi vahîm olan ıslâhhâne mektebinde ikâme edilmekte olduğu ve mahall-i mezkûrda bulunan ve iki yüz kişiden ziyâde istî'âb edemeyeceği heyet-i etibbâ tarafından kumandanlığa bildirilen askerî misafirhânesine dört yüz elli kişi yerleştirildiği ... ” (BEO: 2877/215737, 1906) ifadelerinden Trabzon'da bulunan Güzelhisar'da askeriye için inşa edilen bir misafirhane bulunduğu ancak bu mahallerin kiraya verilerek askerinin burada dinlenmesinin önüne geçildiği anlaşılmaktadır. Yine Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı

Arşivlerinde yer alan Hicri 1 Cemaziyülahır 1327/Miladi 20 Haziran 1909 tarihli belgede geçen “...Trabzon’da Güzelhisar dâire-i askeriyesi altında olup cihet-i askeriyyeye âid bulunan mağazalara yine cihet-i askeriyyece mühimmât-ı harbiye vaz‘ edilmekte ...” (DH. MKT: 2850/43, 1909) ifade de Trabzon’da Güzelhisar Daire-i Askeriyesinin mevcut olduğunu göstermektedir.

1914 yılına kadar Güzelhisar Daire-i Askeriye yönetimi altında bulunan mahallerin Trabzon Şer’iyye Sicillerinde yer alan Hicri 14 Recep 1332/Miladi 8 Haziran 1914 tarihli kayıta geçen “... eski Trabzon Vâlisi ceddîm merhum Ömer Paşa’nın evkafından medîne-i mezkûrede İskender Paşa mahallesinde kâin şhretlerine binâen tahdîd ve tavsîfden müstağni Güzelhisar nam sera ile bağçe ... mezkûr Güzelhisar nam senevî bedel-i îcârını Dâire-i ‘Askeriyye’den talep ve ... ve iktiza iden havâlenâmesini istihsâle ve ‘inde’l-hâce ba’det-tahliye taraf-ı şer’den mukâta’aya rabtı hakkında ...” (T.Ş.S., Kayıt:160, Varak:41-b, 1914) ifadelerden Eski Trabzon Valisi merhum Ömer Paşa vakfından olan İskender Paşa mahallesinde bulunan ve Güzelhisar adı ile anılan sera ve bahçelerin de yer aldığı Daire-i Askeriye tarafından kiralananan mahallerin kira bedeli alınmadığı için vakfa iadesinin istenildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 39. Salut de Trébizonde, Vue de Gusel Serai Kartpostalı Ön yüz, Théodore Stylianides, 220, (Zafer Duran Arşivi)

Vakıf tarafından talep edilen mahallerin geri iade edilip edilmediğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak 17 Kasım 1914 tarihinde Rus donanmasının erken saatlerde Trabzon limanını bombaladığı ve bu yüzden sahilde yer alan birçok binanın yanarak harap hale dönüştüğü ve bir kısmının da yok olduğu anlaşılmaktadır (The Mornings News, 1914) (Şekil 40). Özellikle 1916 yılında Erzurum'un işgalinden sonra Trabzon'un Karadeniz'deki en önemli liman kenti olması ve konumu nedeniyle Rusların kenti stratejik hedef olarak belirledikleri ve yönlerini kente doğru çevirdikleri anlaşılmaktadır (The Garden Island, 1916). Trabzon'da bulunan Amerikan Konsolosu 3 Mart 1916 tarihinde Karadeniz sahillerinin iki Rus gemisi tarafından şiddetli biçimde bombalandığını ve kentin önemli ölçüde zarar gördüğünü bildirmiştir (Reno Gazette-Journal, 1916) (Şekil 39).

Bu bilgiler doğrultusunda Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın bulunduğu konum itibariyle Rus donanmasının bombardımanı nedeniyle birçok binasının zarar gördüğünü söylemek mümkündür (Şekil 40).

Şekil 40. Güzelhisar, Trabzon (1890), Paul Nadar Arşivi

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Trabzon kentinin mimari yapı birikimi incelendiğinde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın önemli bir temsil değerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın 1739 yılında Trabzon Sancağına vali olarak atanmasıyla inşasına başlanan saray, sosyal, ekonomik ve idari kapsamda pek çok toplumsal dinamiğin etkisinde şekillenerek 1740 yılında tamamlanmıştır.

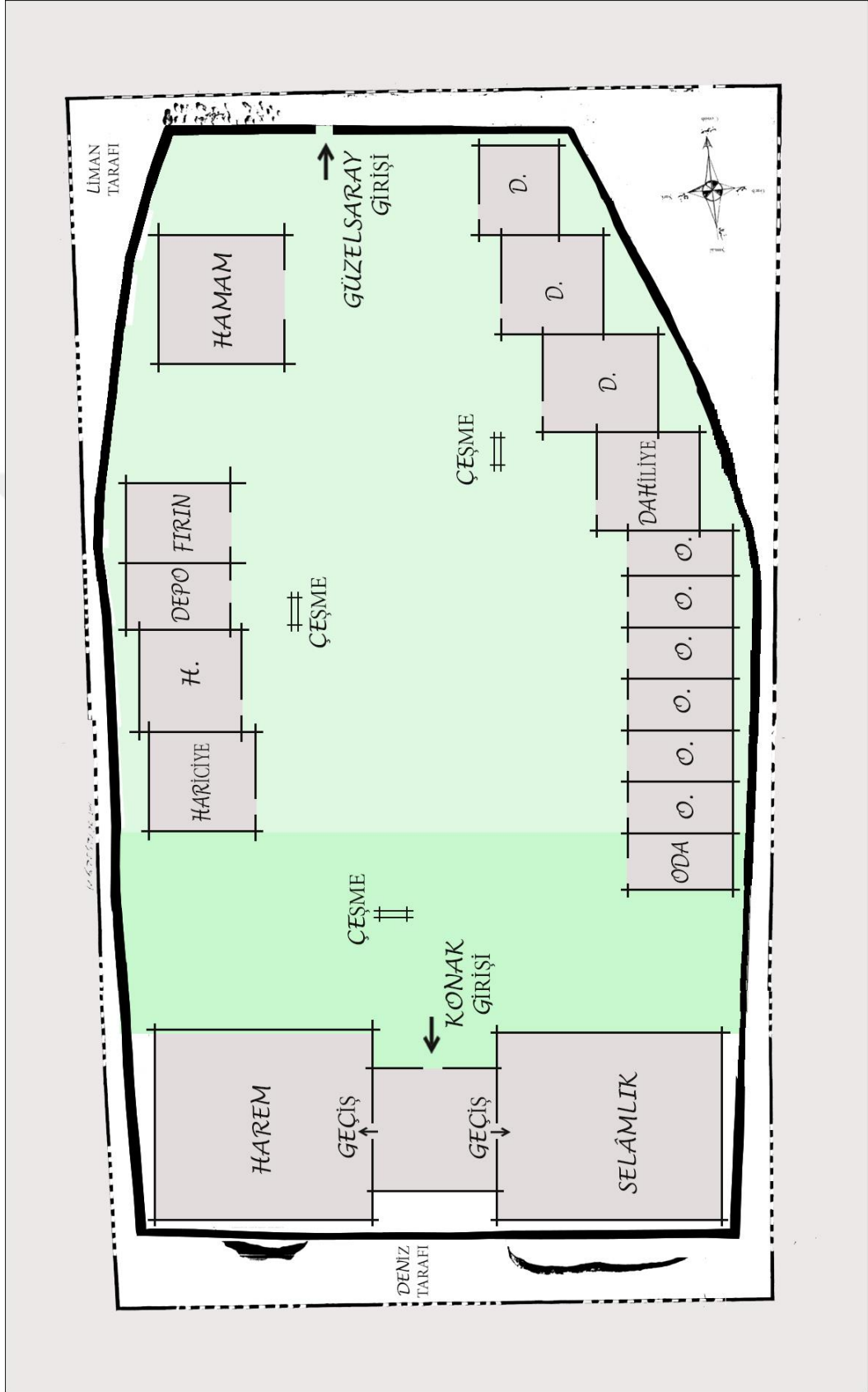
Taşra idaresinde yeni bir yönetim biçimine dönüşen âyanlığın etkin güç haline dönüştüğü süreçte önemli bir görev üstlenen Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın hem ekonomik hem de siyasi gücünü temsil ettirmek amacıyla inşa ettirdiği sarayın dikkat çeken özelliklerinden biri yer seçimidir. Konum itibarıyla kentin hâkim noktalarından birinde bulunan saray yeri 10. yüzyılda Kanites ailesine, 13. yüzyılda ise Eski Saray şeklinde adlandırılarak Komnenos Hanedanlığı prenslerine ikamet yeri olarak hizmet vermiştir. 13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın ortalarında Komnenos Hanedanlığı yönetimi altında iken Cenevizler ve Venedikliler tarafından farklı noktalarda ticari tahkimatlar kurarak oluşturulan ticari aksın ilk durağı olan Trabzon kentinde ikamet etmeleri için kendilerine Cenova Kalesi/Leonkastron/ Aslanlar Kalesi şeklinde adlandırılan yer tahsis edilmiştir. Ceneviz ve Venediklilere ikametgâh alanı olarak seçilen Leonkastron/Aslanlar Kalesi'nin etrafının surlar ile çevrilip kule, saray, depo, mutfak, ambar, fırın ve hamam gibi yapılar inşa edilerek “yerin” fiziksel olarak da şekillendirildiği anlaşılmaktadır. 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar tarafından fethedilen kentte Ceneviz ve Venedik kolonilerinin Mahalle-i Efrenciyan-ı Ceneviz ve Mahalle-i Efrenciyan-ı Venedik şeklinde adlandırılan aynı yerde ikamet etmişlerdir. 16. yüzyılda ise Ceneviz ve Venedik kuleleri ve surları ile çevrili yerin Mahalle-i Efrenc/Frenkhisar şeklinde adlandırıldığı ve ticaret kolonilerine hizmet vermeye devam ettiği görülmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında ise değişen yönetim biçiminin yeni temsilcisi olarak göreve getirilen Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın inşa ettirdiği saray, “yerin” hem fiziksel şekillenmesinde değişikliklere yol açarken hem de alanın Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı/Güzelsaray/Güzelhisar/Üçüncüoğlu Mahalli gibi ifadeler kullanılarak adlandırılmasını sağlamıştır.

Günümüzde Kalepark/Ganita şeklinde adlandırılan saray yeri İskender Paşa Mahallesi olarak adlandırılan Şehit İbrahim Karaoğlanoğlu Caddesi ile Kalhane Sokak arasında denizin içine doğru uzanan burun üzerinde yer almaktadır. Kent bütününe

bakıldığında oldukça önemli ve geniş bir alan üzerinde kurulan saray, etrafı surlarla çevrili denize hâkim oldukça yüksek ve sağlam bir kayanın üzerinde, Çömlekçi Limanı'na ve kent meydanına olan yakınlığı ile deniz-kara ulaşımının kilit noktasında olması nedeniyle dikkat çekici konumdadır. Ayrıca dönemin koşulları düşünüldüğünde Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın sur içi olarak adlandırılan ve özellikle yöneticilerin ikamet ettiği Ortahisar bölgesinden uzakta kentin doğu varoşlarında gayrimüslim tebaanın ikamet ettiği yerde kendine saray inşa ettirmesi de üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Genel olarak arşiv belgeleri, seyahatnameler ve görsel belgeler incelenerek hazırlanan çalışma sonucunda Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı ile ilgili birtakım çıkarımlar elde edilmiştir. Kaynaklarda sarayın bahsi geçmesine rağmen inşası ve banisi ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur. Elde edilen bulgulardan sarayın inşa tarihinin kesin olmamakla birlikte Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Trabzon Sancağına 1739 yılında vali olarak atanması ve 1740 yılında sarayın önünde başı kesilerek görevine son verilmesiyle nedeniyle sarayın bir yıldan daha kısa süre içerisinde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Sarayın banisinin kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmiş olmasına rağmen özellikle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan kayıtlarda geçen ifadelerden baninin Üçüncüzâde Ömer Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

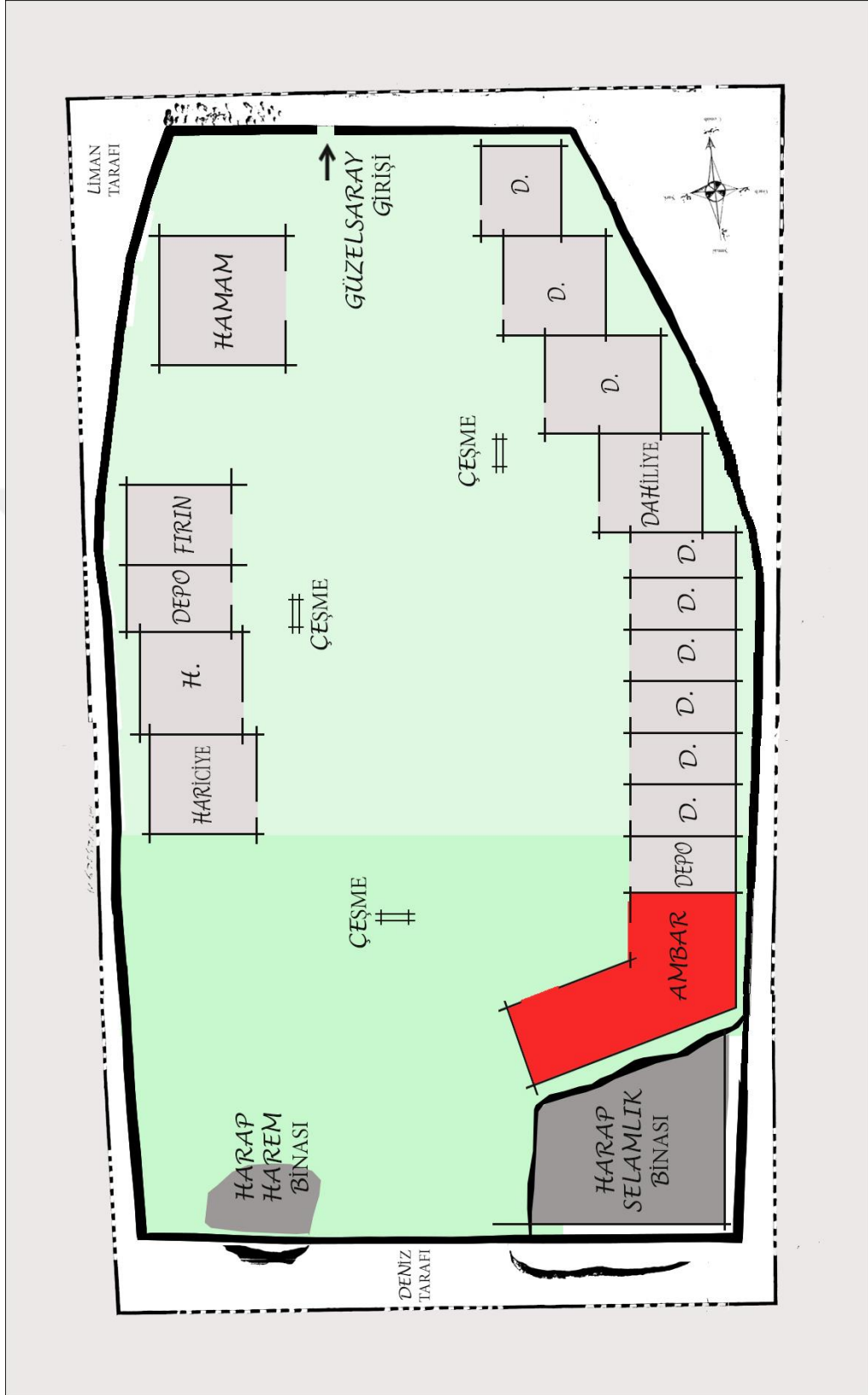
Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın arşiv kayıtlarında yer alan tanımlamalarından oldukça büyük ve farklı fonksiyonlara sahip birçok yapıdan meydana geldiği görülmektedir (Şekil 41). Özellikle Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya ait vakfiye kaydında yer alan bilgilerden sarayın etrafında çok sayıda tahtâni ve fevkani yapıların var olduğu anlaşılmaktadır. Yine vakfiye kaydında yer alan dâhiliye ve hariciye ifadeleri harem ve selamlık gibi yaşam birimleri kastedilmektedir. Ancak vakfiye kaydında bahsi geçen yapıların vakfedilmiş olması ve ticari gelir getirmek amacıyla kullanıldığının anlaşılması bu ifadelerin farklı anlamlar yüklenebileceğini de düşündürmektedir. Ayrıca kayıtlarda yer alan menzil, beyt ve bûyüt ifadeleri ile sarayda inşa edilen farklı binaların da mevcut olduğu ve en genel ifadeyle bu yapıların konaklama amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda sarayın temelde sarayın banisi Üçüncüzâde Ömer Paşa ve ailesinin ikamet ettiği ve sarayın ana bölümünü oluşturan konak kısmı ve dâhiliye, hariciye, oda, beyt, bûyüt, fırın, hamam gibi farklı işlevler ve özellikle ticari gelir elde etmek amacıyla kullanılan yapılardan meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Şekil 41. 1740 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL

Sarayın ana bölümü olan konak kısmı arazinin kuzey sınırına konumlandırılarak harem ve selamlık olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Konağın ticari amaçla kullanılan diğer birimlerden ayrılması ve mahremiyetin sağlanabilmesi için ayrı bir bahçe ve avluya sahip olduğu düşünülebilir. Konak kısmının çok çeşitli mekân türlerini içeren kompleks bir yapıya sahip olduğunu düşünmekle payitahtta inşa edilen yönetici konutları ile taşrada inşa edilen yönetici konutları arasında farklılıklar olabileceği gerçeği göz önünde bulundurularak konağın içerdiği mekân türlerinin mevcut olup olmama durumuna ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Sarayın inşa edilmesinde etkin rol oynayan sosyal, ekonomik ve idari birçok toplumsal dinamik sarayın geçirdiği değişimlerde de etkili olmuşlardır. Sarayın fiziksel değişiminde ilk önemli kırılma Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın merkezi otorite tarafından cezalandırılarak idam edilmesi ve sarayın konak kısmının yakılmasıdır. Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın öldürülmesiyle sarayın ikamet etmek için kullanımına son verildiği ancak konumunun havadar, limana yakın ve ulaşımının kolay olması ve dönemin şartları nedeniyle özellikle kentte mevcut bulunan miri zahirenin depolanması amacıyla kullanılmaya devam edildiği görülmektedir (Şekil 42). Ancak Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın oldukça yüksek ve denize nazır bir konumda yer alması şiddetli rüzgâra maruz kalmasına neden olarak onarım görmesini gerektirmiştir. Bu nedenle ilk olarak 1743 yılında özellikle çatı tamirine yönelik 22 gün süren ilk onarım faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın bulunduğu konumun sağlamış olduğu avantaj nedeniyle depolama ihtiyacını karşılamada uygun görüldüğü, dönemin şartlarıyla da depolama ihtiyacının giderek arttığı anlaşılmaktadır. Artan ihtiyacın karşılanması ve gerçekleştirilen ilk onarımın yetersiz kalması nedeniyle aynı yıl oldukça detaylı bir onarım daha gerçekleştirilerek hem var olan yapılar tamir edilmiş hem de yeni depo alanları inşa edilmiştir. Arşiv kayıtlarında sarayın 1746 yılında üçüncü kez onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Böylelikle 1743 yılında iki kez 1746 yılında bir kez olmak üzere toplam da üç kez onarım faaliyeti gerçekleştirilen sarayda sadece çatı onarımı yapılmayıp gerekli görülen oda, kenef, su çeşmesi, kaldırım, tesisat gibi birimlerde de onarımların gerçekleştirildiği ihtiyaç görülen durumlarda da yeni yapıların inşa edildiği görülmektedir.

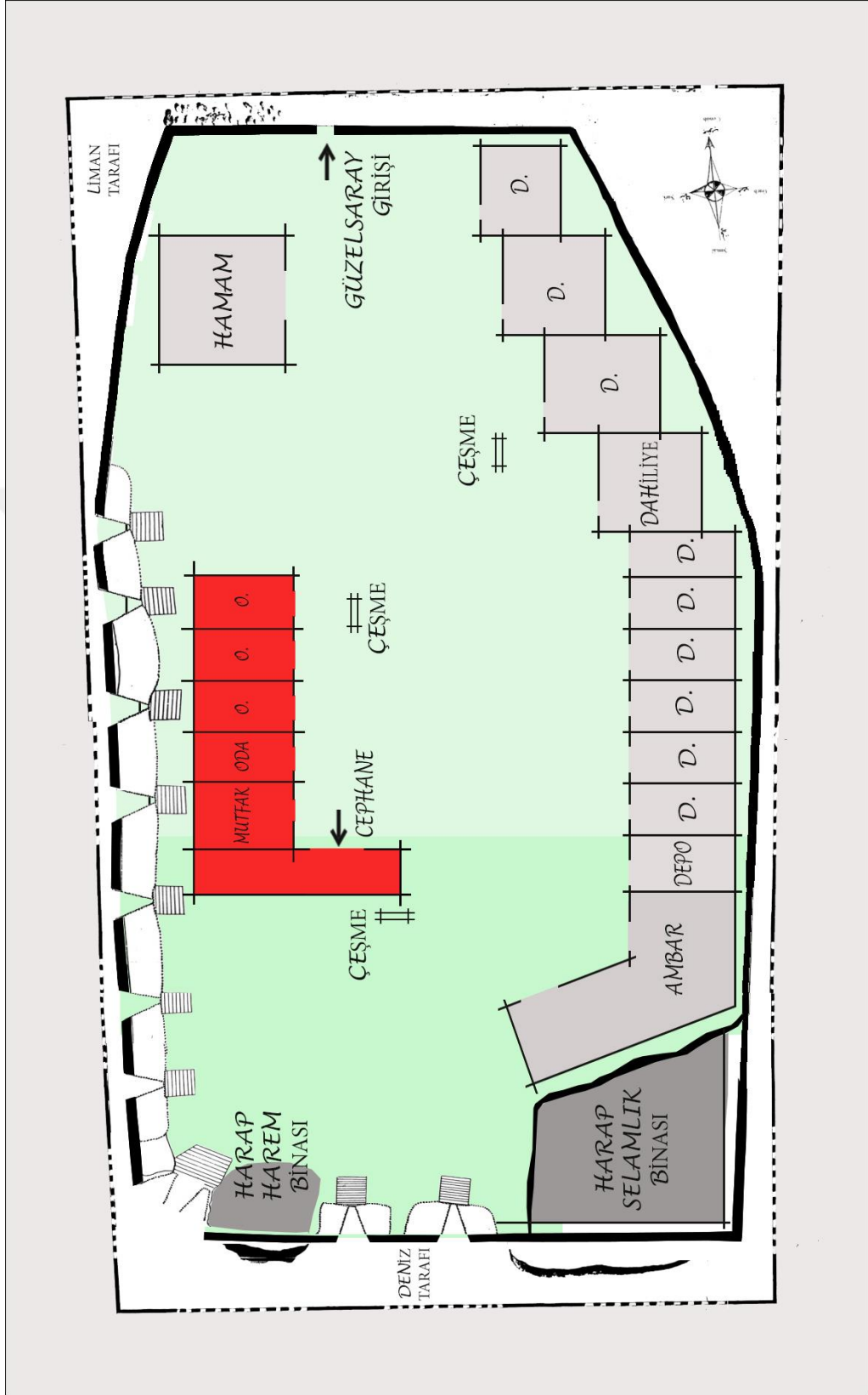
Şekil 42. 1747 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL

Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın değişiminde ki önemli dönemlerden biri tabyaların inşa edilmesidir. Kentin askeri bakımdan stratejik konumu kente yapılacak herhangi bir saldırı durumunda karşılık verebilmek amacıyla inşa edilecek tabyalar için en uygun ve ilk düşünülen yer olmasını sağlamıştır. Bu nedenle saray kent için hayati öneme sahip olan ve 1818 yılında inşa edilen tabyaya ev sahipliği yaparak Güzelhisar Tabyası adını almasını sağlamıştır (Şekil 43).

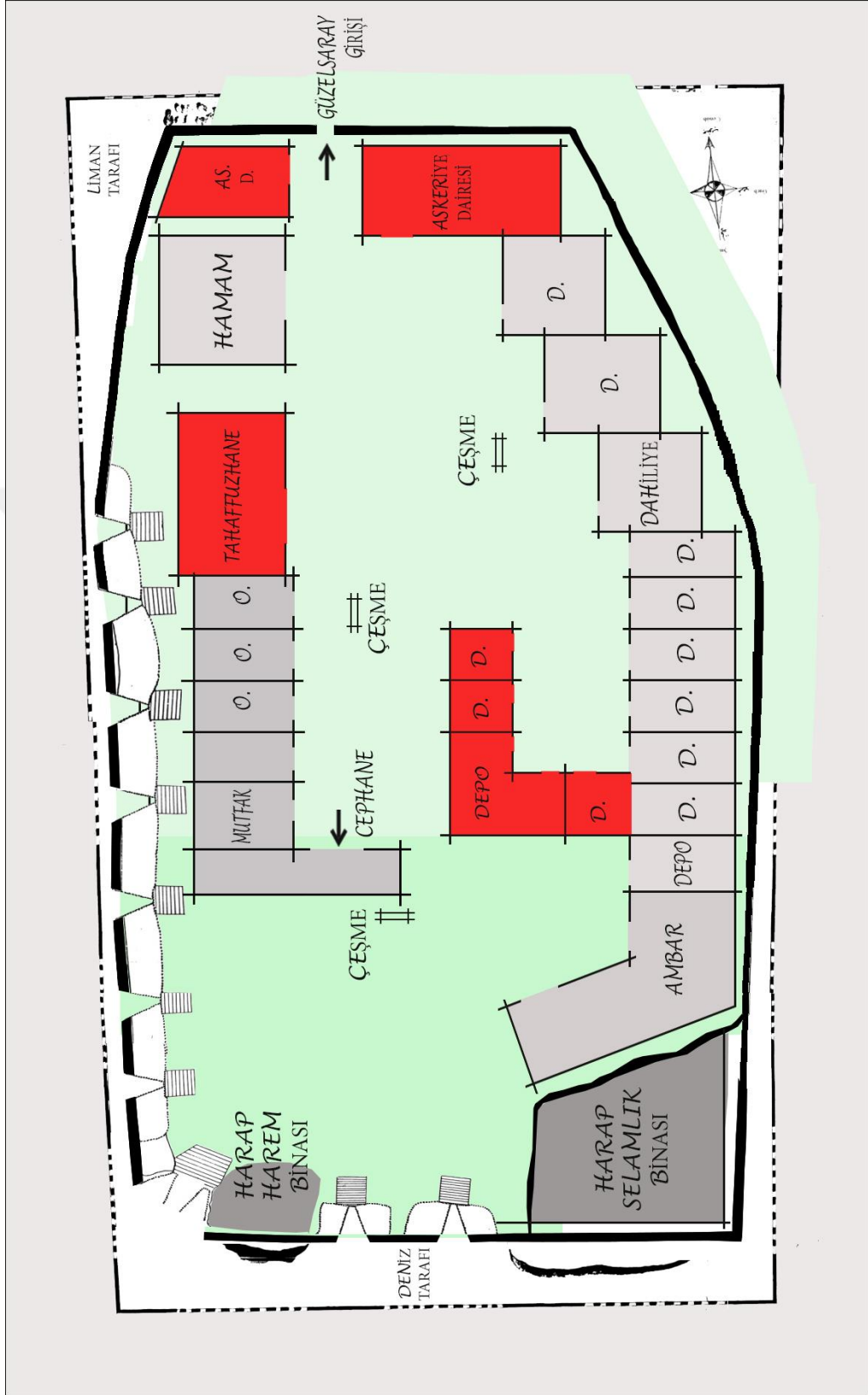
Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın değişiminde önemli rol oynayan olaylardan biri de kentte veba salgınının vuku bulmasıdır. Kentin bütününe etkileyen salgınlar karantina merkezleri kurulmasını gerektirmiştir. Kentte ilk olarak 1838 yılında uygulanan karantina, 19. yüzyılda ticari önemi gittikçe artan limana, Erzurum yolunun başlangıcına ve kent meydanına olan yakınlığı ile oldukça stratejik bir konumda yer alan Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nda uygulanmaya başlamıştır. Salgınları önlemek amacıyla gerçekleştirilen uygulamalara ek olarak sarayda tahaffuzhane/parlatorya binası gibi yeni yapılar da inşa edilmiştir (Şekil 44).

Kentin Doğu-Batı arasında gerçekleştirilen ticarete aktif rol oynaması sarayın fiziksel değişiminde önemli rol oynayan yapılardan biri olan deniz fenerinin sarayda konumlandırılmasını sağlamıştır. Saray ilk olarak 1835 yılında Sohum'dan Trabzon'a getirilen fenere ev sahipliği yapmıştır. Ancak bu fenerin geri iade edilmesi üzerine 1860 yılında yeni bir fener inşasına başlanıldığı, 1863 yılında inşanın tamamlandığı ve fenerin kent için simge yapı haline geldiği anlaşılmaktadır (Şekil 45). Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'nın fiziksel değişim ve dönüşümünü belirleyen önemli dinamiklerden biri de I. Dünya Savaşı'dır. Savaş sırasında özellikle denizden yapılan top atışları neticesinde zarar gören sarayın çehresinin büyük oranda tahrip olduğunu söylemek mümkündür.

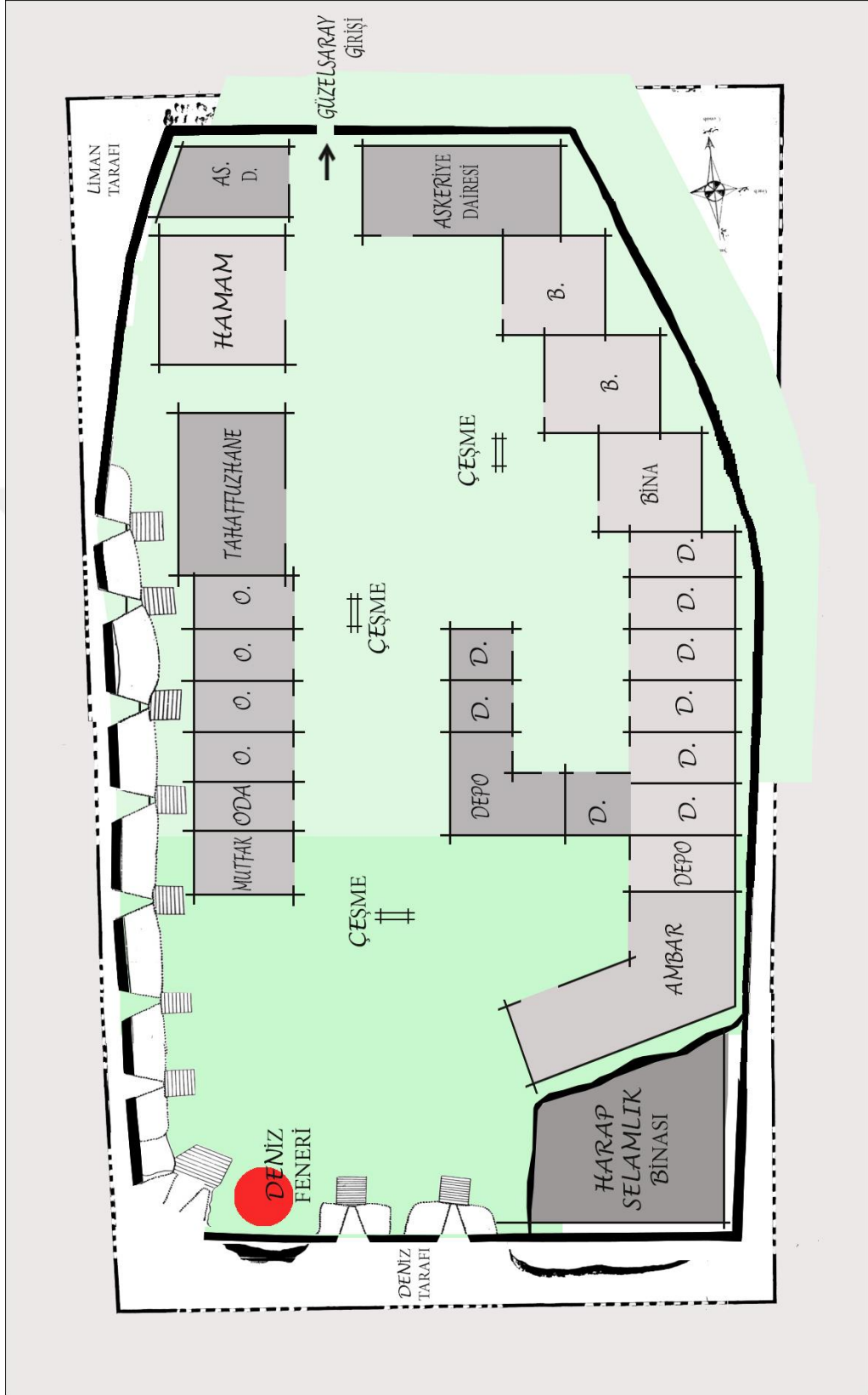
Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na dair arşiv belgeleri, seyahatnameler ve görsel belgeler bir arada değerlendirilerek sarayın inşasından önce ve inşasından günümüze değin hem kendisinin hem de yerinin geçirdiği değişim ve dönüşüm boyunca fiziki şekillenmesinde idari yapı, demografik yapı, ticaret, güvenlik, imar faaliyetleri, işgal, fetih ve istila şeklinde adlandırılabilir toplumsal dinamiklerin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayı'na ait herhangi bir kalıntının mevcut olmayışı saraya yönelik daha detaylı sonuçlara ulaşmayı olanaksız kılmıştır. Ancak bölgede yapılacak arkeolojik çalışmalar, farklı dillerde henüz keşfedilmemiş ve gün ışığına ulaşmayı bekleyen birçok arşiv belgesi saraya ilişkin yeni bilgilerin açığa çıkmasına ve yeni tespitlerin yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Şekil 43. 1818 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL

Şekil 44. 1853 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL

Şekil 45. 1863 Yılına Ait Üçüncüzâde Ömer Paşa Sarayına Ait Yerleşim Şeması (2018), Esra BABUL

4. KAYNAKLAR

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (CDABOA)

Vesika Tasnifleri

1.1. Osmanlı Arşivi

Ali Emiri

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I): 87/5910, 87/5912, 173/13371, 186/14435, 208/16485
215/16991, 139/10338, 160/12050, 182/14147, 87/5916, 219/17365

Bâb-ı Âli Evrak Odası

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 27/2002, 29/2113, 30/2232, 33/2467, 36/2659, 37/2758, 39/
2856, 41/3004, 41/3008, 41/3037, 42/3087, 43/3183, 43/3201, 43/3205, 43/3209, 44/3236,
45/3365, 48/3547, 52/3833, 53/3958, 55/4074, 57/4241, 57/4242, 58/4315, 64/4745, 68
/5074, 70/5239, 70/5240, 74/5529, 82/6127, 87/6501, 88/6543, 96/7171, 104/ 7791, 106
/7930, 107/8024, 123/9185, 126/9406, 131/9756, 132/9829, 142/10580, 147/11005, 149
/11170, 153/11421, 167/12498, 186/13895, 188/14067, 193/14410, 194/14479, 260/19426,
318/23831, 320/23983, 393/29469, 1037/77752, 2157/161713, 2494/187028,
2877/215737, 3212/240880

Bab-ı Asafi Amedi Kalemî (A.AMD): 45/55

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d): 57/219

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Bina Eminliği Defterleri (D.BŞM.BNE.d): 16229, 14115

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d): 2640

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D.BŞM.MHF.): 34/42, 33/60

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemî Defterleri (D.MKF.d): 29662

Sadaret Amedi Kalemî Meclis-i Vükela Evrakı (A.AMD.MV): 14186
 Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri (A.MTZ.(04)):150/30
 Sadâret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.MKT.): 111/75, 147/61
 Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Evrakı (A.MKT.DV.): 58/84, 69/89, 70/25
 Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.): 1/47
 Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD): 65/25, 84/80
 Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.): 253/29
 Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.): 3/96, 5/18, 315/92, 316/88,
 424/18, 218/8, 561/1, 566/10

Bâb-I Âlî Bünyesindeki Diğer Dairelere Ait Belgeler

Meclis-i Vala Risayeti Belgeleri (MVL): 32/65, 323/13790, 340/111, 732/25
 Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 223/2

Cevdet Tasnifi

Cevdet Adliye (C.ADL.): 27/1599, 50/2984, 27/1599
 Cevdet Askeriye (C.AS.): 61/2900, 1219/54717, 897/37758, 258/10736, 697/29228,
 869/37268, 198/8503
 Cevdet Bahriye (C.BH.):209/9776
 Cevdet Dâhiliye (C.DH.): 36/1786, 52/2563, 62/3088, 239/11905, 24/1199, 57/282
 Cevdet Evkafı (C.EV.): 580/29283
 Cevdet Maarif (C.MF.): 12/562
 Cevdet Maliye (C.ML.):171/7236, 284/11687, 318/13058, 426/17238, 647/26525,
 126/5558, 215/8886, 746/30347, 20/947, 602/24840, 616/25415, 638/26213,
 Cevdet Sıhhiye (C.SH.): 20/991
 Cevdet Zabtiye (C.ZB.): 49/2422

Dâhiliye

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI): 104/19, 104/26
 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemî (DH.EUM.SSM.): 66/65

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD): 5/79, 18/35, 46/44, 50/14, 51/16, 53/41

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.U.M.): 19/1

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.): 102/1, 138/8, 141/49, 155/30, 163/37, 164/65, 170/34, 195/26, 198/16, 201/26, 295/19, 298/13, 350/26, 756/1, 912/17, 1145/68, 1464/58, 1559/75, 1566/73, 1584/103, 1566/73, 1967/76, 1969/47, 1969/61, 1973/5, 1976/80, 1980/119, 1984/47, 1986/42, 1987/49, 1987/70, 1987/78, 1988/73, 1989/21, 1989/60, 1992/96, 1993/7, 1993/82, 1998/25, 1999/25, 2010/39, 2015/117, 2021/94, 2030/19, 2850/43

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d.): 44/277

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS.): 123/5

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.): 85/81

Evkaf Defterleri (EV.d.): 21795

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 523/25565, 593/29075, 598/29329, 1416/57893, 966/41305

Hariciye Nezareti

Hariciye Nezareti Atina Sefareti (HR.SFR.01): 90/59

Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR.SFR.3.): 610/36

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.): 47/55, 191/54

Hariciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR.04.): 339/52, 546/42, 553/43

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.): 123/3

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.): 29/40, 123/94, 195/41, 210/53

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.): 154/7, 206/9

İrade Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ.DH.): 46/2287, 156/8121, 156/1847, 169/8970, 207/11969, 417/27592, 1280/100746, 1307/40, 1296/47

İrade Evkaf (İ.EV.): 59/10, 1132/10

İrade Hususi (İ.HUS): 3/94, 5/31

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 131/5622

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL): 291/11677

İrade Sıhhiye (İ.SH): 319/1899

Maarif Nezareti Tasnifi

Maarif Muhâsebe Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 194/24, 194/101

Maliye Nezareti Tasnifi

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 9950

Maliye Nezareti Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF.d.): 91/08

Şura-yı Devlet (ŞD.): 373/39, 2692/24, 2726/15

1.2. Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet: (30-11-1-0): 338/37/16, 346/33/5, 418/60/9, 450/34/11, 502/35/13, 518/18/9, 275/11/7

1.3. Topkapı Sarayı Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 2387, 5528

1.4. Yıldız Sarayı Arşivi

Yıldız Sarayı Arşivi Defterleri

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.): 10/70, 65/67, 67/68, 207/56

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK): 83/60, 84/12, 84/28

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A.): 7/89

Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.SH): 3/65

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y..PRK.UM): 25/70, 26/3

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.): 263/35, 263/50, 265/72, 283/56

2. YABANCI GAZETE ARŞİVLERİ

Alexandria Gazette, 11 Aralık 1865, Alexandria, Virginia, Page 2.

Belfast New-Letter, 30 Kasım 1847, Belfast, Antrim, Northern Ireland, Page 1.

Chicago Tribüne, 3 Şubat 1878, Chicago, Illinois, Page 3.

Leicester Chronicle or Commercial and Leicestershire Mercury, 9 Ekim 1847, Leicester, Leicestershire, England, Page 3.

Milwaukee Daily Sentinel, 16 Kasım 1847, Milwaukee, Wisconsin, Page 2.

North Wales Chronicle, 8 Kasım 1855, Bangor, Gwynedd, Wales, Page 6.

Polynesian, 26 Mayıs 1849, Honolulu, Hawaii, Page 1.

Reno Gazette-Journal, 7 Mart 1916, Reno, Nevada. Page 3.

The Garden Island, 28 Mart 1916, Lihue, Hawaii, Page 5.

The Graphic Gazette, 1877, London, Greater London, England

The Guardian, 2 Ekim 1847, London, Greater London, England, Page 5.

The Los Angeles Times, 28 Nisan 1915, Los Angeles, California, Page 2.

The Montticeo, 22 Haziran 1916, Montticeo, Arkansas

The Morning Chronicle, 15 Kasım 1846, London, Greater London, England, Page 2.

The Morning News, 19 Kasım 1914, Wilmington, Delaware, Page 1.

The Morning Post, 13 Temmuz 1838, London, Greater London, England, Page 3.

The Newcastle Weekly Courant, 1 Ekim 1847, Newcastle upon Tyne, Tyne and Wear, England, Page 4.

The Wales Chronicle, 8 Kasım 1855, Bangor, Gwynedd, Wales, Page 6.

B. DİĞER KAYNAKLAR

Açık, T., 2003. Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset, Yayınlanmamış Doktora tezi, KTÜ, 2003.

Açık, T., 2007. Şer'iye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1160-1170 / 1747-1757, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

- Ainsworth, W. F., 1842. *Travels and Research in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Vol I, London: John W. Parker, West Strand, M.DCCCXLII.
- Akbulut, H., 2007. *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Gayrimüslimler (1800-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Akdemir, H., 2008. *2032 No'lu Trabzon Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Akın, G. (1993) "Mimarlık Tarihinde Pozitivizmi Aşma Sorunu ve Osmanlı Merkezi Mekân İkonolojisi Bağlamında Edirne Selimiye Camisi'ndeki Müezzin Mahfili", *Türk Kültüründe Sanat ve Mimari* (Ed. Mehmet Saçlıoğlu, Gülsün Tanyeli), İstanbul, 1-39.
- Aksoy, E., 1997. *Trabzon Simgeleri, Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul, s. 15-23.
- Aktaş, N., Halaçoğlu, Y., 1992. 'Başbakanlık Osmanlı Arşivi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırma Merkezi, Cilt:5, s.125, İstanbul.
- Albayrak, K., 1999. *2034 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterinin (Vr 70142 Arası) Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Arseven, C.E., 1993. "Tabya", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Aru, K. A., 1949. *Türk Hamamları Etüdü*, Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Asiliskender, B., Balcı, H. ve Yılmaz, N. 2005. *Anıt Kavramı, Kimliğin Sürekliliği Ve Değişim*. *Mimarlık Dergisi*, 322; s. 77-83.
- Aygün, N., 2005. *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon.
- Aygün, N., 2009. *XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı*, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, s.39, Serander Yayınevi, İstanbul.
- Bassnet, S., 2003. "Introduction", *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia*, ed. Jennifer Speake, vol. I, New York, s. XI.
- Başkan, S., 1999. "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Avrupa Sanatında "Osmanlı" "Turquerie" ve "Oryantalizm", *Osmanlı*, C. XI., Ankara, s. 454-467.
- Bay, A., 2014. *XVIII ve XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez*, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* s.12, sayfa:1-40.

- Bayartan, M., 2008. Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler, Osmanlı Bilim Araştırmaları, C.: 10, İstanbul, s. 157-175.
- Bayrak, D., 2017. Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri ve Şehrin İmarına Yönelik Faaliyetler (1931-1958), Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, KTÜ, Trabzon.
- Bazna, Y., 2013. 1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyye Sicili, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Beaumont, M. A., 1849. L'illustration Journal Universal, L'illustration Tome XIII, Ornè de 300, Vignettes, Mars, Avril, Mal, Juin, Juillet, Août, A. Le Chevalier Et Cıe, Paris, s.280.
- Bıjıskyan, P. M., 1998. Pontos Tarihi, çev.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul.
- Bilgin, Süleyman vd., 2007. Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- Bliss, E. M., 1896. Turkey and The Armenian Atrocities London.
- Bonvalot, G., 1889. Through The Heart of Asia: Over The to India, Vol. I, Translated From The French By C. B. Pitman, London: Chapman and Hall, London s.15.
- Bostan, H., 2002. XV-XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.372-388.
- Bostan, İ., 2000. Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım, s. 303-307.
- Brager, J. H. D., 1855. A Voyage in The Black Sea, The Bosphorus, The Sea of Marmara and Dardanelles, London, s. 105.
- Bryer, A., ve Winfield, D., 1985. The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, Vol. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. s.397.
- Bülbül, M., 2007. 2039/225 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin (Vr. 71–123) Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1303-1305/M. 1886-1888), Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Büyük Lorraine Sözlük ve Ansiklopedisi, 1992. "Beyt", İstanbul Gelişim Yayınları, Cilt 3, İstanbul, s. 1595.
- Cantay, T., 1991. "Avlu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, s. 120-123.
- Cerasi, M. M., 1999. Osmanlı Kenti-Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, çev.: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Clavijo, R. G., 1404. Clavijo Embassy to Tamerlane (1403-1406), İspanyolcadan çev.: Guy Le Strange, George Routledge, Sons Ltd., Broadway House, Carter Lane, London.
- Clements-Corbis, G., 1853. Paul Dominic Colnaghi Co 13-14, Paul Maul East- Pusblishes to İter Majesty, Bir Tutkudur Trabzon, İstanbul, 1997, s.231.
- Curzon, R., 1854. Armenia A Year at Erzeroom, and on The Frontiers of Russia, Turkey, and Persia, London.
- Çetinkaya, T., 1135/1722 Tarihli Sicil Defterine Göre Trabzon'un Sosyal Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çevrimli, N., 2014. Vakfiyelere Göre 15. - 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, s. 315-333, Ankara.
- Danacıoğlu, E., 2001. Geçmişin İzleri Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Demir, N., 2004. Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, s. 29, Ankara.
- Demirkaya Üstün, F., 2014. Toplumsal Dinamikler Bağlamında Trabzon Kent Dokusunun Dönüşümü (Komnenos Hanedanlığından Cumhuriyet'e Kadar), Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, KTÜ, Trabzon.
- Denktaş, M., 2005. Şer'iyye Sicil Defterlerinin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği), Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erciyes, sayı 18, Kayseri, s. 51-66.
- Develioğlu, F., 1949. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 30. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Deviren, A. S., 2001. Mimaride Yer: Yapının Araziyle İlişkisinin Kavramsallaştırılması (19280-2000), Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dodd, G., 1856. Pictorial History Of The Russian War - 1854-1856 with Maps, Plan, and Mood Engrabins, W.R. Chambers Edinburgh and London, MDCCCLVI, London, s. 131.
- Doğan H., 1999. "Menzil", Ansiklopedik Mimari Sözlük, 9. Baskı, İstanbul.
- Doğan, Ç. E., 2009. "Mimarinin Görselliği ve Temsili", TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 17, Ankara, s. 32.

- Doğan, H., 1975. “Avlu”, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Y., 2009. Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1171–1182/1758–1769, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Düzbakar, Ö., 2008. 17. Yüzyıl Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre Konut ve Konut Terminolojisi. Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa, 14(14), 87-96.
- Ebel, K. A., 2005. Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları , Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı , İstanbul.
- Elisée, R., 1885. The Earth and Its Inhabitats, 'ASIA', South-Western Asia, Illustrated By Numerous Engravings And Maps, ed.: Ernest George Ravenstein ve Augustus Henry Keane, New York: D. Appleton And Company, vol: IV, s. 181.
- Erdel, A., 1943. Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine Gözlemler, Türk Coğrafya Dergisi 0 1 71-85.
- Ergenç, Ö., 1982. “Osmanlı Klasik Dönemindeki “Eşraf ve Ayan” Üzerine Bazı Bilgiler”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, İstanbul, C. III., s.105-118.
- Ertem, A., 2004. “İstanbul Vakıfları”, İstanbul ve Medeniyet, Haz.: Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Ertuğ, H. N., 2015. Şer'iyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-25) Yılı İstanbul'da Osmanlı Konutu/Menzili, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2015 (129-142).
- Eşit, S., 1998. Osmanlı Dönemi Mahkeme Kayıtları Trabzon Şer'iyeye Sicilleri 42/2079 (1322-1325) No'lu Deftere Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Eyice, S., 1970. Trabzon/Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni ,C25, S: 304, Ocak/Mart,s.7-II.
- Eyice, S., 1992. “Batılılaşma”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul, s. 172.
- Eyice, S., 1992. “Beşir Ağa Camii”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, s. 1.
- Eyice, S., 1997. “Hamam”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul, s. 402-430.
- Eyice, S., 2001. “Kale”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul, s. 234- 242.

- Eynallı, M., 2002. 1914/127 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicili (Transkrip ve Tahlili), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Faroqhi, S., 1992. Şehir Evinin Fiziki Şekli. Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, çev.: İ. Kalın, Cilt 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, s. 1151-1178.
- Faure, J. A., 1877. Histoire de la guerre d'Orient (1877-1878): Illustrée de Cartes, Plans, Portraits, Vues, Épisodes de Batailles, Paris.
- Filikan, G. H., 1896. Armenia and Her People or The Stor of Armenia by An Armenia, Hartford, CNN, Amerikan Publishing Company.
- Finlay, G., Bryer, A., ve Winfield, D., 1985. The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, vol. I, Washington DC, s.196.
- Gangal, M., 2004. 2039/225 No'lu Trabzon Şer'iyye Siciline (Vr. 1-70) Göre Şehrin İdari Ekonomik Sosyal ve Kültürel Yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- GENÇ, Y., ve diğerleri, 2010. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Rehberi, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 108, İstanbul.
- Genel Kurmay Başkanlığı, 1973. "Tabya ve İstihkamlar", Harp Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara.
- Gökbilgin, M. T., 1992. Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin, M., 1977. Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göyünç, N., 1996. Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II, İstanbul, s. 264-268.
- Grassl, J., 1860. Specialkarte der Asiatischen Turkey. II. Blatt. Armenien und Theile von Klein-Asien, Syrien & Mesopotamien.
- Güner, Y., 2004. Edirne Askeri Tabyalarının Mimarisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Güney, M. 2011. 1826 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Güney, İ., 1998. Osmanlı Dönemi Mahkeme Kayıtları (Trabzon Şer'iyye Sicilleri) 42/2081 No'lu Deftere Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

- Güzel, E., 2010. Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname VE Gravürlere Yansıması (18. ve 19. Yüzyıllar), Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYÜ, Van.
- Hahanov, A., 2004. Panaret'in Trabzon Tarihi, çev.: Dr. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık Yayınları, Trabzon.
- Hallaçoğlu, Y., 2004. "Menzil", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, İstanbul, s. 160.
- İnalçık, H., 1977. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", Studies in Eighteenth Century Islamic History, Thomas Naff and Roger Owen (eds.), London: Southern Illinois University Press.
- Karakoyunlu, S., 1971. Edirne ve Kırklareli Kale Tahkimatıyla Edirne Kalasının 1912-1913 Balkan Savaşlarındaki Rolü, T.C. Kara Kuvvetleri Komutanlığı I. nci Ordu Tahkim Komutanlığı, Çorlu, s.14-26.
- Karpov, S. P., 1986. L'impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma 1204-1461, Rapporti Politici, Diplomatici e Commerciali, Roma.
- Kılıç, O., 1999. "XVIII Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı", Trabzon Tarihi Sempozyumu (Kasım 1998), Trabzon, s. 179-192.
- Kinneir, J. M., (1818). Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in The Years 1813 and 1814, London, John Murray, Albemarle-Street.
- Koca, G. ve As, N., 2016. "Çatıda Ahşap Kullanımı", 8. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu 2- 3 Haziran 2016 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fındıklı- İstanbul.
- Kodaman, B., 1990. XVIII Yüzyıl Sonunda Gümrüğü, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988), Samsun.
- Korkmaz, S., 2014. Trabzon 1816 Numaralı Şer'iyeye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köprülü, F., 1997. "Ayan", İslam Ansiklopedisi, İA, 2, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, s. 40.
- Köse, O., 2001. XIX Yüzyılda Gümüşhane Madenleri, Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001), haz., Mithat Kerim Aslan, Hikmet Öksüz, c.I, (Tarih), Trabzon 2002, s. 296-297.
- Kurtar, S., 2013, Mekânı Yaşamak: Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu, TÜCAUM, s. 1-7.
- Küçüköner, M., 2004. İmge ve Çoğaltma, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Lambert, J. H., 1941. Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu, Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza, ed.: Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, s. 319-351.
- Latifoğlu, A., 2005. 2110/296 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicillinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 13221334/M. 1914/1916), Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Laurens, J., 1854. Expédition Du Littoral De La Mer Noire L'illustration Journal Üniversal Paris, c.23 s.265.
- Laurens, J., 1910. Ouvrage Illustré D'après Les Oeuvres De L'artiste, Illustrated with Works of The artist by Léon-Honoré Labande Paris.
- Lowry, H. W., 2005. Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Lybrey, A., 1987. Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları, çev.: Necmi Ülker, Tarih İnceleme Dergisi, Sayı III, s.141-157.
- Lynch, H. F. B., 1901. Armenia, Travels and Studies, vol. I, The Russian Provinces, Longmans, Green and Co, vol. I, London.
- Madran, E., 1994. Vakfiyelerde Sivil Mimarlık Örneklerine İlişkin Bilgiler, Kent, Planlama, Politika, Sanat: Tarık Okyay Anısına Yazılar, der. İ. Tekeli, Ankara; s.423-35.
- Maunsell, F. R., 1898. Trabzon Vakfı Konsolosluk Arşivleri, Ankara.
- McGowan, B., 1997. "The Age of the Ayans, 1699-1812" in Economic and Social History of the Ottoman Empire, vol. IV, Cambridge University Press, England.
- Méry, J., 1855. Constantinople et La Mer Noire, L'illustration, De MM. Rouargue Frères, Belin-Leprieur et Morizot, Paris, s.376.
- Murat, S., 2009, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaleti'nde Güvenlik, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, KTÜ, Trabzon.
- Nemlioğlu, C., 2001. Görsel Belgelerde Trabzon, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001), II. Cilt: Dil-Edebiyat, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları:13, Trabzon.
- Öksüz, M., 2006. Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon, Toplum-Kültür-Ekonomi, Serander Yayınları, Trabzon.
- Önder, O., 2007. Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları, Master Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Özcan M., 1999. “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi”, Osmanlı, 6, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Özkaya, Y., 1978. Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Özkaya, Y., 1996. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da “Âyanlık İddiaları”, D.T.C.E. Dergisi, Ankara, c.24, s.195-196.
- Özköse, A., 1995. Avluların Tarihsel Süreç İçerisindeki Evrimi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özön, M. N., 1983. Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük, İstanbul, s. 647.
- Öztürk, S., 1995. Askeri Kassama Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri Sosyo-Ekonomik Tahlil, OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Öztürk, T., 2010. Arşiv Belgelerine Göre Trabzon’da Üçüncüoğlu Sarayı, Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza, ed.: Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, s. 237-264.
- Özyalvaç, P. Ş., 2015. İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pakalın, Z., 1983. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 Cilt, İstanbul s. 479.
- Par F. Élie De La Primaudaie, 1848. Études sur Le Commerce Au Moyen Age, Histoire du Commerce De La Mer Noire et Des Colonies Genoises De La Krimée, Paris, Comptoir Des Imprimeurs-Unis.
- Pehlivan, F. 2000. 1849 No' Lu Şer'iyeye Siciline Göre Trabzon Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1676-1677), Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1905, Washington: Government Printing Office, Vol. XX, Washington.
- Public Health Reports, Formerly Abstract of Sanitary Reports Issued By The Surgeon-General Public Health and Marine-Hospital Service, 1906, Washington: Government Printing Office, Vol. XXI, Washington.
- Rhea, A. S., 1869. The Tennessean in Persia and Koordistan Being Scenes and Incidents, in The Life Of, For Ten Years Missionary in Mosul, rev., Dwight W. Marsh, Philadelphia: Presbyterian Publication Committee, 1334 Chestnut Street, New York, s.40.
- Roux, J. P., 2006. Orta Asya Tarih ve Uygarlık, çev.: Lale Arslan, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

- Ruggles, D. F., (ed.) (2000). *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, New York: State Universtiy of New York Press.
- Saint-André, J., 1848. *Sa Vie et Ses Écrits, Mis En Ordre Et Publiés Par Michael Nicolas*, Paris, Au Comptor Des Imprimeurs-Unis, Montauban, Rethoré, Libraire-Édition.
- Sayar, A. G., 2005. “Muallim Cevdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırma Merkezi, Cilt:30, s.314, İstanbul.
- Schoder, J., 2000. *Turquie d'Asia*, imp. Gulguin et Dupain R. de la Calandre 19. Paris, J. Schoder, Alexander S. Onassis, Yunan Kütüphanesi, Public Benefit Vakıf Arşivi.
- Schulz, M., 1836. *Journal Asiatique ou Recueil de Mémoires, D'extraits et de Notices Relatifs A L'histoire, A La Philosophie, Aux Langues Et A La Littérature Des Peuples Orientaux*, çev.: Neslihan Bülbüloğlu Abanozoğlu, Troisième Série, Tome I, Imprimé Par Autorisation Du Ro: A L'imprimerie Royale, s. 21-37.
- Sertoğlu, S. M., 1986. *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul, s. 221-222.
- Sezgin, İ., 2003. 1876/62 (H. 1128-1129/M. 1716/1717) No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Southgate, H., 1840. *Narrative of A Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with An Introduction and Occasional Observations Upon The Condition of Mohammedanism and Christianity in Those Countries*, Vol I, New York, D. Appleton Co. 200 Broadway, MDCCCXL.
- Sönmez, N., 1997. *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Spencer, E., 1838. *Travels in The Western Caucasus Including A Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836*, Vol II, London: Henry Colburn, Great Marlborough Street.
- Şahin, C., 2003. *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şahin, E., 2011. “İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali (1916)”, *Trabzon Tarih ve Kültür Yazıları Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu 16–18 Mayıs 2006*, 1, Trabzon: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları, 2011.
- Şahiner, A., 2007. 1964/150 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

- Şen, Y., 2008. 15-17 Yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması, , Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şenyurt, O., 2014. "Osmanlı'nın Son Dönemlerine Ait Belgelerde Mimari Anlatılar ve Mimarlık Terminolojisindeki Bazı Anlam Sorunları", Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, Sayı: 5, 2014 Haziran, s. 65-84.
- Şevket, Ş., 2001. Trabzon Tarihi, Yayına Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- Şimşek, E., 2007. Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri 1112-1126/1701-1714, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Tanman, M. B., 1991. "Atik Vâlîde Sultan Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, s. 70.
- Tanyeli, U., 1987. Anadolu-Türk Kentlerinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy), Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tanyeli, U., 1996. "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", Prof. Doğan Kuban'a Armağan, yay. haz. Zeynep Ahunbay, Deniz Mazlum, Kutgün Eyüpgiller (İstanbul: Eren, 1996), 57-71.
- Tekindağ, Ş., 1979. "Trabzon" İslam Ansiklopedisi., C. XII, Sayı: 1, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul.
- Texier, C. F. M. ve Pullan, R. P., 1864. Byzantine Architecture: Illustrated By Examples of Edifices Erected in The East During The Earliest Ages of Christianity: With Historical & Archaeological Descriptions, London, s. 213.
- Texier, C. F. M., 1833. Asie Mineure, Geographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de Chersonnèse d'Asie, Paris, Firmin-Didot, MDCCCLXXXII, s. 195.
- Texier, F. M. C., 1864. Byzantine Architecture; Examples of Edifices Erected in The East During The Earliest Age of Christianity with Historical, Archeological Descriptions, Day&Son Lithographers to The Queen and to H.R.II. The Prince of Walles, 6, Gate Street, Lincoln's Inn Fields, W.C., London.
- Tezcan, M., 2002. İpekyolu ve XVI. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001), Trabzon, C.I, s.71-90.
- The Monticellonian (Monticello, Arkansas), 22 Haziran 1916, s.3.

- Tosun, M. 2005. Şer'îye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1148-1735 / 1153-1741, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Tosun, M., 2005. Şerîye sicillerine göre Trabzon'da mülk satışları 1148-1735 / 1153-1741, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Trabzon.
- Tournefort, J., 2005. Tournefort Seyahatnamesi, ed.: Stefanos Yerasimos, çev.: Teoman Tunçdoğan, II. Kitap, İstanbul.
- Turan, A., 2014. 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- Turan, Ş., 1988. Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi, Ekim 1986, Samsun, Bildiriler Kitabı, s.147-158.
- Turgay, A. Ü., 1982. "Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", Christians and Jews in the Otoman Empire, ed. B. Braude-B. Lewis, New York, s.281.
- Uğur, Y., 1988. Şer'iyye Sicilleri, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 39, İstanbul, s. 9. Denктаş, M., 2005.
- Uygun, A., 2001, 1866/52 (H. 113114/M.1702-1703) No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Uzun, M., 2007. 1924/110 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Üçel-Aybet, G., 2003. Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İstanbul, 2003, s.15.
- Üçüncüoğlu, A. G., 2011. Trabzon'un Ünlü Valisi Üçüncüzâde Ömer Paşa, Gümüşhane.
- Ülkü, O., 2006. Kars ve Ardahan Tabyaları, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- Üstün, F., 2008. Tarihsel Kaynaklara Göre Sinop Şehrinin Fiziksel Gelişimi (Antik Dönemden 19. yy. Sonuna Kadar), Fen Bilimleri Enstitüsü, KTÜ, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Wagner & Debes, Leipzig, Armenia, Travels and Studies, London, New York: Longmans, Green, and Co. c. II, s. 30.
- Walpole, F., 1851. The Ansayrii or The Assassins: With Travels in The Further East in 1850 to 1851, Including a Visit to Nineveh, vol. II, London: Richard Bentley, New Burlington Street.

- Wolff, J., 1845. Narrative of a Mission to Bokhara, in The Years 1843-1845, to Ascertain, The Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly, Vol. II, London: Published for The Author, By John W. Parker, West Strand, M.DCCCXLV.
- Wyman, R. M. (2005). America's History Through Young Voices: Using Primary Sources in The K-12 Social Studies Classroom. USA: Pearson Education, Inc.
- Yağmurdereli, N., 1946. "Eski Yıllarda Trabzon'da İctimaî ve İktisadî Hayat", İnan Trabzon Halk Dergisi, Yeni Seri Sayı 2, Yıl:3, s.9-11.
- Yazıcı, A., 1999. 2091 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Yediyıldız, B., 1984. "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", Vakıflar Dergisi (Ayrı basım), Ankara, Sayı: XVII. s. 9.
- Yediyıldız, B., 1999. Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi, Türkler, C.: 5, Ankara.
- Yediyıldız, M. A., 2003. XVII. Asır Bursa Evleri (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre), T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Cilt: 12, Sayı:1, 2003 s. 185-192.
- Yegin, Ş., 2009. H. 1064–1065 (M. 1654–1655) Tarihli Şer'iyeye Siciline Göre Trabzon, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeğin, A., Badıllı, A., İsmail, H., Calım, İ., 1990. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat, Türdav Basım ve Yayımlar Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul.
- Yılmaz, Ö., 2006. Batılı Seyyahlara Göre Trabzon, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, KTÜ, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Yılmaz, Ö., 2012, Tanzimat Döneminde Trabzon, KTÜ, Doktora Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı, Trabzon.
- Yürük, E., 2016. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Etkin Bir Ayan Ailesi: Şatırzadeler, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 23, sayfa 29-42.
- Zerey, O., 2003. 1824 Nolu Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon-Değerlendirme), Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Zorlu, T., Keskin, K., 2017. Kültür-Konut Etkileşiminde Mahremiyet Olgusu: Geleneksel Urfa- Akçaabat/Ortamahalle Evleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz, Online Journal of Art and Design volume 5, issue 2, April 2017.

URL-1,

http://www.raremaps.com/gallery/detail/37950/Trabzon_Turkey_Trebizond/Parke-Brothers.html, Erişim Tarihi 12 Ekim 2017.

- URL-2, <http://www.messageries-maritimes.org/sully.html>, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2018.
- URL-3, <https://pontosandaristera.wordpress.com/2009/08/03/15-7-2008-2/>, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2018.
- URL-4,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_war_in_the_east._Landing_Turkish_troops_from_Aleppo_at_Trebizonde.jpg, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2018.
- URL-5, http://www.irolli.it/genova_unesco/palazzo/via_garibaldi_3.html, Erişim Tarihi: 7 Mart 2018.
- URL-6, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/>, Erişim Tarihi 20 Eylül 2018.
- URL-7,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf05e18d017d7.46005162, Erişim Tarihi 4 Temmuz 2018.
- URL-8, <https://journals.sagepub.com/home/phr>, Erişim Tarihi:15 Haziran 2018.
- URL-9, <https://www.alamy.com/stock-photo/after-luca-cambiaso.html>, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2018.
- URL-10, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/192693>, Erişim Tarihi: 13 Aralık 2017.
- URL-11,
https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=608&tbm=isch&sa=1&ei=27sCXM2jHMuEwPAPhqiSMA&q=ahmediye+k%C3%BCIliyesi+dershanesi&oq=ahmediye+k%C3%BCIliyesi+dershanesi&gs_l=img.3...33598.36724..36855...0.0..0.129.1374.0j11.....1....1..gws-wiz-img.....0i30j0i24.I5Ab62QN7HU#imgrc=EM9UOii1z-WipM: Erişim Tarihi: 1 Aralık 2018.
- URL-12,
[https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=608&tbm=isch&sa=1&ei=AbwCXJCrI-OprgS15IO4Dw&q=be%C5%9Fira%C4%9Fa+camii&oq=be%C5%9Fira%C4%9Fa+camii&gs_l=img.3..0i10i24.33812.38373..38649...1.0..1.839.6131.0j5j4-3j4j2.....1....1..gws-wiz-img.....0j0i67.tpnzV_UEyqc#imgrc=kRjMvReacQ86MM](https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=608&tbm=isch&sa=1&ei=AbwCXJCrI-OprgS15IO4Dw&q=be%C5%9Fira%C4%9Fa+camii&oq=be%C5%9Fira%C4%9Fa+camii&gs_l=img.3..0i10i24.33812.38373..38649...1.0..1.839.6131.0j5j4-3j4j2.....1....1..gws-wiz-img.....0j0i67.tpnzV_UEyqc#imgrc=kRjMvReacQ86MM;):, Erişim Tarihi: 1 Aralık 2018.
- URL-13, <http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/content/be%C5%9Fira-a%C4%9F-camii>, Erişim Tarihi: 1 Aralık 2018.
- URL-14,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c03ba3579f745.68323672, Erişim Tarihi: 1 Aralık 2018

5. EKLER

Ek 1. Üçüncüzâde Ömer Paşa'ya Ait 1153/1740 Tarihli Vakfiyenin Latin Harflerine Çevrilmiş Tam Metni, (Kaynak: Üçüncüzâde Ömer Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter No: 489, s.137)

Sahha ve sahha'indi ve bi-hakki nebiyyihi ve ilâ hükmihi bi-sıhhatihi ve luzûmihi ve husûsihi ve umûmihi âlimen bil-hilâfi mine'l-e'immeti'l-eşrâfi alâ men yerâhu mine'l-ulemâil-alâm rahimehumullahu'l-Meüku'l-Azizil-Allâm ve hümü'l-mühtedüne'l-müslimûn rıdvanullahi Teâlâ aleyhim ecma'în. Enelabdü'l-fakîr ileyhi Teâlâ el-Hac Mustafa el-kâdî bî-Medîne-i Trabzon ğufira leh el-hamdülillahillezî ce'ale'l-eflâke devvâren ve enzele mine's-semâ'i mâ'en midrâren ve ahrace-mine'l-sahreti's-samma' ve subhâne men-bi-yedihi'l-mülkü ve'l-melekûtü leyse lehû şerikun ve lâ nazir ve's-salâtü ve's-selâmu alâ nebiyyihi Muhammedin ve alâ âlihi ve ashâbihi ellezîne kânu ahyâran salâten dâimeten ve selâmen âşiiyyeten ve ebkârâ

Emmâ ba'dü; ba'is-i tahrîr-i kitâb-ı şer'î, mûcib-i tasdîr-i hitâbet-i mer'î budur ki hâliyen bi'l-fi'l Medîne-i Trabzon eyâletine mutasarrıf emîrû'l-ümerâi'lkirâm kebîrû'l-küberâi'l-fihâm zül-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'l-'izzi ve'l-ihtişâm ba'isu'l-hayrât ve kâsibü'l-müberrât a'nî bihî sa'âdetlü Üçüncüzade Ömer Pâşa meddehullâhu bekâen hazretlerinin meclis-i şer'-i şerîf-i mutahhar ve mahfel-i dîn-i münîf-i münevverde vakf-ı âti'l-beyâna li-ecli't-tescîl icrâ-yı levâzımını tekml için mütevellî nasb ve ta'yîn buyurdıkları fahrü l-akrân Musa Ağa ibnül-Hac Hamid Ağa mahzarında ittifak-ı bâtın u zâhir ve inşirah-ı sadr-ı safâ-yı hatır ile bi't-tav'i's-sâfi ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tiraf-ı sarîh-ı mer'i ile takrîr-i kelâm

Ek 1'in devamı

ve ta'bir-i ani'l-merâm idüb tevfik-i mevhebe-i İlâhi ile bi's-şirâi's-sahîhi's-şer'î ve bi't-temellükü's-sarîhu'l-mer'î silk-i mülk-i sahihimde münselik ve tahdîd-i yedimde mütemellik olan taht-ı tasarruf-ı tâm ve dahil-i mülk-i mâlik kelâmımda olub Medine-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesinde vâki' etrâf-ı erba'ası inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd büyût-i 'adîde ve sâire ebniye ve hamam ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ve havluyu müştemil Yeni Saray ta'bîr olunur dört aded dâhiliye ve iki aded hâriciye mülk menzillerim ile serây-ı mezkûre muttassıl lede'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd liman ve mahallât câniblerinde vâki' eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli iki kıt'a mülk bağçelerimi ve eyâlet-

i Trabzon'da vâki' Görele kazasında derûn-ı kal'ada kâin etrâf-ı erba'ası 'inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd büyü-tü 'adîde ve sâir ebniye ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli bağçe ve havluyu muhtevi beş aded mülk-i dâhili ve hâric-i kal'ada kâin yine büyü-tü 'adîde ve sâir ebniye ve bağçe ve havluyu müstemil mülk hâriciye menzillerimi ve kazayı mezkûrda vâki' etrâf-ı erba'alan 'inde'l-ahâli ma'lûmu l-hudûd bir bâb mülk hamam ve bir bâb mülk kahvehâne ve bir bâb mülk ekmekçi fırını ve yirmi bâb oda ve dört bâb dükkânı müstemil bir aded hanı ve yirmi dört bâb mülk dükkânımı ve kazâ-yı mezbûra tâbi' Elegü nam iskelede vâki etrâf-ı erba aları 'inde'l-ahâli ma'lûmu'l-hudûd otuz yedi bâb oda ve on bâb mehâzin ve dört bâb dekâkine müstemil bir aded mülk hanı ve bir bâb mülk ekmekçi fırını ve bir bâb mülk kahvehane ve dokuz bâb dükkânımı âmme-i tevabi' u levâhıkı ve kâffe-i menâfi'i ve merâfıkı ile hasbeten li-İlâhi'l-Meliki'l-Müte'âl ve taleben li-merzâti'r-Rabbi's-Samed vakf-ı sahih-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf u habs edüb şöyle şart eyledim ki, akarât-ı mezkûratdan mahalle-i mezbûrda vâki' dört aded dâhiliye menzillerin her birinde senevi yüz ellîşer akçe icâre ve iki aded hâriciye ve iki kıt'a bahçelerin her birinden yüz yirmişer akçe ve kazâ-i mezbûrde derûn-i kal'ada ve hâricinde vâki' menzillerin her birinden otuzar akçe ve hamam-ı mezkûrdan üç bin akçe ve kahvehânedan yüz yirmi akçe ve ekmekçi fırınından iki yüz kırk akçe ve yirmi dört bâb dükkânın her birinden kırkar akçe ve han-ı mezkûrdan bin sekiz yüz akçe ve sâ-lifü'z-zikr Elegü İskelesi'nde vâki' han-ı mezkûrdan iki bin dört yüz akçe ve ekmekçi fırınından beş yüz kırk akçe ve kahvehâne ve dokuz aded dükkânın her birinden yüz yirmişer akçe ki cem'an senevi on bir bin beş yüz yirmi akçe icâreden, mütevellî olanlara yevmi dört akçe ve medîne-i mezbûrede Yenicuma Mahallesi'nde vâki' Ebu'l-feth merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Mehmed Han tâbe serâhu Câmi'-i şerifi kurbunda kâin müceddeden binâ eylediğim bir bâb tedris hücre-i ve dört bâb talebe-i 'ulûm hücreleri olup dersâne-i mezkûrede

Ek 1'in devamı

müderris olanlara yevmi on akçe ve zikrolunan dört bâb hücrelerde sâkin talebe-i ulûm için beher hücreye yevmiye dörder akçe ve lede'l-iktizâ zikrolunan beş hücrelerin ta'mîr ve termimâtına yevmi iki akçe ta'yîn ve tahsis edüp mâ-dâm ki libas-ı hayatı lâbise ve nefis-i nefisem yedimde enîse ola, vakf-ı mezbûrun süknâ vü tasarrufu yedimde, kendim mütevellî olup âmme-i umûr-ı evkâf-ı mezbûre ve kâffe-i mesalih-i mezkûre ve azl ü nasb-ı erbâb-ı vezâif, naks ü teksir ve tebdil ü tağyir ve istibdâl ü tahvil kendi yedimde, velhâsıl her emrde münferid ü müstakil olup kimesne müzahim ü münazi' ve mezbûrun süknâ vü tasarrufu yedimde, kendim mütevellî olup âmme-i umûr-ı evkâf-ı mezbûre ve kâffe-i

mesalih-i mezkure ve azl ü nasb-ı erbâb-ı vezâif, naks ü teksir ve tebdil ü tağyir ve istibdâl ü tahvil kendi yedimde, vel-hâsıl her emrde münferid ü müstakil olup kimesne müzahim ü rnünazi' ve mâni' ü dâfi' olmaya. Ol dem ki nefis-i mutme'innem gûşuna irci'î ilâ rabbiki râziyeten merziyyeten nidâsı yetişüp îcâben li-hâzihi'd-da'veti'l-azîme tûtî- i cân-ı azizim bu kafes-i âb u gülden halâs olup tayerân-i gülistan-i âlem-i kuds edüb dâr-ı dünyadan serây-ı bekâya intikal eylediğimde tevliyet-i mezkûreyi erşed-i evlâdıma ve evkâf-ı mezkûrun süknâ ve tasarrufunu evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdınmın ricâline ve ba'dehu nisvânına ile'l-inkirâz batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin ve neslen ba'de neslin ve ba'de'l-inkirâz ne'uzübillahi min kahri'l-Feyyâz akreb-i akrabâma ve ba'de'l-inkirâz 'utekâma ve ba'dehu Medîne-i Münevvere'nin mutlakan fukaralarına ta'yîn ve tahsis eylediğim deyu menâzil ve han dekâkin-i mahdûd-ı mezkûrleri fâriğan 'ani'-ş-şevağil müteveli-i merkûm Musa Ağaya teslim, ol dahî vakfiyyet üzere kabz ü tesellüm edüb şâir evkâf mütevellileri gibi tasarruf eyledi deyu takriri kelâmını merbût vakfiyyetini şurût u kuyûdunu mazbût ve silk-i muharrere üzerine (habl-i serâdini) çevr-i medârını hatm-i kelim buyurdıklarında müteveli-i merkûm Musa Ağa dahi vâkıf-ı paşa-yı mûmâ-ileyh hazretlerinin sâdır olan kelimât ü takrirâtı vicâhen tahkik ve şifâhen tasdik eylediğinden sonra vâkıf-ı paşa-yı mûmâ-ileyh hazretleri vifâkdan semt-i şikâka azîm i'âde-i kelim ile müteveli-i merkûm üzerine da'vâ ve takriri kelâm edüp vakf-ı akar İmam-ı Muhtar Sirâcu'l-ümme Kâşifü'l-ğumme Ebû Hanîfetül-Kûfi Nu'man [bin] Sabit hazretleri mezheb-i şeriflerinde vâkıf bâtil olduğu emr-i mukarrer ve kavli-i şerîfleri kütüb-i fihhiyyede mestur bi's-sarîh olmağın ben dahî vakf-ı mezkûrumdan rucû' edüp müteveli-i merkûm cevaba mütesaddî olup fi'l-hakîka hâl bast olunan minvâl üzerine gerçi Hazret-i İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı akdem indinde vakf gayr-i lâzım ve İmâm-ı Sâlis Hazretleri indinde vakf bâtil, rucû'u sahih ise lâkin İmâm-ı Efdal Tilmîz-i Evvel Ebû Yûsuf hazretlerinin mezheb-i

Ek 1'in devamı

şeriflerinde vâkıf mücerred vakaftu demekle vakf sahih ve lâzım olup vâkıfın mülkündn z3ayid rucû'u gayr-i k3abilden âhiru'leyyâm ve bekâsı emr-i sahih olmağla hükkâm ü kuzât fi cemî'i'l-evkat bu kavli-i şerîf ile âmiller olup evkâf-ı mezbûresinin müebbeden vakfiyyetinin ve sıhhat ü lüzûmuna ve şurût-ı mezkûresinin sıhhat ü cevazına Hâkim-i muvakkı-i sadr-i kitâb bi't-tevkî'i'l-müstetâb tûbâ lehu ve hüsn-i meâb efendi hazretlerinden ve hükm-i sahih- şer'i ve kazâ-i habs-i sarîh mer'î iltimas etmeğın hâkim-i mûmâ-ileyh hazretleri dahi imam-ı müşârün-ileyh Ebu Yusuf hazretlerinin kavli-i şerifi ve re'y-i latîflerine itibarları evlâ ve vakfiyyet üzere ibkâ-yı âhara görüp sıyâneten li'l-evkâf ve

sâlik-i mesleki'l-hükkâmu'l-eslâf ve'l-eşrâf evkâf-ı mezbûrenin mü'ebbeden vakfiyyet ü lüzûmuna ve sıhhati's-şurûtuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î ile hükmedüb mütevellî-i merkûm yedinde vakfiyyet üzere ibkâ ve vakf-ı müebbed ü sahîh ü lâzım olub min-ba'd nakz u tahvil ve tağyir ü tenzili mümteni'u'l-ihimâm oldu. Kuzıye hâza'l-vakf vakfen sahîhan lâzimen şer'iyyen ve habsen müebbeden sarîhan ve şartuhu mer'iyyen ilâ-yevmi'l-haşr ve'l-âhir ve haysu lâ-yubâ'u ve lâ-yûhebu ve lâ-yerhanu aslen ve fer'an ve lâ-yuğayyeru ve lâ-yubeddelu asluhu ve şurûtuhu tağyîran ve tebdîlen femen beddelehu ba'de-mâ semi'ahu fe-innemâ ismuhu alellezîne yubtılûnehu. İnnallahe se-mî'un 'alîm ve ecru'l-vâkıf 'ale'l-Hayyi'l-Cevâdi'l-Kerîm.

Cerâ zâlike ve hurre fi'l-yevmi râbi' aşera min Cemâziye'l-ûla li-sene selâse ve hamsîne ve mie ve elf. 1153

Ek 2. Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın Vakfına İlişkin Çeşitli Bilgileri İçeren 1913 tarihli İrade'nin Latin Harflerine Çevrilmiş Tam Metni, (Kaynak: BOA, İrade, Evkaf No: 1332/N-10)

Medine-i Trabzon mahkeme-i şer'iyyesinden sâdır olan bin üç yüz otuz senesi Rebî'u'l-evvelinin on dördüncü günü târihiyle müverrah ilâm-ı şer'î zahrına Fetvâ-hâne-i Âlî'den yazılan muktezâda mühr-i mutâbık ise de icâre-i vâhideli vakf-ı akarın icâretine tahvili hakkındaki mes'ele-i mahsûsasına tevfiik mu'âmele edilmemiş olduğu gibi icâretine tahvîl mu'âmelesi usûl-i veçhile izn-i sultân istihsâline vâbeste idüğünden şâyân-ı kabul olmadığı muharrer olmağla merkez-i vilâyet olan Trabzon mahallâtından İskender Paşa Mahallesi'nde kâin Trabzon vâlî-i esbâkı Üçüncü-zâde Merhum Ömer Paşa'nın vakfına bâ-hüccet-i şer'iyye mütevellî kaymakamı bulunan evlâd-ı vâkıfdan Üçüncü-zâde Abdülhamîd Bey ibn-i Hayreddin Bey tarafından zikr-i âti hususda Torul kazâsı mahkeme-i şer'iyyesinden sâdır olan bin üç yüz otuz senesi Saferü'l-haynn yirmi dördüncü günü tarihli bir kıt'a vekâlet hücceti mücebince vekîl-i şer'îsi medîne-i mezkûrenin Tekfurçayır Mahallesi ahâlisinden Yomralı-zâde Mehmed Ali Efendi ibn-i Hacı İsmail Efendi medîne-i mezkûre mahkeme-i şer'iyyesinde ma'kûd meclis-i şer'-i şerîf-i enverde Evkâf Başkâtibi Zâtî Efendi ibn-i Mehmed Efendi hâzır olduğu halde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i 'ani'l-merâm edüb sâlifuz-zikr İskender Paşa Mahallesi'nde kâin vakf-ı müşârun-ileyhden olarak şarken vakf-ı mezkûrun Güzelhisar duvanna muttasıl diğerk arsa ve garben tarîk-i âm ve cenûben yine tarîk-âm ve şimâlen leb-i derya ile mahdûd ve iki bin altı yüz otuz dört arşın bir kıt'a vakıf arsası vâkıf-ı müşârun-ileyh Ömer Paşa'nın bin yüz elli üç senesi şehri Cemâziyel-evvelinin on dördüncü günü tarihli vakfiyesi mücebince icâre-i vâhideli evkâfından olarak iş bu târihe gelinceye değin arsa hâliyle hâlinde kalb i'mâr ve üzerine ebniye inşasına vakıfda asla kudret olmadığı gibi, arsa-i mezkûreyi ukûd-ı sahîha ile istiğlâle tâlib bulunmadığı gibi, ileride icârına mahsûb etmek üzere ebniye inşasına dahî tâlib bulunmadığı, leb-i deryâda gâyet ârızalı ve hisar-altı bir mevki'de oiub teşebbüs edemediğinden bahçe hâlinde dahî pür-vechile isti'mâle sâlih bulunmadığı ve icâre-i muvakkate ile icâreye tâlib dahî olmadığından bu âna kadar hiçbir veçhile ğalle getirmediği ve diğerk münâsib bir akâr ile istibdâline dahî tâlib olmadığı cihetle arsa-i mezkûrenin vech-i şer'î üzere mukâta'aya rabtı vâkıf hakkında min-küllî'l-vücûh evlâ ve hayr-ı mahz olmakla ber-vech-i meşrûh mukâta'aya rabtı için der-i devlet-medâra arz olunmasını bil-vekâle taleb ve ricâ ederim dedikde fi'l-hakîka mahall-i mezkûr ba'de'l-mu'âyene ve'l-keşf vekîl-i mûmâ-ileyh Mehmed Ali Efendi'nin takrîr-i meşrûhı vâkı'a

Ek 2'nin devamı

mutâbık ve nef'sü'l-emre muvâfık ve arsa-i mahdûd-ı mezkûrun alâ hâle terk olunur ise hiçbir ğalle getiremeyeceği gibi ukûd-ı sahîha ile istiğlâle ve îcârına mahsûben ebniye inşâsına dahî tâlib olmayub gâyet arızalı olması hasebiyle bahçe hâlinde dahî isti'mâle sâlih olmadığına binâen vech-i şer î üzre mukâta'aya rabtı vâkıf hakkında enfa' ve hayr-ı mahz olduğu mahall-i mezkûrun keşf ve mu'âyenesiyle Bayrambey Mahallesi'nden İmâmecî-zâde Ali Abbas Efendi ibn-i Abdullah Efendi ve Debbağhâne Mahalesi'nden Hacı Kadî-zâde Hâfız Ali Rızâ Efendi ibn-i Hâfız Hüseyin Melek Efendi ve İskendr Paşa Mahallesi'nden Müezzîn-zâde Hâfız İsmail Efendi de Temel Efendi ibn-i Hâfız Edhem Efendi Eksotha Mhallesi ahalisinden de Temel Efendi ibn-i Hafız Edhem Efendi ve Eksotha Mahallesi ahâlis' Kemter-zâde Murad Efendi ibn-i Ali Efendi ve Yenicuma Mahallesi ahâlîsinden Hacı Hüseyin-zâde Hacı Yûsuf Efendi ibn-i Ali Ağa ve İçkale Mahallesi Muhtarı Dellalbaşoğlu Emrullah Ağa ibn-i Hasan nâm mazbûtü'l-esâmi müslimînin alâ tarîkı'ş-şehâde ihbarlarıyla inde'ş-şer'i'l-enver zahir ve mütehakkık olmakla nef'an li'l-vakf ber-vech-i meşrûh arsa-i mezkûrenin usûl-i şer'îyye ve kâ'ide-i mer'îyyesine tevfikân mukâta'aya rabtı için izn-i sultânîyi mutazammın emr-i celîlü'ş-şân sudûru ricâsına bi'l-iltimâs huzûr- ı meyâmin-nüşûr-ı 'âlîlerine arz u i'lâm olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' 'aşer min şehr-i Ramazânü l-mübârek li-sene ihdâ ve selâsîn ve selâse mie ve elf (19 Ramazan 1331)

Ek 3. GÜNGÖR ÜÇÜNCÜOĞLU'NUN ELİNDEKİ SARAY'A İLİŞKİN BAZI BİLGİLER İÇEREN İ'LÂM SÛRETİNİN LATİN HARFLERİNE ÇEVİRİLMİŞ TAM METNİ, KAYNAK: AHMET GÜNGÖR ÜÇÜNCÜOĞLU (2011) TRABZON'UN ÜNLÜ VALİSİ ÜÇÜNCÜZÂDE ÖMER PAŞA, GÜMÜŞHANE

Ma'rûz-ı dâ'ileridir ki

Trabzon vilâyetinin dahilinde Gümüşhâne sancağına tâbi Torul kazâsında sâkin iken bin iki yüz yirmi yedi senesi evâlinde sulbî kebîr oğulları el-Hâc Ali ve Hüseyin ve Keleş ve Hayreddin beyleri terk ederek vefat eden Üçüncü-zâde Bey ibnü'l-merhûm diğeri Keleş Bey ibnu'l-merhûm Ömer Paşa ibnu'l-merhûm el-Hâc Hafız Mustafa Efendi ve ba'dehu muma-ileyh el-Hâc Ali Bey bin iki yüz elli üç senesi hilâlinde sulbî kebîr oğulları İskender ve Mahmut ve Sefer ve Mürsel beyleri terk ederek ve mûmâ-ileyh Hüseyin Bey dahi bin iki yüz elli dört senesi evâsıtında sulbî kebîr oğlu el-Hâc Salih Bey'i terk ederek ve mûmâ-ileyh Keleş Bey dahi bin iki yüz elli altı senesi evâhirinde sulbî kebîr oğlu Abdülhalim Bey'i terk ederek ve mûmâ-ileyh Hayreddin Bey dahi bin iki yüz doksan dört senesi şemsiye şubâtı gâyesinde sulbî kebîr oğulları Abdülhamid ve Halid beyleri terk ederek müte'âkıben vefat eyledikleri münhasıran cihet-i şer'îde şuhûdü'l-'udûl ile bir nehc-i şer'î sabit ve sübût-i verasetlerine hükm-i şer'î lâhık olduktan sonra nefsinden asıl ve'l-ebeveyn karındaşı mûmâ-ileyh Mürsel Bey ve'l-ebeveyn ümmî oğlu mûmâ-ileyh Abdülhalim Bey taraflarından zikr-i âti hususda davaya vekâlet-i mutlaka-i âmme-i sahîhiye-i şer'îye ile vekil-i müseccel-i şer'îsi mûmâ-ileyh Mahmut Bey vilâyet-i mezkûre makarrı olan Medîne-i Trabzon Mahkeme-i Şer'îyesinde meclis-i şer'î münîrde diğeri ümmî oğulları Abdülhamid ve Halid beylerden mûmâ-ileyh Albülhamid ve evkaf muhasebecisi ... efendi tarafından ... el-Hâc Albülhamid oldukları halde mûmâ-ileyh Hüseyin İskender Bey muvâcehesinde ced-i atamız merhum müşârun-ileyh Ömer Paşa ibnu'l –merhûm el-Hâc Hafız Mustafa Efendi yedimizde olup işbu meclis-i şer'îde ibrâz olunan bin yüz elli üç senesi cemâziye'l-evvelinin on dördüncü günü tarihli bir kıt'a vakfiye-i mamu'l-bihâsmda zikr ve beyân eylediği vech üzere hayatında taht-ı tasarruf dahil-i silk mülk-i sahîhinde mülk-i ihlâkından olan vilâyet-i merkûme makarrı bulunan Medîne-i Trabzon'da İskender Paşa Mahallesi'nde vâki', cânib-i şarkîsi Terâzübaşı Zokağı münharif vech üzere Kiliseburnu ve andan leb-i deryâyâ ve cânib-i garbîsi mezkûr Terâzübaşı'ndan müstakîm vech üzere Kalhâne'ye ve andan leb-i deryâyâ müntehi ve taraf-ı râbi'i mezkûr deryâ ile mahdûd, müstemilât-ı ma'lûmeyi muhtevi, ol tarihte Yenisaray ta'bîr olunur ve el-yevm Güzelhisar yani Üçüncüzade Sarayı demekle şehir sarayı ile vilâyet-i mezkûrede vâki' Görele kazâsında derûn-ı kal'ada kâin ma'lûmu'l-hudûd, müstemilât-ı ma'lûmeyi hâvî beş

Ek 3'ün devamı

aded mülk-i dâhiliye ve hâriciye menzilleri ve bir bâb hamam ve bir bâb kahvehâne ve akarât-ı sâire-i ma'lûmeyi vakf-ı sahih-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vukf u habs edüb hâsılatından mütevellî olanlara yevmî dört akçe ve medîne-i mezkûrede Yenicuma mahallesi'nde vâki' Ebu'l-feth merhum ve mağfûrun-leh Sultan Mehmed Han tâbe serâhu hazretleri câmi-i şerîf kurbunda kâin binâ ve inşâ eylediği bir bâb tadrîs hücreci ve dört bâb talebe-i'ulûm hücrelerinden dersihâne-i mezkûrede müderris olanlara yevmî on akçe ve dört bâb hücrelerde sâkin talebe-i ulûm için beher hücreye yevmî dörder akçe i'tâ oluna ve lede'l-iktiza beş bâb hücre ta'mîr termîmâtında yevmî iki akçe harç ve sarf edilmesi ve evkâf-ı mezkûrenin hayatta oldukça süknâ ve tasarruf ve tevliyetini kendüye ve ba'de'l-vefât tevliyet-i mezûreyi erşed evlâdına ve süknâ ve tasarrufunu evlâd-ı ve evlâd evlâdının ricâline ve ba'dehu nisvânına ile'linkırâz batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin ve neslen ba'de neslin ve ba'de'l-inkırâz akrabasına ve ba'de'l-inkırâz utekâsına ve ba'dehu Medîne-i Münevvere'nin mutlaka fukarasına ta'yîn ve tahsis edildikten sonra ber-mûceb-i şart-ı vâkıf amel olunagelurken mezkûr dersihâne ve hücreler ve kazâ-i mezkûrede kâin sâlifü'l-beyân akarât ta'mîr olunmayub, mürur-ı ezmine ile külliyyen münhedim olarak arsaları yed-i âhare geçüp el-yevm kimin yedinde ve ne mahalde olduğunu lede'l-istihbâr kat'â bilüb ve îrâs eder kimesne olmadığı gibi kezâlik mezkûr sarayın ebniyesi dahi külliyyen münhedim olarak vakıf da binaya müsaid olmayub arsası gayet vâsi' ve sahil-i bahirde olub belde-i İslâmiyeyi muhafazası için etrafında cânib-i beytü'l-mâlden müte'addid tabyalar binâ ve inşasına, asâkir-i şahânenin mezkûr Trabzon'da mukim topçu ve taburu zâbitan ve neferâtı iskânlarına ve esliha ve cephaneye ve mühimmât-ı harbiye-i sâire vaz' edilmesi için münasib ebniye binâ ve inşasına elverişli mahall olmakla mezkûr arsa cânib-i beytü'l-mâden senevî icâre-i mukata'a ile istîcâr olunmak amme-i müslimîn hakkında enfa' ve elzem ve zarûrî idüğü binâen zikr olunan saray arsasını sükna bedeli olmak üzere ecri misl-i idüğü sahîhetü'l-keîmât müslimîn ihbarlarıyla 'inde'ş-şer'i'l-enver tahakkuk ve tebeyyün eden senevî iki bin kuruş icâre-i mukataa ile mütevellisi-i vakf-ı müşârun-ileyhin oğlu Keleş Bey'in oğlu ... veled-i erşed mûmâ-ileyh Hayreddin Bey'in hayatında bin iki yüz altmış dört senesi Martı ibtidâsında mezkûr topçu taburu miralay olup arsa-i mezkûre üzerinde vech-i meşrûh üzere zikr olunan tabya ve ebniye-i saire-i merkûme binâ ve inşâ edilmek için istîcâre bi'l-irâde-i seniyye me'zûn buyrulan Mehmet Bey ibn-i Abdurrahman Ağa'ya senevi iki bin kuruşa mu'âdil yüz aded sim mecediye icâre-i mukataa ile ba'de'l-icâr ol-dahi cânib-i beytü'l-mâl için kabul eyledikten sonra mezkûr

Ek 3'ün devamı

arsa etrafında cânib-i beytü'l-mâlden mebâliğ-i külliye harç ve sarfla on yedi aded top endaht olunur tabya ve asâkir-i şahâne iskânı için fevkânî ve tahtânî pek çok ebniye ve cepbane ve esliha vesâir alât-ı harbiye hıfzı için müte'addid ambarlar ve liman feneri inşâ edilerek ebniye ile muhât ve hâlâ ma'mûr ve derû-nunda topçu ve redif askeri iskân eylediği ve mütevellî-i mûmâ-ileyh Hayreddin Bey'in bin iki yüz doksan senesi temmuzu on beşinci gününe değin icâre-i mukâta'a-yı mezkûreyi ahz edegelüb ve mezkûr doksan senesi temmuzu on beşinci gününden doksan dört senesi şubatı gâyesine değin dört buçuk senelik icâre-i mukâta'a-yı müterâkimeyi kable'l-ahz vefât edüb tevliyet-i merkûmeyi evlâd-ı vakıftan şart-ı vakf üzere şer'an erşediyeti tebeyyün ederek henüz kimesne ta'yin edilmemiş ise de sene-i sâbika bin iki yüz doksan tarihli arzuhal zahrında merkum tabur kaymakamı Mehmet Salih Bey'in mührüyle memhûr bir kıt'a der-kenardan müstefid olduğu üzere mezkûr doksan senesi temmuzu on beşinci gününden doksan dört senesi şubatı gâyesine kadar dört buçuk senelik icâre-i mukataası olan dokuz bin iki yüz kırk dokuz kuruş otuz sekiz pâreden dört buçuk aded kâime bir yüzlük mecidî altunu hesabıyla yedi bin yüz altmış bir kuruş yirmi üç pâre tenzil olunub bâkîsi olan iki bin seksen sekiz kuruş on beş pâreye mu'âdil yüz dört aded yirmişer ve bir beş ve üç aded birer kuruşluk sim mecidî ve on beş pâre ve doksan beş senesi martı ibtidâsından şubatı gâyesine kadar senelik icâre- mukâta'a olan iki bin kuruşa mu'âdil yüz aded sim mecidinin mecidî altunu yüz yirmi kuruş itibariyle iki bin kuruşdan iki yüz altmış sekiz kuruş fark-ı fiyat tenzil edilip bâkî bin yedi yüz iki kuruşa mu'âdil seksen altı aded yirmişer ve bir on ve iki aded birer kuruşluk sim mecidî ve doksan altı senesi martı ibtidâsından doksan sekiz senesi şubatı gayesine kadar üç sene müddet-i icâre mukâta'ası olan altı bin kuruşa mu'âdil üç yüz aded yirmişer kuruşluk sim mecidî ki ce'man sahihu'l-bâkî dokuz bin sekiz yüz yirmi kuruş on beş pâreye mu'âdil dört yüz doksan aded yirmişer ve bir on ve bir beş ve beş aded birer kuruşluk sim mecidî ve on beş pâreyi üç yüz yirmi bir numaralı ve bir nisan doksan sekiz tarihli ordu-yı hümâyûn müşiri irâdesi mücebince otuz nisan doksan sekiz tarihli bâ-sened-i makbûz mûmâ-ileyh Hüseyin İskender Bey sim mecidî olarak def'aten merkûm tabur muhassesatından ve memuru kaymakam mûmâ-ileyh Salih Bey yedinden ahz u kabz edüb benimle müvekkilirim mûmâ-ileyhimâ Mürsel ve Abdülhalim ve hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid beyler ve şürekâ-yı sâiremiz gâibûn 'ani'l-belt Ahmet ve Sefer ve el Hâc Salih ve Halid beyler dahi ber-vech-i muharrer icâre-i mukata'a-yı merkûmeyi kabul ve tasdik ve mûmâ-ileyh Hüseyin tarafından hâvi ber-minval-i meşrûh kabzını mucbir olduğumuzdan

Ek 3'ün devamı

sonra makbuzundan sekiz yüz altmış dört kuruşa mu'âdil kırk üç aded yirmişer ve dört aded birer kuruşluk sim mecidîyi arsa-yı merkûme vergisi için Trabzon mal sandığına i'tâ edüb biz dahi ber-vech-i muharrer sarfını kabul edüb bâkî sekiz bin dokuz yüzelli altı kuruş on beş pâreye mu'âdil dört yüz kırk yedi aded yirmişer ve bir on ve bir on beş ve bir bir kuruşluk sim mecidî hıfzında mevcut olmakla sual olunub meblağ-ı b3aki merkurda mütevellî merhum mûmâ-ileyh Hayreddin Bey'in hayatında müstakıllın müstehakk olduğu meblağ-ı mezkûr iki bin seksen sekiz kuruş on beş pâreye vergi-i mezkûr sekiz yüz altmış dört kuruşdan ol-tarihlerde isabet eden dört yüz altmış dört kuruş bi't-tenzîl bâkîsi olan bin altı yüz dört kuruş o beş pâreye mu'âdil seksen bir aded yirmişer ve dört aded birer kuruşluk sim mecidî ve on beş pâreye hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid ve karındaşı gâib-i mûmâ-ileyh Halid beylere ber-vech-i nisfiyet mevrûs olmakla hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid Bey'in nisf hisse-yi irsiyesi olan kırk aded yirmişer ve bir on ve iki aded birer kuruşluk sim mecidî ayanıyla küsûr yedi buçuk pâreyi hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid Bey'e ve bakî dört sene icâre-i mukâta'a yedi bin yedi yüz otuz iki kuruşdan mezkûr dört senelik vergi dört yüz kuruşa mu'âdil yirmi aded yirmişer kuruşluk sim mecidî bi't-tenzîl bâkîsi olan yedi bin üç yüz otuz iki kuruşa mu'âdil üç yüz altmış altı aded yirmişer ve bir on ve iki aded birer kuruşluk sim mecidîden ben ve müvekkillerim Mürsel ve Abdülhalim ve hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid beyler ve mûmâ-ileyh Hüseyin İskender Bey ve gâibûn 'ani'l-meclis şürekâ-i sâire mûmâ-ileyhim Ahmet ve Sefer ve el-Hâc Salih ve Halid beyler derecede müsâvî olmamızla sual olunub dokuz sehîm i'tibariyle benimle müvekkillerim mûmâ-ileyhimâ Mürsel ve Abdülhalim ve hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid beylerin beherimiz hissesine musîb sekiz yüz on dört kuruş yirmi altı pare ikişer akçeden cem'an dördümüze isâbet eden üç bin iki yüz elli sekiz kuruş yirmi altı pare iki akçeye mu'âdil yüz altmış iki aded yirmişer ve bir on ve bir beş ve üç aded birer kuruşluk ve yirmi pârelik sim mecidî ayanı kezâlik yed-i hıfzında mevcut olmakla ol-mikdâr sim mecidî ayanı ile küsur altı pâre iki akçeyi benimle müvekkillerim mûmâ-ileyhimâ Mürsel ve Abdülhalim ve hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid beylere edâ ve teslîme mûmâ-ileyh Hüseyin İskender Bey'e kıbel-i şer'den tenbih olunmak matlûbumdur, deyu hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid Bey'in tasdikıyla me'an bi'l-asâle ve bi'l-vekâle dava etdiklerinde mûmâ-ileyh Hüseyin İskender Bey dahi cevâz-ı vakfiye-i merkûme mazmûnını, vakfiye minvâl-i meşrûh üzere idüğünü ve mezkûr sarayın sinîn-i merkûme tasarruf ve süknâsı bedeli olarak icâr-ı mukâta'a-i merkûmeden bâlâda gösterildiği vech üzere dokuz bin sekiz yüz yirmi kuruş on

Ek 3'ün devamı

beş pâreye mu'âdil dört yüz seksen aded yirmişer ve bir on ve bir beş ve beş aded birer kuruşluk sim mecidî ve on beş pâreyi merkûm tabur muhassetatından ve memur-ı mûmâ-ileyh Mehmet Salih Bey yedinden bâ-sened tamamen ahz ü kabz eylediğini, vergiyi mezkûrdan mütebaki sekiz bin dokuz yüz elli altı kuruş on beş pâreye mu'âdil dört yüz kırk yedi aded yirmişer ve bir on ve bir beş ve birer kuruşluk sim mecidî ve on beş pâre indinde mevcud olduğunu ve müdde'î-i asl mûmâ-ileyh Mahmud ve müvekkileri mûmâ-ileyhimâ Mürsel ve Abdülhalim ve hâzır-ı mûmâ-ileyh Albülhamid beyler ... ve Hacı Salih ve Halit beyler evlâd-ı vâkıfdan olarak cümlesi derecede müsâvî buldukları ikrâr-ı kat' ile tabi'a-i ikrâr u i'tiraf edüb ancak bazı zevât mührüyle memhûr ve mezkûr Torul kazâsı hükûmetinden musaddak yerinde olan işbu bir kıt'a şehâdet-nâme mücebince ben vâkıf-ı müşârun-ileyhânın evlâdı içerisinde ekber ve erşed bulunduğum cihetle meblağ-ı bâkî-i mezkûr sekiz bin dokuz yüz elli altı kuruş on beş pâreyi evkâf-ı mezkûre ta'mîrine sarf etmek üzere ayanı indimde ve yed-i hıfzımda mevcuddur deyu mezkûr saray arsasından mâ'adâ evkâf-ı merkûmede aslâ mahall-i mu'ayyen ve ta'mîre muhtaç ebniye olmadığı gibi mezkûr saray arsası tabya ve zikrolunan ebniye-i miriye ile muhât iken makâm-ı vakfda îrâd eylediği kelâmı meşrût ve iltifâta şayân olmayub sâlifü'zıkr ikrar i'tirafıyla lazım gelen kırk aded yirmişer ve bir on ve iki aded birer kuruşluk sim mecidî ayanıyla kûsûr yedi buçuk pareyi hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid Bey'e ve üç bin iki yüz elli sekiz kuruş yirmi altı pâre iki akçeye mu'âdil yüz altmış iki aded yirmişer ve bir on ve bir beş ve üç aded birer kuruşluk ve bir yirmi pârelik sim mecidî ayanıyla kûsûr altı pâre iki akçeyi müdde'î-i asl mûmâ-ileyh Mahmud Bey ile müvekkileri mûmâ-ileyhimâ Mürsel ve Abdülhalim ve hâzır-ı mûmâ-ileyh Abdülhamid beylere edâ teslime mûmâ-ileyh Hüseyin İskender Bey'e kibel-i şer'den tenbih olunduğu tescil ve bi'l-iltimâs huzûr-ı 'âlîlerine ilâm olundu. el-Emru veliyyu'l-emri fî-yevmi'l-ehad min şehr-i Rebî'u'l-âhir sene ihdâ ve selâsîne ve selâse mi'e ve elf tarihlu verilen bu kıt'a i'lâmın sûret-i musaddakasıdır.

Ek 4: Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın Müzayede Yoluyla Satılan Eşyalarının Listesi, Kaynak: Necmettin Aygün (2009) XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, s.39, Serander Yayınevi, İstanbul (T.Ş.S. nr. 1907/s.48b-1, 49, 49b, 50, 50b, 51, 51b, 52).

Van muhâfızı olup cezâsı tertib olunan Üçüncüoğlu Maktûl Ömer Paşanın medine-i Trabzonda vâki' Güzelhisar ta'bir olunur memhûr sarayı derûnunda ve hâricde olan bil-cümle emvâl ve eşya ve mülk ve gulâm ve cevârî hâlâ Trabzon valisi vezir-i mükerrem sa'âdetlü Mehmed Paşa hazretlerinin re'yi ve ma'rifetleri ve bu hususa bâ- fermân-ı âlî mübâşir ta'yin buyurulan Dergâh-ı âlî kapucubaşlarından sa'âdetlü Adurrahman Bey ma'rifeti ve a'yân-ı vilâyet ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le mührü küşâd ve derûnunda mevcut olunan emvâl ve eşyâsı bundan akdem tahrir ve Der-sa'âdete irsal olunan mümzî defterin vârid olan sûretinde üzerine şerh ile zamm vaz' olunup Âsitâne-i sa'âdete isâline bâ-fermân-ı âlî me'mûr olan Dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Numan Bey yediyle irsal olunan eşyâ ve cevârî ve bâ-fermân-ı âlî Erzurum defterdarına dahi irsâl nukûdundan mâ'adâ sâdir olan emr-i âlîşân mantûkınca vezir-i müşârûn-ileyh hazretlerinin re'yi ve ma'rifetleri ve mübâşir-i mumâ-ileyh ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le sûk-i sultânide müzâyede ve semen-i misilleri ile tâlibine furûht olunan müteveffa-yı merkûmun emvâl ve eşya ve gulâm ve cevârî defteridir ki ber-vech-i âti zikr olunur fi'l-yevmiT-işrîn Zilhicce-i şerife sene hamse ve hamsîn ve mi'e ve elf (:20 Zilhicce 1155/15 Şubat 1743)

Bir cild Mushaf-ı şerif, kıymet 3 kuruş 10 para/bir cild Behçetül- Fetavi, 15k/bir cild Sadru'ş-Şeri'a, 2k/bir cild Cami'ü's-sağir, 1k/bir cild Kaniyye, 1k/bir cild Tarikat-ı Muhammediyye, 10k 10p/bir cild Takvimi'l-ebdan, 1k 3p/bir cild Vikaye, 1k 1p/def a bir cild Cami'ü's-sağir, 1k 5p/bir cild Feraiz ma'a Seyyid, 1k/bir cild 'Înaye126,1k/bir cild Fetavî Ankaravî127 25k/bir cild Muhtasar, 1k/bir cild Misbah, 1k/bir cild Molla Câmî,1k/bir cild Sıhaha/Sıhah Cevabları, 1k 2p bir cild Lugat-ı Vankulu, 12k/defa bir cild Sadru'ş-Şeri'a, 1k 12p/bir cild Misbah, 1k/defa bir cild Tarikat(-ı Muhammediyye), 1k/bir cild Kenz130, 1k/bir cild Câmî'-i 'İsâm, 1k 2p/bir cild Kimya-yı Sa'âdet 1k 2p/bir cild Kudurî, 1k/bir cild Esrar-ı Arabiyye, 1k/bir cild Şerh-i Aka'id, 1k 5p/bir cild Ebhur-i Ali-i muhtasarı münteha, 1k/bir cild Ravzatü'l-fıkıh, 1k/defa bir cild Tarikat(-ı Muhammediyye), 1k/bir cild Nahv/Nahiv Cümlesi, 1k/bir cild Siraciyye131, 1k/bir cild Şerhü'l- Muvcczcc/Muzıc(?), 1k 3p/bir cild Ta'lim-i Müte'allim, 1k 3p/bir cild beyyid-ı Şerif(şerh-i Siraceddin),1k 5p/Bir

cild Hattabî, lk/bir cild Vuslatname, lk/bir cild Ferišteoğlu, lk/bir cild Seyyid-i Şerif lk/bir cild Münyetü 1-Musalla, lk/bir cild Divân-ı Rahmi, lk/defa bir cild Kâfiyye, lk/bir cild

Ek 4'ün devamı

Müntehab, lk/bir cild Zav, lk 4p/bir cild Tefsir-i Sûre-i Nebai (Nebe'), lk 4p/bir cild /Müntehabât, lk/bir cild Reml'e/Remil'e Müte'allik, lk 10p/43 cild mücelled kitab, 8k 10p (toplam 89 cilt kitap).

Müsta'mel (kullanılmış) kırmızı çuka kablı zerdava beçesi 132 kürk, 15 kuruş 3 para/Köhne (:kullanılmaz durumda) hatayı kablı zerdava boğazı kürk, 14k 14p/kırmızı çuka kablı zerdava boğazı kürk, 16.5k 7p/müsta'mel kırmızı çuka kablı zerdava boğazı kürk 14.5k 1 İp/Acem alacası kutnî barça, 10.5k/menkuş (:nakışlı) yağlık ve yemeni, 5.5k 15p/köhne Bağdad abası, 18k 3p/müsta'mel telli hatayı kaftan, 9k/Halep kutnisi, beş tob, 28.5k 10p/köhne keşan kuşak, 10.5k/köhne alaca kutnî entari, 9k 17p/köhne Bağdad abası, 10k 12p/cedid al çuka kerrake, 15k 4p/müsta'mel al hatayiye kaplı kakum kürk, 32.5k/Köhne kırmızı çuka zenne diba, 10k 5p/dokuz aded müsta'mel kadife yasdık ve üç aded şayak mak'ad, 45k 10p/müsta'mel göz Sakız şalı, 12.5k 10p/müsta'mel yeşil telli hatayı kablı zerdava kürk, 65.5k 2p/müsta'mel maî geremsud kablı zerdeva beçesi kürk, 37k 10p/müsta'mel al telli hatayı kablı zerdeva boğazı kürk, 47k 10p/köhne çuka zenne ferace ve köhne kürk, 16.5k 7p/iki aded müsta'mel Uşak döşemesi, 25k/müsta'mel kahve rengi şal kablı sırt-ı zerdeva kürk, 48k/köhne samur beçesi kürk, 40k 8p/müsta'mel vesil şâlî kablı zerdeva beçesi kürk, 47k/müsta'mel hatayî kablı sırt-ı zerdeva kürk 57k/müsta'mel sırt-ı zerdeva kürk 42.5/on aded kumaş memlü yasdık, 25k/altı aded köhne memlü kadife yasdık, 18k/köhne Bayburd döşemesi, 9k/on aded köhne hatayî şalvar, 56p/altı aded memlü köhne kadife yasdık, 20k 2p/beş aded köhne memlü flaman şilte, 20 k/def a on aded köhne yorgan, 3.5k 10p/köhne yeşil hatayî Kablı sincab kürk, 14k/köhne hatayî şalvar, İlk 3p/müsta'mel şeritli çuka cübbe, 13.5k/ikişer aded köhne gömlek ve don, 6.5k 9p/sim düğmeli Keşan entari, 10k 4p/müsta'mel zerdava beçesi kürk, 50k/müsta'mel al hatayî kablı zerdeva beçesi kürk, 33.5k/menkuş telli yağlık yedi aded, 10k 2p/menkuş sarık örtüsü iki aded, 10k 3p/müsta'mel hatayî kaftan, 17.5k/müsta'mel alaca zenne entari, 12k/köhne menkuş baş yemenisi iki aded, 12.5k 7p/defa kıl minder, üç aded, 6.5k/def a köhne alaca entari, üç aded, 13k 14p/def a alaca zenne entari, 2 adet, 11.5k/müsta'mel yeşil hatayî kablı sırt-ı zerdava kürk, 36.5k 39/müsta'mel kırmızı hatayî entari, 15k/defa köhne beyaz hatayî kaftan 10k/defa alaca zenne entari/ 11.5k 12p/def a kettan bezi^omle^ve don, 5.5k 6p/müsta'mel saçaklı keşan kuşak 18.5k 15p/cedid hatayî ydvgjf 24k/menkuş havlu

makrama, 8k/nîenkuş kebir baş yemenisi. 24k /kuş tüyü döşekr 3k 10p/müsta'mel telli hatayî entari 20k 13p/ttüstü'mcl kebir ve sağır şayak mak'ad, ikişer aded, 14k/defa

Ek 4'ün devamı

müsta'mel şayak mak'ad, 25k 10p/müsta'mel şeritli hatayî kablı zerdava beçesi kürk 37k/müsta'mel telli hatayî kablı cübbe kakum kürk, 40k/şeritli maî telli hatayî kablı kakum kürk, 57k/cedid şeritli hatayisinc kablı kakum cübbe kürk, 90k/cedid telli hatayî kablı zerdava beçesi kürk, 73k 15p/müsta'mel Acem zeryaftiyye kablı kakum cübbe kürk, 48k/müsta'mel telli maî hatayî entari, 34k 6p/cedid al telli hatayî entari, 22.5k 10p/müsta'mel şeritli sarı şâlî beneş, 35.5k 1p/Acem zeryaftiyye kablı kakum kürk, 46k/harir keşan, bir çift, 17k/müsta'mel telli Bağdad poşisi, 23k 10p/şeritli müsta'mel şâlî beneş, 19k 8p/defa müsta'mel kumaş yorgan, 10k 10p/müsta'mel Acem zeryaftisi kaftan, 21.5k 3p/köhne dibâ kesme, 12k/müsta'mel Acem zeryaftiyyesi entari, 15k 6p/müsta'mel hatayî entari, 33k 2p/müsta'mel telli hatayî kaftan, 32k/müsta'mel telli hatayî kablı zerdava beçesi kürk, 21k 1 lp/def a müsta'mel telli hatayî kablı zerdava beçesi kürk, 43.5k 5p/müsta'mel al Sakız hatayiyesi entari 16.5k/yeşil çuka zenne ferace, 16k/rahmi cedid kesme, 50k/defa harir keşan, 16k/atlas işleme sefer peşkiri, 30k/müsta'mel sim dügmeli telli hatayî kaftan, 32k 15 para/defa kıl yan minderi, iki ad, 13.5k/müsta'mel zerdava beçesi cübbe kürk, 15k 1lp/üç zira' al çuka, 12k/köhne çuka kesme, 13k 10p/cedid işleme baş yemenisi, 11k/cedid zenne alaca entari, 11.5k/def a müsta'mel şarık örtüsü, 40k 6p/müsta'mel kıl kadife yasdık, 10ad, 40k/müsta'mel hatayî kaftan, 25k/müsta'mel Burusa

yasdık, 12 ad, 48k/müsta'mel Acem zeryaftiyye kablı zerdava beçesi kürk, 47.5k/müsta'mel şal hatayî kaftan, 12k 6p//köhne Acem dibası kaftan, 28k 10p/müsta'mel yeşil hatayî şalvar, 13k/müsta'mel şeritli kadife cübbe 15k 15p/cedid yeşil Sakız şalı, 99k/kebir şayak mak'ad, 22k/deFa Üşak döşemesi, 23k/defa memlü Buruşa yasdığı, sekiz aded, 39k/telli Sakız hatayisi, 40 zira', 87k/müsta'mel kırmızı Sakız şalı, 17k/Acem zeryafti entari, 12.5k 8p/müsta'mel kıl kadife yasdık, 4 aded, 21k/kırmızı Venedik hatayisi, 1 top, 30k/sim bullu saç bağı, 17.5k/at gömleği 20p/tüfenk 246p/köhne kırmızı geremsud kablı sırt-ı zerdeva kürk 22.5k 2p/defa gömlek, 12 aded, 16.5k/defa gömlek 20 aded, 25k/müsta'mel zenne sof şalvar entari, 16.5k/Trabzon bezi, 11 top, 1 lk, (Telli Venedik hatayisi 18 zira'/defa telli al hatayî 26 zira'/def a elvan telli hatayî barça 18 zira Vince tolama şerit 37 miskal/iki çift tahta altun bilezik, 18 miskal/iki çift sağır zümrüd küpe/defa bir çift tahta altun bilezik, 7.5 miskal/dört çift hurda incilü altun küpe 9 miskal/kebir meşin kese içinde findık altuni, 5791 aded/Rize kettan bezi 4.5 tob/yedi sim tas, 330 vezn/4 aded

sim gülabdan 300 vezn/4 aded sim buhurdan 500 vezn/2 aded sim matara 550 vezn/sim leğen maa kabak ve ibrik 640 vezn/defa altun bilezik 37 miskal/2 aded altun çelenk 10

Ek 4'ün devamı

miskal/9 tob Şam alacası/10 zira' kırmızı atlas/üç külçe ham sim, 15200 vezn/Hurda sim vezn 60/zer mahbub maa zincir, 79 miskal/altun küpe 2 miskal/60 tob Rize bezi kettan/def a yaldızlı sim pul, vezn 45/bir tob beyaz Musul bezi/4 aded sim topuz/beyaz kabzalı sim gaddarc/sim yaldızlı reşme/bir çift elmas kuşak/defa altun kemer kuşak 63 miskal/def a yalcud yüzük/def a altun bilczik/derunî kisede findık altuni 778 aded/defa derunî kisede zer mahbub 504 aded/mahlut altun 40 aded/kenarlı Rize bezi, 4 tob/bir aded siyah cedid üç güllü ve saçaklı menkuş çuka kesme/defa bir aded cedid üç güllü saçaklı al çuka kesme/bir aded müsta'mel üç güllü menkuş kırmızı çuka kesme)133. Pencere camı 78k/ham kendir 46.5k/elvan boya, 30k/keraste, 45k/beyaz taş, 32k/bencere timuri, 45k/köhne memlü kadife yasdık, 15ad, 22.5k/müsta'mel evanî-i nühasiyye, 400 kıyye, 340k/defa (...) ve köhne evanî-i nühasiyye, 728.5 kıyye, 5lök.

Gürciyü'l-asl (Gürcü asıllı) be-nâm-ı Fatıma seb câriye, re's 1 (bir aded), 201 kuruş/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Aişe seb câriye re's 1, 171k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Ümmügülsüm seb câriye re's 1, 220k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı diğeri Aişe seb câriye re's 1, 200k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Servi seb câriye re's 1, 220 k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Zehre/Zahire seb câriye re's 1, 220k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Rukiyye seb câriye re's 1, 256k/Rusiyyü'l-asl be-nâm-ı Zetb(?) seb câriye re's 1, 180k/(...) be-nâm-ı Aişe seb câriye re's 1, 220k/Karale be-nâm-ı Ayvaz ve Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Kör Osman ve yine Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Esir re's 3, 190k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Ali re's 1, 60k/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Hasan Derviş re's 1, 65k/Sakaviyyü'l-asl (Saka asıllı) be-nâm-ı Süleyman ve Yusuf re's 2, 100k/Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Süleyman sefine ile Âsitâne'ye irsal (...)/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Murtezi sebi re's 1, sefine ile Âsitâne'ye irsal/defa Gürciyü'l-asl be-nâm-ı Yahya serahak res 1, fevt şed/Arab Abdullah re's 1/defa siyah Arab be-nâm-ı Ali (sebi) re's 1 el-Mesârif

Resm ve harc-ı masârif 230 kuruş/kâtiplere ve huddâmiye 70k/dellâliye 50k/esir dellâline 10k/Azab Ağasına ücret-i muhâfaza 15k/cevârî ve firakların hin-i yollarına dek kal'a-i vüst dizdarına 10k/Orta Alemdarına 5k/câriyelere vaz' olduğu hâne icâresi 1 Ok/bâ-hüccet-i şer'iyye cevârî ve firakların 71 günlük mesârif-i me'külât 354k/bâ- hüccet cevârî ve firakların 120 günlük mesârif 381 kuruş/Âsitâne-i sa'âdete giden câriyelere navl-ı

kayık 140k/Âsitâne-i sa'âdete giden eşyaya masraf ve câriyelere me'kûlât ber-muceb-i defter 258k/kölelere melbusât 25k el-Mesârif yekûn 2478k

Ek 4'ün devamı

Mübâşir mumâ-ileyhin mah-ı Seferii'l-hayrın nihayetine gelinceye değin (...) ta'yinât behâ 920k.

ÖZGEÇMİŞ

1991 yılında Trabzon'da doğdu. İlköğrenimini Ahmet Yahya Subaşı İlköğretim Okulu'nda, orta öğrenimini Zehra Kitapçıoğlu İlköğretim Okulu'nda, lise öğrenimini de Tefvik Serdar Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2010 yılında girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık bölümünden 2014 yılında "mimar" olarak mezun oldu. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans eğitimi almaya hak kazandı.2016 yılında atandığı Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmalarına devam etmekte olup iyi derece de İngilizce bilmektedir.